KÜBRA NUR ENDER

TANG HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE İPEK YOLU: TÜRKİSTAN, ÇİN VE HİNDİSTAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

TARİH ANABİLİM DALI

EYLÜL 2024

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜBRA NUR ENDER

TARİH
ANABİLİM DALI

EYLÜL 2024

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TANG HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE İPEK YOLU: TÜRKİSTAN, ÇİN VE HİNDİSTAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
KÜBRA NUR ENDER

DANIŞMAN
DOÇ.DR. ŞENGÜL DEMİREL

VAN-2024

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TANG HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE İPEK YOLU: TÜRKİSTAN, ÇİN VE HİNDİSTAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
KÜBRA NUR ENDER

DANIŞMAN
DOÇ.DR. ŞENGÜL DEMİREL

Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından SYL-2024- 11024 numaralı proje olarak desteklenmiştir.

VAN-2024

KABUL VE ONAY

Kübra Nur ENDER tarafından hazırlanan " Tang Hanedanlığı Döneminde İpek Yolu: Türkistan, Çin ve Hindistan Arasındaki Kültürel Etkileşim" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**İmza**
Danışman: Doç. Dr. Şengül DEMİREL Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	...……
Başkan: Prof. Dr Cavid QASIMOV Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Nagehan Üstündağ ÖZDEMİR Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırma Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	……...
Üye: Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Yedek Üye: Doç. Dr. Rahmi TEKİN Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	……...
Tez Savunma Tarihi:	06/09/2024
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. ……. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 06.09.2024

Kübra Nur ENDER

Yüksek Lisans Tezi

Kübra Nur Ender
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Eylül, 2024

TANG HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE İPEK YOLU: TÜRKİSTAN, ÇİN VE HİNDİSTAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

ÖZET

Tezimizde, Tang Hanedanlığı dönemi boyunca İpek Yolu'nun Türkistan, Çin ve Hindistan arasındaki kültürel etkileşimler üzerindeki rolü incelenmiştir. İpek Yolu, sadece ticaretin değil, aynı zamanda fikirlerin, dinlerin, bilimsel ve teknolojik bilgilerin de aktarıldığı bir platform olarak, bu üç bölge arasında güçlü ve kalıcı bağlar kurulmasına zemin hazırlamıştır. Tang Hanedanlığı dönemi, İpek Yolu'nun en parlak ve etkin olduğu zamanlardan biri olup, bu dönemde gerçekleşen kültürel alışverişler, söz konusu bölgelerin toplumsal yapılarında, dini inançlarında ve bilimsel gelişimlerinde de derin izler bırakmıştır. Çalışmamızda, İpek Yolu üzerindeki ticaretin boyutu, bu ticaretin kültürel ve bilimsel etkileşimler üzerindeki etkisi ele alınmış, Türkistan, Çin ve Hindistan arasındaki karşılıklı etkileşimlerin bu bölgelerin kültürel zenginliklerini nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bu etkileşimlerin, tedavi yöntemleri, inanç sistemleri, düşünce yapıları ve mitolojik kavramlar üzerindeki etkileri incelenmiştir. İpek Yolu; yalnızca ekonomik bir güzergâh olmadığını, aynı zamanda kültürel ve bilimsel ilerlemelerin yayılmasında kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Tang Hanedanlığı dönemi, bu etkileşimlerin doruk noktasını temsil etmektedir. İpek Yolu, dünya mirasına katkılarının günümüze kadar uzanan etkileri de ayrıca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, İpek Yolu, Çin, Orta Asya, Kültürel Etkileşim Mitoloji, Felsefe.

Sayfa Sayısı: X+103

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şengül DEMİREL

Master's Thesis

Kübra Nur Ender

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

September, 2024

THE SİLK ROAD DURING THE TANG DYNASTY: CULTURAL INTERACTION BETWEEN TURKESTAN, CHINA AND INDIA

ABSTRACT

This thesis examines the role of the Silk Road in cultural interactions between Turkistan, China, and India during the Tang Dynasty. The Silk Road served not only as a trade route but also as a platform for the exchange of ideas, religions, and scientific and technological knowledge, facilitating the establishment of strong and lasting connections between these three regions. The Tang Dynasty represents one of the most vibrant and influential periods of the Silk Road, during which cultural exchanges left a profound impact on the social structures, religious beliefs, and scientific developments of the regions involved. The study explores the scale of trade along the Silk Road and its effects on cultural and scientific interactions, focusing on how the mutual influences between Turkistan, China, and India shaped the cultural richness of these areas. Additionally, the thesis examines the impact of these interactions on mythological concepts, medical practices, belief systems, and modes of thought. This research underscores that the Silk Road was not merely an economic route but also played a crucial role in the dissemination of cultural and scientific advancements. The Tang Dynasty marks the pinnacle of these interactions, and the thesis further assesses the contributions of the Silk Road to world heritage, whose effects continue to resonate to this day.

Key Words: India, Silk Road, China, Central Asia, Cultural Interaction,

Mythology, Philosophy.

Quantity of Page: X+103

Supervisor: Doç. Dr. Şengül DEMİREL

TEŞEKKÜR

Tez konusunu seçerken isteklerime önem verip bana yol gösteren, bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam sabırla ve ilgiyle yardımcı olan, araştırmalarıma ve karşılaştığım sorunları çözmemde yardımcı olan tez danışmanım Doç. Dr. Şengül DEMİREL'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Yine bu çalışmayı yapmam konusunda bana yol gösteren, kaynak temini, yöntem ve tezimizin Çince çevirilerinde yardımcı olan, bilgilerinden istifade ettiğim Dr. Şükrü Aktaş'a ve bu çalışmayı yapmam için maddi destek sağlayan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine ve çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Kübra Nur Ender

İÇİNDEKİLER

ÖZET...……...……...…….…iv

ABSTRACT…...……..…….....…v

İÇİNDEKİLER……...…...……...…….vi

KISALTMALAR DİZİNİ……..……..……...….....vii

ÖNSÖZ…….…….……ix

GİRİŞ……..…….....……1

A. Tang Hanedanlığı Öncesi Çin'in İpek Yolu Hâkimiyeti…….....7

B. Tang Hanedanlığı Dönemi Çin'in İpek Yolu Hâkimiyeti……..…….....12

1. KÜLTÜREL ETKİLEŞİM..……..…….……..17

1.1. Ticari Ürünler……..……...17

1.1.1. İpek…….....18

1.1.2. Yeşim Taşı...……...…….....21

1.1.3. Baharat ve Yemek Kültürü….……...……...……23

1.2. İcatların Yayılması……..…..…….....26

1.2.1. Porselen…..……...….....27

1.2.2. Barutun Bulunması…….29

1.2.3. Pusulanın İcadı……..……..……29

1.2.4. Kâğıt Yapımı……..……..……...30

1.2.5. Matbaanın (Pergel) İcadı……..……..…….31

2. İPEK YOLU ARACILIĞI İLE İNANÇ ÖĞELERİNİN ETKİLEŞİMİ……..33

2.1. Mitoloji…….……..……33

2.1.1. Çin Mitolojisi……...…….……..34

2.1.2. Orta Asya Mitolojisi……..…….....36

2.1.3. Hint Mitolojisi……...……..…...……..……39

2.2. Felsefe……..……42

2.3. Din……..…..……43

2.3.1. Budizm…….……..…….43

3. BİLİMSEL YÖNTEMLERİN ETKİLEŞİMİ..……...……...……49

3.1. Matematik …….……49

3.2. Tıp…….……50

3.3. Astronomi……..…...……55

4. SONUÇ……...……...…….……58

KAYNAKÇA……...……...……...…….……...….60

EKLER…….....……...……..68

ÖZGEÇMİŞ

TEZ ORJİNALLİK RAPORU

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
C	cilt
Çev.	Çeviren
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
TTK	Türk Tarih Kurumu
S.	Sayı
Vb	Ve benzeri
Yay.	Yayınları

ÖN SÖZ

Çin'de uzun süre hâkimiyet kuran hanedanlıklardan biri Tang Hanedanlığıdır. İpek Yolu ticaretinin en yoğun olduğu ve etkileşimin arttığı dönem Tang Hanedanlığı dönemine tekabül etmiştir. İpek Yolu ticareti bu dönemde Çin, Hindistan, Roma, Arap toprakları gibi geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Çin'de ve Hindistan'da gelişen bilimsel çalışmalar İpek Yolu aracılığı ile sınırlarını aşmıştır.

Bu çalışmada, Tang Hanedanlığı döneminde İpek Yolu güzergâhında ticaret vasıtası ile yapılan kültürel, dini ve bilimsel idealar arasındaki etkileşim irdelenmiştir. Çin'in İpek Yolu'nu tekrar canlandırma projesi "one belt one road" ile son yıllarda popüler olan İpek Yolu, birçok ekonomist ve sosyal bilimcinin araştırmalarına konu olmuştur. Tezimiz, İpek Yolu'nun ticaret dışında hangi alanlara tesir ettiğini inceleyip günümüzde Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu ticaret koridorunun bizlere neler katacağını veya hangi alanda etkileneceğimizi düşünme fırsatı sunacaktır.

Giriş bölümünde konunun daha iyi anlaşılması için İpek Yolu'nun nasıl ortaya çıktığını tarihi perspektifte aktardık. Tang Hanedanlığı öncesinde ve bu hanedanlık döneminde Çin'in İpek Yolu hâkimiyetinden bahsettik. Birinci bölümde; İpek Yolu güzergâhında en çok ticareti yapılan ürünler; ipek, baharat ve yeşim taşından ve bu ürünlerin etki alanlarını inceledik. Çin'de icatlar, barutun, pusulanın, matbaanın, kâğıdın nasıl bulunduğunu ve ne zaman Batı toplumuna taşındığını bahsetmeyi uygun bulduk. İkinci bölümde; etkileşim halinde olan Hint, Çin ve Türkistan toplumlarının mitolojisi, yaradılış destanları, felsefe ve dini yönden birbirlerini nasıl etkilediklerini irdeledik. Üçüncü bölümde ise tıp, matematik ve astronominin bu üç toplumda nasıl ortaya çıktığına ve birbirini nasıl etkilediği konusuna değindik.

Tezimiz, Van YYÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birim (BAP) tarafından proje olarak desteklenmiştir. BAP kapsamında tezimizde Klasik Çince çeviri kaynaklardan yararlanarak, konumuz kapsamında Çin yıllıkları incelenmiştir.

Kübra Nur Ender

VAN-2024

GİRİŞ

İpek Yolu; Doğu-Batı arasında, kara ve denizde kolları olan yollara verilen isimdir. Bu yol, ticaretin ve kültürel etkileşimin ana arterlerinden biri olmuştur. Kültürler arasında köprü vazifesini üstlenen İpek Yolu, geçtiği coğrafyalarda ortak değerlere de aracı olmuştur[1]. Günümüz kültür birikimine büyük katkı sağlayan ve yaklaşık 2000 yıllık geçmişe sahip İpek Yolu ismini, Alman tarihçi Ferdinand Von Richthofen tarafından 1877 yılında[2] almıştır. Bu ismin verilme sebebi en çok taşınan ticari ürünün ipek olmasıdır. Bu münasebetle ipek, ticaret ağına ismini vermiştir. Kadim ve önemli bir geçmişe sahip İpek Yolu'nun ortaya çıkışında en önemli faktör Çin'in ürettiği ipek ve ipekli ürünleri satmak için giriştiği pazar arayışı ve batısında bulunan toplumların kim oldukları ve yaşayış tarzları hakkında bilgiye vakıf olmaları etkili olmuştur.

Günümüzde Çin, İpek Yolu ticaretini canlandırmaya çalışmaktadır. Yapılacak çalışma neticesinde Çin'in neden tekrar İpek Yolu'na hayat vermeye çalıştığı hakkında daha net düşüncelere sahip olunacaktır. Çin'in devlet başkanı Xi Jinping (Zhuxi 主席) 2013[3] yılında ilk kez Kazakistan'da dile getirdiği "one belt, one road" (bir kuşak yol bir; kuşak ve yol- yi dai yi lu 一带一路) sloganı ile İpek Yolu'nu yeniden canlandırma fikrini ortaya atmıştır. Oluşturulmaya çalışılan ticaret koridorunda İpek Yolu üzerinde kara, deniz ve demir yolu aracılığı ile daha hızlı ve verimli bir ulaşım ağı oluşturması planlanmıştır. Bu düşünce o tarihten sonra Çin'in dış siyaseti haline gelmiştir[4].

İpek Yolu hakkındaki en eski mevcut bilgilerin çoğuna Shiji (史记 Tarih Kayıtları), Han Shu (汉书 Han Tarihi) ve Hou Han Shu (后汉书 Son Han Tarihi) kitaplarından rastlanmaktadır. Han Hanedanı ve Güney Hanedanları (317-589) arasındaki dönemde saray tarihçileri tarafından yazılmış olan bu eserler, başkent içindeki politikalara odaklanmış ve şehir içindeki yaşantı hakkında pek fazla bilgi vermemiştir. Bu kaynaklarda erken İpek Yolu'nun tarihi, Han imparatoru ve en yakın

[1] Demirel, Ş. (2023), "İpek Yolu Ticaretinin Babür İmparatorluğu Döneminde Hindistan'a Etkisi". ***Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi.*** C.7, Özel Sayı 1, s. 43-57.
[2] Yılmaz, E. (2021), " İpek Yolu'nda İpeğin Yolculuğunun Kısa Tarihi". ***Asya Araştırmaları Dergisi.*** S. 1, V, s. 96.
[3] Demirel, 2023: 43-57.
[4] İkiz, A. (2019), "Tek Kuşak ve Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye Olan Olası Etkileri". ***Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi.*** XVIII, S. 72, 1688-1690.

danışmanlarının dikkatine sunulan bir dizi olayda rastlanmıştır. Günlük hayata dair ipuçları bulmak pek mümkün olmamıştır. Bunun dışında adı geçen eserlerde antik ticaret yolundaki trafik yoğunluğu, elçiler ve tüccarlar için konaklama imkânları, Çinliler tarafından kabul gören yabancı mallar gibi sorulara yanıt bulmak mümkün olmamıştır[5]. Çin'in bilinen en önemli tarihçisi ise Han Hanedanı Wu Di döneminde yaşayan Sima Qian[6] dir. İpek Yolu ve Çin tarihine ait ilk detaylı bilgiye onun eserlerinde ulaşılmıştır. Binlerce yıl canlılığını koruyan ticaretin temel unsurlarından biri olan İpek Yolu'nun, kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte M.Ö. 130 yıllarına Çin'deki Han Hanedanlığı İmparatoru Wu Di dönemine dayandırılmıştır[7]. Oldukça geniş ve farklı coğrafyalara yayılan bu yolun ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir tarih vermek, bilmek oldukça güç olmuştur. İpek Yolu; Çin'den Türkistan üzerinden, Kafkasya, Karadeniz, Hazar ve Horasan, Anadolu ve güneyde İndus'dan, Hindistan'a oradan İran ve Anadolu üzerinden Ege'ye, Avrupa'ya kadar uzak coğrafyalar arasında bağ kurmayı başarmıştır. Bu yol ile kurulan bağ sayesinde farklı ülkelerin ürettiği, farklı ürünlerin taşınmasına öncülük etmiştir[8]. Genel olarak ifade etmek gerekirse İpek Yolu; Çin'den Ashirand'a[9] kadar birçok kadim topraklardan geçmiştir[10]. Ayrıca farklı kültürler arası ilişkilerin gelişmesine de aracı olmuştur.

Çinlilerin ipek, Hintlilerin baharat, ticareti yapması yeni ticaret yollarının doğmasına sebep olmuştur. İpek Yolu'nda taşınan başlıca ürünler arasında; at, araba, baharat, ipek, ilaç, şeker kamışı, aromalı bitkiler, pamuk, yeşim taşı, kehribar ve fildişi gibi başlıca materyaller yer almıştır. İpek Yolu ticaret ağı doğudaki birçok buluş ve

---

[5] Yang, J. (2015), "Transportation, boarding, lodging, and trade along the early Silk Road: a preliminary study of the Xuanquan manuscripts." ***Journal of American Oriental Society.*** 3, s. 421-432.

[6] Sima Qian, Çin, toprakları dışına seyahat eden ilk tarih yazıcısı olarak bilinir. Tarih Kayıtları adlı eseri 130 bölümden, 526.500 imgeden oluşmaktadır. Bu eser Sarı İmparator döneminden Han Wu Di dönemine kadar 3000 yıllık bir tarihi anlatır. Uzun geziler sonunda yazdığı bu eser Çin'in İpek Yolu hâkimiyeti için önemlidir. Bu eserde Hun toplumundan da bahseder. Sima Qian'in Ren An'a Mektuplar adında ikinci bir eseri daha mevcuttur. Sima Qian tarih yazıcılığının yanında astronomi ile de ilgilenmiştir. Hem Çin Hem de dünya tarihine büyük katkı sağlamıştır. Ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Sima Qian'ı dönemin hükümdarı Wu Di'nin öldürdüğü görüşü mevcuttur. Bknz: Ceylan, E. (2022), "Antik Çin Tarih Yazıcılığ: Sıma Qıan", Ankara: ***TTK,*** s. 569-582.

[7]Bik, H.M. (2012), "Tarihte İpek Yolunda Ortaya Çıkan Dinler", ***Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.*** Konya, s. 12; https://www.boundless.com/world-history/textbooks/boundless-world-history-textbook, 12.06.2024.

[8] https://www.metmuseum.org/toah/hd/inte/hd_inte.htm, 20.07.2024.

[9] Ashirand: Erdoğan Şahin'in İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü ve Türk Dünyası İçin Önemi adlı eserinde belirtildiğine göre; Hindistan, Asya, İran ve Anadolu'yu kapsayan tarihsel süreçte kültürel benzerlik gösteren yerdir. Bknz: Şahin, T. E. (2020) "İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü ve Türk Dünyası İçin Önemi", ***Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara.*** XXXIX, 73-76.

[10] Şahin, 2020: 73-76.

zenginliğin batıya taşınmasında etkin rol oynamıştır. Ayrıca günümüz dünyasının şekillenmesin de etkin rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. İpek Yolu'nda ticari malların dışında inanç, kültür, düşünce, bilim, tedavi yöntemleri ve hastalıklar da taşınmıştır[11]. Buna örnek olarak, MÖ 50-MS 500 yıllarında yeni bir ölü gömme geleneği ortaya çıkmıştır. Kafatasları delinmiş ve beyin ile yumuşak dokular çıkarıldıktan sonra, yüzün üzerine ipek bir bez serilmiş ve genellikle Mongoloid, nadiren Europid özelliklere sahip olan bir kil maskesiyle kaplanmıştır. Bu kil ile ölünün başı ince bir alçı tabakası ile kaplanmış ve kırmızı renge boyanmıştır[12].

1995'te kuzeybatı Lop Nor Çölü'nde (Luobu Shamo- 罗布沙漠) keşfedilen 4-5. Yüzyıla tarihlendirilen ünlü Yingpan[13] mumyası bu teknik ile gömülmüştür. Ancak bu iki bölgenin kültürel bir paydası olduğuna dair bir yoktur. Ölen kişinin yüzü kenevirden yapılmış bir maskeyle kaplanmış ve olan bu yüz Europid bir özelliğe sahiptir. Bu mumyanın Soğd tüccarı olduğu düşünülmüştür. Aynı zamanda cenaze ritüellerinde diğer yenilikler de ortaya çıkmıştır. Çünkü artık cesetler mumyalanmış ve koruma altına alınmış ya da yakılmıştır[14].

Ticari ürünler kadar tüccarlar da İpek Yolu tarihinde oldukça önemli yere sahip olmuştur. Tüccarların, önemine bakıldığında dünya tarihinde hiçbir hükümdar veya topluluk, tüccarlar kadar etkili olamamıştır. Tüccarlar İpek Yolunu baştanbaşa ziyaret etmeseler de bilimin ve yeniliklerin taşıyıcısı olmuştur. Öyle ki Budizm'in yayılmasında önemli etkiye sahip olan tüccarlar; kuzeyde hızla büyüyen Budizm'in en önemli destekçilerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde (618-907) Budizm güneyde hızla yayılmıştır. Budizm'in, doğduğu topraklardan başta Çin coğrafyasına geçmesi süreci de böylesi bir etkileşim ve geliş-gidişler sayesinde başlamıştır. İlk olarak da; o dönem için, Beş Nehir Havzası (五河) , Hotan (于阗) ve Xinjiang (Sincan) sakinleri arasındaki sıklıkla yapılan alışverişler nedeniyle, Budizm; Mö. Birinci yüzyılda, bu gidiş gelişlerin elverişli hale getirdiği durum sayesinde Keşmir (克什米尔) üzerinden

[11]Atik, K. (2022) "Moğol İmparatorluğu Öncesi İpek Yolu'nun Oluşumu", ***Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*** s.1729; Karaca, Ö. (2022) "Tarihin İz Dokunduğu Güzerâh: İpek Yolu", ***Tarih Araştırmaları Dergisi.*** İstanbul, XLI, 154-173.
[12] Baumer, C. (2012), ***The History Of Cantral Asia The Age Of The Steppe Warriors I.*** New York: Co Ltd. s. 171.
[13] Baumer, 2012: 171.
[14] Baumer, 2012: 171.

Hotan'a geçmiş ve yayılmaya başlamıştır[15]. Önemli ve zengin tüccar gurupları Budizm'in burada yayılmasını sağlamıştır. Bu da ticaret akışının güneyde daha yoğun olduğunun göstergesi olmuştur[16]. O dönemde tüccarların ortak bir dil sayesinde doğrudan iletişim kurabilmiş olmaları mümkün görülmüştür. Çünkü Hindistan'ın Dravidce dilleri ile soyu tükenmiş olan Elamca arasında bazı benzerlikler tespit edilmiştir. Bu durumda ortak bir dil hipotezinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durumda, Elamca-Dravidce'nin Elam ile İndus Vadisi Uygarlığı arasındaki ortak bir dil olarak, Orta Asya'nın vahalarındaki kollarıyla birlikte kullanılmış olabileceği öne sürülmüştür[17].

Takasla başlayan mal alışverişleri yakın yerlerden uzak alanlara doğru yayılma göstermiştir. Ticaret, kitleselleşmiş ve mal satan gruplar, böylece örgüt halinde ortaya çıkmıştır. Bunları; Çinli gezgin keşiş Xuanzang (玄奘)[18], 644 yılında Hindistan'dan dönüşü sonrasında şu şekilde ifade etmiştir; "Yol yoktu. Yolcular, insan ve hayvan iskeletlerini yol işareti olarak aramak zorunda kalmıştır"[19]. Yük hayvanları sıklıkla değiştirilmiş, mallar geçici olarak kervansaraylarda veya büyük manastırlarda saklanmıştır. Ancak, Çin'e vergi getirme bahanesiyle Orta Asya'da bulunan pek çok elçi, Chang'an veya Luoyang'daki varış noktalarında aktif olarak ticaret yapmıştır. Bu yarı resmi mal satan gruplar, genellikle binlerce kilometre yol alarak hediyelerini ve Çin'den aldıkları malları taşımışlardır. Bu bağlamda, M.Ö. 25'te, imparatorluk danışmanı Du Qin, imparatoru, kuzeybatı Hindistan'dan, Jibin'den (Jibin -罽宾)[20] gelen bir elçi grubunu kabul etmemesi konusunda uyarmıştır. Hediyeleri getirenler tamamen vergi ödememek için elçilik görevinde bulunuyormuş gibi davranan tüccarlardan oluşmuştur. Hediyeleri sunma bahanesiyle mallarını takas etmek ve ticaret yapmak istemişlerdir[21].

---

[15] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，弟 79 页).***

[16] Baumer, 2012: 64.

[17] Baumer, 2012: 72.

[18] Xuanzang (玄奘): 602-664 yılları arasında yaşamıştır. Tang Hanedanlığı döneminde yaşamış keşiş ve tercümandır. 629-645 yılları arasında Hindistan'a seyahat etmiştir. Baknz: Aktaş, Ş. (2022) "Klasik Çin Edebiyatında "Batıya Yolculuk" Romanı ve Esin Kaynağı Üzerine Mitolojik Bir Okuma", ***Motif Akademi Halk Bilim Dergisi.*** C 15, S 18, s. 566.

[20] Shen, 1988: 79.

[21] Baumer, 2012: 35.

H. Uhlig'e göre, "Bazı malların bazı yerel pazarlarda tahmini miktarlarda iyi kârla satılabildiği fark edildiğinde ilk ticarî kervanlar da yollara düşmüştür"[22]. Çin'in Batı'ya yayılmasıyla da ticari yollar tesadüf sonucu değil tecrübe, bilgi birikimi ve gözlemler sonucu otaya çıkmıştır. Her hangi bir ticaret yolu belirlenirken yani aktif kullanılmaya başlandığında öncelikle yöre insanın yıllarca takip ettikleri güzergâhlar benimsenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, göçebe kitleler bu yolların keşfedilmesine öncülük etmiştir. Geleneksel yolların takip edilmesinin yanı sıra ticaret yollarının güzergâhlarının belirlenmesinde önemli bir etkende iklim koşullarında değişikliğin ortaya çıkmasıdır. Örneğin; Çin'de meydana gelen sıcaklık artışları sebebi ile tarım alanları genişletilmeye çalışılmış ve böylece tarıma elverişli alanların konumu değişmiştir. Bu da popülasyonun (nüfusun) yer değiştirmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak ticaret yollarının güzergâhı da bu popülasyona göre yeniden şekillenmiştir.

İpek Yolu güzergâhı üretilen malları pazarlamak için stratejik öneme sahip bölgelerden geçmiştir. Oldukça geniş bir ağa sahip olan büyük ticaret yolunda bulunan bölgelerde, üretilen mallar, bitki örtüsü, taşınan ürünler, yeryüzü şekilleri ve kullandıkları binek hayvanlar bu bağlamda çeşitlilik göstermiştir. Çöl olan bölgelerde kervanı hareket ettirmek için tercih edilen binek hayvan deve iken düzlük arazilerde tercih edilen hayvan genelde at olmuştur. Çöller, dağlar, tepe ve buzullar gibi doğal faktörler neticesinde İpek Yolu ulaşımında doğal engeller ortaya çıkmıştır. Yol güzergâhında bulunan doğal engeller arasında; Türkmenistan topraklarının büyük bir kısmını kaplayan Kara Kum, Hindikuş, Tanrıdağları, Pamir Dağları, Huncerap Geçidi, Torugart Dağları vardır. Bunların dışında kurak yapıya sahip havzalar arasında; Çin'de bulunan, Gobi, Taklamakan Çölleri ve Kızıl Kum Çölü vardır[23]. Kızıl Kum Çölü; altın, gümüş, bakır ve uranyum gibi önemli maden yataklarına ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca Özbekistan'ın ortasında yer alıp Kazakistan'ın güneyine kadar uzanan Kızıl Kum Çölü'nün kuzeydoğu kesiminde yer alan Sır Derya Nehri, Mujun Kum çölünden ayırmıştır[24].

İpek Yolu güzergâhında doğal engeller yolu zorlaştırdığı kadar beşeri engellerde yolculuğu güçleştirmiştir. Malların dağıtımı kadar güvenliğin sağlanması da önemli olmuştur. Bu nedenle yol üzerinde konaklamak ve güvenliği sağlamak için

[22] Şahin, 2020: 77-79.
[23] Höllmann T. O. (2023) ***İpek Yolu.*** (Çev. Mehmet Yıldırım), İstanbul: Runik Kitap, s. 7-10.
[24] Baumer, 2012: 13.

kervansaraylar kurulmuştur. Kervanlar, öncelikle doğa şartları ve güvenliği olan yerlerde belirli noktalarda dinlenmek zorunda kalmıştır. Bunlar su kenarları olmak üzere fiziki şartları uygun, güvenlik açısından emniyetli noktalar olan özel yerlerdir. Bu özel yerlerin birçoğu zaman içerisinde inşa edilen basit konutlardan büyük ve konforlu kervansaraylara dönüşürken, bazıları küçük yerleşim kentlerine dönüştürülmüştür. Birçok ulus İpek Yolu güzergâhında bulunan kervanlardan kazanç sağlamak ve burada söz sahibi olabilmek için mücadeleye girişmiştir[25].

İpek Yolu'nun işlevselliği ve güvenliğinin sağlanmasındaki sorunlar fiziki şartlardan çok siyasi ve beşeri gelişmelerden kaynaklanmıştır. İpek Yolu'nun geçtiği iki komşu ülke arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar bu yolun güvenliğini tehlikeye atmıştır. Birçok kez de ticaretin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bazen de yol ve ticaretin kendisi, ülkeler arası savaşlara kadar varan sorunların kaynağını teşkil etmiştir. İpek Yolu hâkimiyeti için çıkan savaşların asıl sebebi yol güzergâhında yapılan ticarette her ülke aynı miktarda gelir elde edemeyişi olmuştur. Çin, Hun, Moğol, Soğd gibi önemli toplumlar arasında meydana gelen siyasal çekişmelerde İpek Yolu'nun bu devletlerin dış politikasında belirleyici unsur olduğunu açıklamıştır. Hemen her dönemde türeyen haydutların kervan basıp kaçırdıkları malları başka pazarlarda ve daha ucuza satmışlardır. Yerleşim merkezlerinde, pazar ve panayırlarda, konak ve yollarda soygun ve baskınları önlemek için İpek Yolu'na sahip olan devlet tarafından ara garnizonlar aracılığıyla denetlenmiştir[26]. Garnizonlar, tüccarların ve ülkelerin ekonomik çıkarlarını koruyacak olan askeri karargâhları oluşturmuştur.

İpek, sadece bir ticari bir meta değil aynı zamanda Çin'de resmi bir ödeme aracı olarak da kullanılmıştır[27]. Asker maaşları, çok aranan Moğol ve doğu Tibet atlarının alımı için ödeme birimi ve kuzeydeki güçlü bozkır imparatorluklarına vergi ödemesi olarak kullanılmıştır. Xiongnu ve Türk kağanlıklarının hükümdarları, ekonomik olarak Çin'in ekonomisine bağımlı olmuşlardır. Göçebe hayvancılığı sınırlı bir geçim sağlasa da, bu geniş toplulukların liderlerine bağlı kabile beyleri veya müttefiklere sadakatlerini güvence altına almak için yeterli üretim sağlayamamıştır. Bu nedenle, birkaç yüzyıl boyunca bozkır imparatorluklarının hükümdarları, arzu edilen refahı

[25] Gülez, S. G. (2022), "Yeni İpek Yolu'nun İlham Kaynağı "Antik İpek Yolu": Çin'in İpek Yolu Yöntemi temelinde "Bir Kuşak Bir Yol" Girişimine Bakış", ***Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*** C.12, S1, s.98-112.
[26] Şahin, 2020: 77-79.
[27] Höllmann, 2023: 7-10.

ağlamak amacı ile balyalar halinde veya giysi olarak hazırlanan ipekten yıllık vergiyi alabilmek için Çin'e sürekli askeri baskı uygulamışlardır. Çin'den alınan ipek balyaları hızla Soğd tüccarlarına satmış ve böylece Çin'den alınan vergiyi sadece giyime kullanmamış ticarete de dâhil etmiştir. Çin'in bozkır imparatorluklarına olan ipek yolları, "vergi yolları" olarak işlev görmüş ve ipek, Doğu Orta Asya'nın güçlü bozkır imparatorluklarını bir arada tutmada hayati bir rol oynamıştır[28].

İpek ticaretinin ve İpek Yolu'nun çok büyük öneme sahip olmasının nedeni, yukarıda da değinildiği gibi dönemin büyük güçlerinin politikasını da belirlemiş olmasıdır. Çin, bu nedenle, yüzyıllar boyunca yönünü batıya doğru genişleterek Hexi[29] Koridoru (Hexi Zoulang-河西走廊) üzerinden, Taklamakan Çölü boyunca ve Samarkand'a kadar uzanan ticaret yolunun güvenliğini sağlamak için çaba göstermiştir. Göktürkler (Tujue Hanguo-突厥汗国) ise, Sasanilerin İran ve Irak'ı yönetmesi nedeniyle uyguladığı ticaret ablukasını kırmak amacıyla 568 yılının kış aylarında Bizans ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Sasaniler daha sonra, Bizans'ın Hindistan ile deniz ticaretini bozmak amacı ile Yemen'i işgal ederek karşılık vermiştir[30]. Günümüzde devletlerin dış politikası petrol ve yer altı zenginlikleri ile şekillenmiş olsa da ilk yüzyıllarda belirleyici politika İpek Yolu merkezli olmuştur.

M.Ö 103 yılında ilk kayırlarına rastlanan İpek Yolu en parlak devrini Tang Hanedanlığı döneminde yaşamıştır. Tezimizin tarihsel sınırını belirleyen Tang Hanedanlığı dönemi öncesi bu güzergâhlarda ticaret faaliyetleri yapılıyordu.

A. Tang Hanedanlığı Öncesi Çin'de İpek Yolu Hâkimiyeti

Çin dünyanın en eski dönemlerinden bu yana varlığını devam ettiren uygarlıklardan biri olmuştur. Dünya tarihinde Eski Mısır uygarlığı, Eski Hindistan uygarlığı, Eski Babil uygarlıkları var oldu. Ancak Eski Mısır uygarlığı M.Ö 600 yıllarda, Eski Babil uygarlığı M.Ö 1500'lü yıllarda, Eski Hindistan'da bulunan Gupta Hanedanlığı ise 500'lü yıllarda varlıklarını yitirmiştir. Bahsi geçen bu uygarlıklardan geriye bıraktıkları birkaç eser kalmıştır. Çin uygarlığının varlığını devam ettirmesinin en önemli sebeplerinden biri gerileme ve gelişimi birlikte yürütmüş olmasıdır. Bir

[28] Baumer, 2012: 13.
[29] Sarı Irmağın kuzeyini içine alan geçit bölgesidir. Bknz: Aktaş Ş. (2020), ***Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşeği Hakkında Bir İnceleme "Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi".*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı, s.57.
[30] Baumer, 2012: 1.

başka sebep de Çin'in çok uluslu uygarlıklarla birleşip onların kültürlerini benimsemesi olmuştur[31]. Çin, bu güne kadar inanç savaşları yaşanmayan bir toplumdur.

Antik dönemde Çin'i batıya bağlayan yollar mevcuttu ancak yolun güvenlik problemi nedeniyle burada yolcuk etmek oldukça zor olmuştur. Çin'de İpek Yolu stratejisi Han Hanedanlığı döneminde imparator Wu Di'nin Batı Bölgeleri ile dostane ilişkiler kurmasıyla şekillenmiştir[32].

İpek Yolu stratejisinin gelişimini incelemek için Çin'in ilk dönemlerine göz atmak gerekmektedir. Qin Hanedanlığı, M.Ö 350 yılında Xianyang'a hâkim olduktan sonra burası devletin merkezi haline gelmiştir. M.Ö. 121 yılından itibaren "Geçitler Beşiği" olarak adlandırılan Wu Wei[33] Vadisi, Sarı Irmak Havzası ve Ordos, Çin medeniyetinin ortaya çıkışı olarak kabul edilmekle birlikte Çin topraklarının farklı bölgelerinde de eski Çin Kültürüne ait kalıntılar bulunmuştur. Qin Hanedanlığı bu bölgelerde hâkimiyet kurmayı başarmıştır[34]. Qin Hanedanlığı döneminde batı bölgesinde bulunan Hunlar (Xiong-Nu 匈奴), Teoman'ın hâkimiyetinden oğlu Mete'nin hâkimiyetine geçmiştir. Hunlar, Qin Hanedanlığı topraklarına yaptığı saldırılarla tarihi kayıtlarda yer edinmiştir[35].

M.Ö 200'lü yıllarda Qin Hanedanlığı yıkılmasının ardından, M.Ö 206 yılında Gaozu (高祖 Ulu Ata) tarafından Han Hanedanlığı kurulmuştur[36]. Kurulan hanedanlık başlangıçta oldukça güçsüzdü. Bunun nedeni Qin Hanedanlığı döneminde zorluklar yaşanmasında kaynaklanmıştır. Han Hanedanlığını üç bölümde ele alınabilir bunlar, İmparator Gaozu dönemi, İmparator Wu Di (武帝) dönemi ve Xuan (宣帝） dönemidir. M.Ö 202 yılının kış aylarında İmparator Gaozu Hun toplumları üzerine yürümüştür. Ancak yapılan karşılaşma sonucunda Hunlara yenilmiştir. Bunun

[31] Su Shu Yang (2023), ***Çin Kültür Tarihine Giriş.*** Çev. Sevilaya İsmail, İstanbul: Folıant, s. 296-298.
[32] Gülez, S. G. (2023),Çin'in Tang Dönemi İpek Yolu Yönetim Stratejisinde Geçiş İzni Sistemi: "Guosuo Zhidu (过所制度)", ***Orta Çağ Araştırmaları Dergisi.*** 6/1, s. 411-426.
[33] Wu Wei (武威): M.Ö. 121 yılları civarında Batı Han Hanedanlığına ait bir bölgdir. Sui Hanedanlığı döneminde komutanlık merkezi olarak kullanılmıştır. Tang Hanedanlığı döneminde ise Liangzhou (凉州) adıyla da anılmıştır. Bknz: Aktaş, 2020: 56.
[34] Helwig S. G. (2022), ***Eski Çin Başlangıçlardan 19. Yüzyıla Kadar.*** Çev. İclal Cankorel, İstanbul: Runik Yayınları, s. 12.
[35] Kara, G. (2021), ***Tarih Kayıtları ve Han Hanedanı Tarihi Biyografilerine Göre Çin Kayıtlarında Asya Hunları.*** İstanbul: Tarih Doğu Kütüphanesi Yayınları, s.20.
[36] Yıldırım, K. (2021) ***Çin Tarihi Tarih Öncesinden 21. Yüzyıla.*** İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 22.

karşılığında Hun İmparatoru Mete'ye evlilik yolu ile akrabalık kurmak (He Qin-和亲)[37] ve her yıl ipekli kumaş, pirinç ve değerli süs eşyaları yollamak mecburiyetinde kalmıştır[38]. Hun lideri ise Çin'in kuzey sınırlarını koruyacağına dair güvence vermiştir[39].

Han Hanedanlığı ilk yıllarında Hun akınları ile baş etmekte zorlanıyor olması yapılan İpek Yolu ticaretin sekteye uğramasına neden olmuştur[40]. Bu dönemde Wolfram Eberhard, Gaozu'nun deneyimli komutanlarını görevden alıp akrabalarını ataması ile idarede zorluk ortaya çıktığından bahsedilmiştir. Aynı dönemde feodal sistem bozulup toprak alım satım yapıldığı ve köylülerin toprakta çalışmayarak başka işlerle uğraştıkları için "gentry"[41] adında bir sınıf ortaya çıktığından bahsedilmiştir[42].

Han Hanedanlığı hâkimiyetini alan İmparator Wu Di Batı Han Hanedanlığını kurdu. Döneminde en önemli gelişmelerden biri toprak hâkimiyetini yeniden sağlamak oldu. Bu dönemde barışçıl politika izleyen Wu Di, Bu dönemde Hunlar da iç karışıklık meydana gelmiştir. Wu Di'nin hâkimiyetine girmek isteyen Hun boylarını Gobi'nin güneyine, Şan-si sınırlarına tarım yapmak şartı ile yerleştirmiştir[43]. Aynı yıllarda Wu Di Hunların üzerine yürüyerek onları büyük bozguna uğrattı. Hun hükümdarının 11

[37] He Qin politikası: Akrabalık yoluyla barış sağlama olarak tanımlayabileceğimiz "He Qin Politikası" söz konusu ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Batı Han Hanedanlığı'nın kuruluş döneminde başlayan bir politikadır. Bu politika kapsamında Çin imparatoru Hun liderine bir eş verir, bu eşle birlikte değerli hediyeler gönderilir. Hun lideri de bunun karşılığında Çin'in kuzey sınırlarını koruyacağına dair güvence verir. M.Ö.202 yılında başlayan ve kabul gören He Qin politikası farklı devletlerle ve farklı amaçlar doğrultusunda, hemen her hanedanlık döneminde uygulanmıştır. Bknz: Türker, N. (2013) ***Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen He Qin Politikası (Akrabalık İle Sağlanan Barış Politikası) ve Sonuçları,*** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Sinoloji) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 1-43. Gelenek haline gelen Hı Qin politikasına, Xianbei ve Xiong-Nu halklarının evlilik bağları örnek verilebilir. Bu evlilik iki toplum arasındaki bağı sağlamlaştırmıştır. Bknz: Aktaş, Ş.(2018) "Çin Kaynaklarına Göre Asya Hun Devleti'nin Yıkılması Sonrası Geri Kalan Hun (Xiong Nu) Tebaası ve Xianbei (Şiyenbei- Siyen pi) İlişkileri" ***TTK.*** s.786. Xiong-Nu (Hun) toplumları bozkırın çeşitli bölgelerinde dağınık halde ve iç içe geçmiş şekilde, yaşadıkları için birbirleriyle evlilik ilişkilerinde bulunmuştur. Kurdukları evlilik ilişkilerinden ötürü bozkırın batısında günümüz iç Moğolistan ve Gansu hattını kapsayan bölgede yaşamışlardır. Bknz: Aktaş, 2020: 343.

[38] Klyaştornıy, S. G. (2018), ***Kadim Avrasya'nın Bozkuır İmparatorlukları.*** Çev. Serkan Acar (1. Bölüm), İstanbul: Selenge yayımları, s. 33.

[39] S.42

[40] Zhang, Y. (2020). ***İpek Yolunun Öyküsü.*** Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 17.

[41] Gentry; Toprak sahibi olup toprağın ekim işi dışında farklı işlere yönelip, toprağı kiralayan, toprak sahibi ağa sınıfı manasına gelmektedir.

[42] Eberhard W. (2000), ***Çin Simgeleri Sözlüğü.*** Çev. A. Kazancıgil- A. Bereket, İstanbul: Kabalcı Yayımları, s.85-86.

[43] Grousset, R. (2022) ***Bozkır İmparatorlukları Attila, Cengiz, Timur.*** Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yay., s.68. Bu ismin günümüzdeki (Shanxi-山西) ismi olması gerektiğini düşünmekteyiz.

yıl boyunca esir tutmuştur[44]. Hunlara karşı yürüttüğü başarılı saldırı politikası sonucunda Kansu ve Ordos bölgelerini alınmıştır[45].

Wu Di Hunlara karşı farklı politikalar yürütmüş, yönetim alanını genişletmiş, sınır bölgelerinde önemli girişimlerde bulunmuştur. İpek Yolu hâkimiyetini sağlamak için sınır bölgelerde garnizonlar kurumuştur[46]. Bu dönemde Hunlar Kansu ve Alaşan ovalarına yayılmıştır[47]. Hun saldırılarına engel olabilmek için uyguladığı bir başka yol akrabalık kurma girişimleriydi. Ancak bu durum da Hunları durdurmaya yaramamıştır. Hunlara karşı koyabilmek adına Hunların batı bölgesinde bulunan Yuezhi topluluğu ile anlaşma yoluna gitmiştir. Han Wu Di, Chang-Chien'i (Zhang Qian-張騫), Yuezhilara （月氏） M.Ö 138 yılında elçi olarak yollamıştır. Ancak Yuezhilar Hun saldırılarından kaçarak Dunhuang ve Chi-lien arasındaki toprakları terk edip Baktria'ya yerleşmiştir. Barış içinde yaşadıkları toprakları bırakıp savaşmayı kabul etmemiştir. Hunlara esir düşen Chang-Chien Batı'da bulunan topluluklar (Tanrı Dağları boyunca, Part, Baktria, Fergana) hakkında imparatora bir rapor sunmuştur[48]. Çin'e yonca tohumu ve bağ üzümü çubuğu getirmiştir[49]. Sima Qian'ın hazırladığı bu rapor Çin'in İpek Yolu stratejisini geliştirme yönünde oldukça etkili olmuştur.

Han Hanedanlığının son dönemlerinde, İpek Yolu'nun güvenliğini sağlamak adına yapılan adımlar sonunda Hindistan'dan Buda dini yaymak için misyonerler gelmeye başlamıştır. Budizm ve Hint edebiyatı Çin'de yer edinmeye başlamıştır[50]. Han Hanedanlığı döneminde yapılan ticarette Shule bölgesi (Shule Diqu; 疏勒地区) oldukça önemlidir. Burası İpek Yolunun kuzey ve güney bölgelerinin kesişim notası olmuştur. Burada yaşayan Kanju toplumu Kürk ve baharatı Chang'da ipekli ürünlerle takas etmiştir. Takas yapılan mallar buradan Orta Asya ve İran'a gönderilmiştir. Han Hanedanlığı Partlarla yakın ticari ilişkiler kurmuşlardır. Part toprakları ürünlerin dağıtıldığı haberleşmenin sağlandığı transit görevini üstlenmiştir. Büyük Roma

[44] Zhang, 2020: 18-19.
[45] Onat, A. (2007), ***Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri".*** Ankara: TTK, s. 2.
[46] İzgi, Ö. (2020), ***Orta Asya Tarihi Araştırmaları.*** Ankara: TTK, s. 207.
[47] Ögel, B. (2022), ***Büyük Hun Topluluğu Tarihi I.*** Ankara: TTK, s. 53.
[48] Yılmaz, E. (2017), "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", ***e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi.*** C.9, S.2, s. 672-683; İzgi, 2020: 334-335.
[49] İzgi, 2020: 334-335.
[50] İzgi, 2020: 208.

İmparatorluğu Çin ipeğinin başlıca müşterisi olmuştur. Çin ile doğrudan bağlantı kurmak için Partlarla birçok kez münasebete girmiştir[51].

İmparator Wu Di münasebete girdiği halkların kültürlerine değer vermiş. Bunu Chang şehri yakınlarında inşa ettirdiği yazlık sarayda fark etmek mümkündür. Saray bahçesinin girişinde taştan yapılmış pers aslanlarına benzer heykeller vardır. Aslanın Çin kültüründe yeri bulunmamaktadır. Sarayın salon duvarında ise kuyruğunu açmış Hin tavuskuşu resimleri bulunmaktadır. Sarayda bulunan sandalye ve sehpalar ise Hotan yeşimi ile süslenmiştir[52]. İmparator Wu Di münasebete geliştirdiği Batı Bölgesi stratejisi Tang Hanedanlığının da dış siyasetinin temelini oluşturmuştur.

6. yüzyılın sonlarına doğru Çin'in siyasi durumunda büyük bir değişim olmuştur. Kuzey Zhou devletinde yetkili biri olan Sui Wendi, 581 yılında kuzey Çin'in imparatoru olmuş ve ardından 589'da Çin'i yeniden birleştirmiştir. Bu birleşme, ticaret ve üretimdeki büyümenin göstergesi olmuştur. Doğu ve Batı Jin, Liang (凉)[53] ve Tuoba Wei hanedanları tarafından gerçekleştirilen siyasi ve sosyal dönüşümlerin bir sonucu olmuştur. Sui Hanedanlığını tarihçiler, Tang Hanedanlığının başlangıcı olarak görmektedir. Geçiş dönemi olarak kabul edilecek bu dönem birçok tarihçi tarafından pek önemsenmiştir[54]. Sui Hanedanı, Kuzey Zhou'nun aksine, Budizm'i aktif olarak desteklemiş ve yayılmasını teşvik etmiştir. Memur alımında yazılı sınav sistemini getirmiştir. Sui Hanedanlığı yönetim sistemi ve toprak işletme sistemi dâhil birçok alandaki yapılanmayı Tang Hanedanlığına devretmiş, hukuk ve askeri alanda da Tang Hanedanlığına örnek teşkil etmiştir[55].

610 yılında, Yangtze'den (Chang Jiang-长江；Uzun Irmak olarak da bilinir) Chang'an ve Luoyang'a kadar uzanan kanal, adı geçen şehirlere tahıl taşınmasını sağlamış ve bu şehirlerin yakınlarında tahıl ambarları inşa edilmiştir. Başkent Chang'da 600 yılında 600.000 kişi yaşadığı öne sürülmüştür[56]. Bu çalışmalar Çin'in ekonomik büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. İkinci Sui imparatoru Yangdi, 800

[51] Zhang, 2020: 40-41.
[52] Zhang, 2020: 41.
[53] Liang (凉): Wei-Jin Güney Kuzey Hanedanlıkları arasında güneyde, 555–587 yıllarında kurulan hanedanlıktır. Baknz: Aktaş, 2020: 1.
[54] Xiong, V. C. (2006), ***Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy.*** SUNY Press, s. 3.
[55] Eberhard, 2000: 196.
[56] Phlippe Beaujard (2019), The Worlds Of The Indian Ocean II, "Capter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads", ***Cambridge: Cambridge University Press.*** s.19.

kişiyi taşıyabilecek, beş katlı gemilerden oluşan bir savaş filosu İnşa ettirmiş ve denizciliğin genişlemesi politikasını yürütmüştür[57]. Deniz aşırı sevkiyatlar, gemi yapımındaki ilerlemelerden dolayı 1. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde daha da geliştirilmiştir. 607 yılında, beş bin ipek rulosuyla yüklü başka bir filo, Tay-Malay yarımadasında, muhtemelen Phatthalung bölgesinde veya Langkasuka'nın güneyinde yer alan Chitu'ya (Ch'ih-t'u) gitmek üzere Kanton'dan ayrılmıştır. Bu ve benzeri örneklerden yola çıkarak, İpek Yolları boyunca önemli bir ticaret canlanması yaşanmıştır. An Jiayo'ya göre, Orta Asya'dan gelen cam işçilerinin gelişi, Sui döneminden itibaren Çin'de soda-kireç silika camının üretimini açıklayabilir[58].

On üç yıl hüküm süren Yangdi döneminde Sui Hanedanlığı (隋代) yıkılmıştır. Bunun nedeni ise Yangdi'nin hanedanlığı iyi yönetememesi ve savurganlık yaparak maddi yönden ülkeyi zayıflatması olarak belirtilmiştir[59]. Sui Hanedanlığının yıkılmasını Wolfram Eberhard, yapılan fazla harcamanın neden olduğunu söylemiştir[60]. Araştırmacılar, tasarrufsuzca yapılan harcamalar listesine Büyük Kanal inşasını da almışlardır. Ancak yapılan bu kanal sayesinde; Yangtze'den Chang'an ve Luoyang'a kadar uzanan kanal, adı geçen şehirlere tahıl taşınmasını sağlamış ve bu şehirlerin yakınlarında tahıl ambarları inşa edilmiştir[61]. Yani kanal hakkında yapılan değerlendirmeler pek de doğru sayılmaz. Kuzeyde Büyük Duvarlar inşa etmeye ve Sarı Nehir ile Aşağı Yangtze arasında (Hangzhou'ya kadar) uzanan su yolları ağını inşa ettirmiştir. Bu ağ, Luoyang ve Pekin bölgeleri arasında uzanan 1500 km uzunluğunda bir Büyük Kanal ile genişletilmiştir[62]. Bu projeye diğer bir isimle "Sihirli Kanal" projesi de denmiştir[63].

Sui Hanedanlığının son dönemlerinde Çin'in iç siyaseti oldukça karışmıştır. Halkın büyük kısmı Göktürklerin yaşadıkları yerlere göç etmiştir. Tang Hanedanlığının kuruluşuna kadar Çin iç siyasetinde Göktürklerin payı yadsınamaz.

[57] Beaujard, 2019: 19.
[58] Beaujard, 2019: 19.
[59] Xiong, V. C. (2006), ***Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy.*** SUNY Press, s. 4; Yang, 2023: 99.
[60] Wolfram, 2007: 196.
[61] Beaujard, 2019: 20.
[62] Beaujard, P. (2019), ***The Worlds Of The Indian Ocean II.*** "Capter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads", Cambridge: Cambridge University Press, s.19.
[63] Helwing, 2022: 30-31.

Tang Hanedanlığının kurucusu Li Yuan'de（李渊）, Sui Hanedanlığına karşı Göktürklerden yardım almıştır. Ayrıca Sui Hanedanlığının son dönemlerinde Kuzey Çin'de iç karışıklık yaşayan komutanlar arasında da Göktürkler atama yapmıştır[64].

B. Tang Hanedanlığı Döneminde İpek Yolu Hâkimiyeti

M.S. 618-904 yılları arasında kurulan Tang Hanedanlığının kurucusu Li ailesi geçmişten bu yana Çin devletinin önemli kademelerinde bulunmuş ailelerden olmuştur. 613 yılında patlak veren köylü isyanlarına karşı General Li Yuan 617 yılında iktidarı ele geçirmiş ve 618 yılında Tang Hanedanı'nı kurmuştur[65]. Sui Hanedanlığı son döneminde milliyetçi gruplar tekrar hanedanlığı yaşatmak istese de başarılı olamamıştır[66]. Kurulan yeni hanedanlık Tang Hanedanlığı dönemi Çin'in altın çağını yaşadığı dönemlerden biri olmuştur. Tang Hanedanlığı yüzyıl boyunca büyük ilerleme kaydetti. Siyasi, askeri ve sosyal olarak gelişme yaşamıştır. Resim, edebiyat, hat mimarisi işçiliği dikkat çekmektedir. Felsefe ve din tarihinde de önemli yere sahip olan Tang Hanedanlığı döneminde Budizm ve Taozim (Dao Jiao- 道教) de çığır açmıştır. Ayrıca bu dönem Konfüçyanizm'in rönesansı yaşamıştır[67].

Çin'de 6. yüzyıldan sonra daha ılıman bir iklim ve yağışlarda artış yaşanmıştır. Bu durumu fırsata çeviren Tang Hanedanlığı, milattan sonra 1. yüzyıl kadar erken bir dönemde icat edilen bir cihaz olan su taşımaya yarayan kare şeklinde pompayı, geniş çapta kullanmıştır. Yine bu dönemde büyük bir ihtimalle Müslüman toplumlardan getirildiği düşünülen "noria" adı verilen su çarkları da kullanılmıştır. Bu döneme bakıldığında tarım işçiliği desteklendiği görülmektedir. Yangtze havzası ve güney Çin'de çeltik ekimi yapılmıştır[68].

Dünyanın bilinen ilk tarım el kitaplarından biri, 8. yüzyılda yani yine bu dönemde kaleme alınmıştır. Ayrıca, Tang Hanedanı güneyde bulunan Yangtze havzası, Lingnan topraklarına doğru genişleme hareketinde bulunmuştur. Bunun neticesinde Yangtze ve güney bölgelerinde nüfus gözle görülür bir şekilde artmıştır. 600 yılında vergiye tabi 3 milyon kişi kayıtlarda yer edinmişken, 742 yılında bu sayı

---

[64] Okay B. (2022), Çin Kaynaklarına Göre Türk-Çin İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış, ***Türk Tarih Kurumu Ulusal Sempozyumu.*** s. 557-568.
[65] Beaujard, 2019: 20; Yıldırım, 2021: 111.
[66] Gumilev, L. N. (2019), ***Eski Türkler.*** İstanbul: Selenge Yayınları, s.218.
[67] Xiong, V. C. ***Emperor Yang of the Sui Dynasty: His Life, Times, and Legacy.*** SUNY Press, 2006, s.3.
[68] Beaujard, 2019: 21.

10 milyona yükselmiştir[69]. Güney bölgeleri giderek daha fazla Çinlileşmeye başlamıştır. Ancak Kuzey Çin en kalabalık bölge olmuştur. İmparatorluğun başkenti Chang'an, bir milyondan fazla nüfusa sahip olmuş ve bu dönemde muhtemelen dünyanın en büyük şehri olma niteliğini taşımıştır. Başkent Chang'dan sonra en fazla nüfuza sahip şehri Luoyang[70] olmuştur. Tang Hanedanlığı döneminde hanedanın başlangıcından sonuna kadar şehirleşme oranı nüfusun yüzde 5'inden yüzde 20'sine yükselmiştir[71].

Üretimdeki artış ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler, beraberinde ticari faaliyetlerin de gelişmesine yol açmıştır. Bu durum sadece Çin ekonomisi için değil batı bölgelerinde bulunan toplumların ekonomisini de olumlu yönde etkilemiştir. Genel bir tabir ile Tang Hanedanı, mallarını pazarlamak için bulunan yerel ve küçük pazarların olduğu bir dönemde, üretim faktörlerinin daha kolay pazarlanabilmesi için pazar sistemini oluşturmuştur. Yine bu pazarlar aracılığı ile teknolojik yenilikler uygulanabilir ve kârlı hale gelmiştir. Porselenin gelişimi, bu lüks ürünün ihracatının artmasına da bu dönemde olmuştur. Yine bu dönem, genişleyen Pazar fırsatları ile tekstil endüstrisinin yükselişi yaşanmıştır[72].

Tang Hanedanlığının siyasi merkezinin en üstü üç kademeden oluşmuştur. Bunlar; Dışişleri Bakanlığı Alt Kurulu, Sekreterliği ve Şansölyesi ile Dokuz Mahkemenin ikinci kademe merkezi yönetim kurumları. Tang Hanedanlığı bu sistemi Sui Hanedanlığından devraldı. İkinci Sui Hükümdarı Yangdi, Tang Hanedanlığına miras kalan bu sistemin kurucusudur[73].

Tang Hanedanlığının ikinci hükümdarı Tang Taizong (唐太宗) döneminde Göktürkler, Çin'in sınır topraklarına akınlar düzenlemeye başlamıştır. Tang Hanedanlığı Göktürk akınlarına engel olmakta zorlanmıştır. Göktürk akınları hanedanlığın başkenti Chang-an'a kadar ilerlemiştir. İmparator Tang Taizong Göktürk akınlarına engel olabilmek için anlaşma yolunu seçmiştir. Tang Taizong ile Göktürk

[69] Baumer, 2012: 107.
[70] 304-329 yılları arasında Çin'in başkenti olan ve aynı zamanda İpek Yolu ticaretinin yapıldığı önemli Pazar noktalarından biridir. Bknz: Yıldırım, 2021: 106.
[71] Beaujard, 2019: 21.
[72] Beaujard, 2019: 21.
[73] Xiong, V. C. (2006), Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy, ***SUNY Press,*** 2006, s. 4.

hükümdarı Bumin Kağan arasında 624 yılında anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre, Çin savaş tazminatı, ipek, porselen ödemiştir[74].

Çin ve Göktürkler arasında yapılan anlaşmadan dört yıl sonra Göktürk Devletinde kıtlık yaşanmıştır. İl Hakan'ın sınır bölgelerini koruma çabaları, savaşlar ve yaşanan kıtlık zorda bırakmıştır. Bu durumu fırsata çevirmeye çalışan Tang Taizong, 630 yılında Göktürk üzerine yürümüştür. Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılan Göktürklerin Doğu kısmı fiilen son bulmuş ve Çin hâkimiyetine girmiştir[75]. Yin Dağı'ndan (陰山) Gobi Çölü'ne kadar olan bölgede Çin hâkimiyetini kesinleştirmiştir[76]. Bundan sonra Çin için Batı bölgesinin önü açılmış olmuştur.

Tang Hanedanlığı ile aynı dönemde Orta Asya toplumlarından olan Batı Göktürk Hanedanlığı varlığını 658 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Dönemin hükümdarı İstemi Yabgu'nun ölümünden sonra yerine oğlu Tardu Kağan geçmiştir. Doğu Göktürk ile arası açılan Batı Göktürk Kağanlığı Targu Kağanın ölümü ile 630 yılın Çin'i resmi olarak tanımıştır. 658 yılından 681 yılına kadar Göktürk toprakları tamamen Çin hâkimiyetine girmiştir[77].

681 yılında Kutluk Kağan önderliğinde Göktürk boyları bir araya gelip güç toplamaya başlamıştır. 682 yılında II. Göktürk devleti kurulmuş ve topraklarını genişletip İpek Yolu hâkimiyetini Çin'in elinden alsa da bu devlet uzun süreli olmamıştır. 745 yılında Uygurların Ötüken topraklarını ele geçirmesi ile son bulmuştur[78]. Göktürkler vergi memurları, sağladıkları boy birlikleri, bölgeleri ile tam gelişmiş göçebe devleti olma niteliğini taşımaktadır. Ne kadar güçlü olsalar da Çin karşısında güçlerini yitirmeye başladıklarında aynı doğrultuda devletleşme kabiliyetlerini de kaybetmişlerdir[79]. Tang Hanedanlığı ele geçirdiği Göktürk topraklarını yönetmek için farklı stratejiler geliştirmiştir.

Tang Taizong, Göktürk topraklarını küçük eyaletlere ayırarak bölgeye valilikler atamıştır. Tang Taizong, uyguladığı valilik sistemi ile sınır bölgesini,

---

[74] Taşağıl, 2018: 93.
[75] Golden, P. B. (2002), ***Türk Halkları Tarihine Giriş, Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu.*** Çev. Osman Karatay, İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 146-147.
[76] Taşağıl, 2018: 93.
[77] Taşağıl, 2018: 93.
[78] Pamuk Nuray (2012), ***Çin'in Tang Hanedanlığı Döneminde Türklerin Çinliler Üzerindeki Kültürel Etkileri.*** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Sinoloji Bilim Dalı), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 3; Taşağıl, 2018: 93.
[79] Golden, 2002: 160-161.

stratejik konuma sahip bölgeleri ve İpek Yolu güzergâhını daha kolay yönetmek ve sınır bölgelerinden gelecek akınları önlemeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Sınır bölgelerinde gözetme ve haberleşme kuleleri kurulmuştur. Bu uygulamanın temeli yine Han Hanedanlığı dönemine dayandırılmıştır. Hun topraklarını ele geçirdikten sonra idare edebilmek için garnizonlar kurulmuştur. Bu garnizonlardan iki tanesi oldukça önemli olmuştur. Bunlar; Kuzey-Tufan beyliğinin bölgesinde bulunan Chin-pu şehrinde kurulmuş ve diğeri ise Güney-Tufan beyliği sınırlarında yer alan Lukçun şehrinde kurulmuştur[80].

Tang Hanedanlığının başkenti olan Chang, yapılan İpek Yolu ticaret ağının merkezini teşkil etmiştir. Bu şehir dünyanın gözde şehri haline gelmiştir. Şehir 81 km^2 dikdörtgen şeklinde kurulmuş olan şehirde Daming Sarayı adında kraliyet sarayları bulunmaktadır. Yabancı diplomatların görüşme yaptığı binasının adı Lofty Hanyuan'dır. Şehrin bünyesinde farklı inançlara ait ibadethaneler de yer almıştır. Şehirde farklı kesimlerden tüccarlar dükkân açıp depolar oluşturmuştur. Chang şehrinde 12 tane kapı bulunmaktaydı[81]. Chang şehrinde hanedanlık döneminde sayım yaptırıldı bölge halkı dışında dünyanın dört bir yanından gelen elli bin insan vardı[82]. Tang Hanedanlığı döneminde ülkeye gelen tüccarlar için bir kayıt sistemi kuruldu yolcuların adı yaşı ve nereye gittiklerine dair not tutuldu[83]. Resmi belgelerde yabancı tüccarların isimlerinin yanına "Shanghu/Şangu" Çinli olmayan manasına gelen kalıbı eklenmekteydi. Yabancı tüccarlara seyahat etmeleri için "guosuo ve gongyan" adında verilen pasaport benzeri belgeleri yanlarında taşımaları mecburiydi[84]. Bu belgede tüccarın adı nereden geldiği, neye gittiği taşıdığı eşyalar ve yanında yolculuk eden kişiler hakkında bilgi bulunmaktadır. Ayrıca geçiş izni için tüccarlar geçiş garnizonlarında belli bir miktarda ücret ödemeleri gerekmektedir.

Tang Hanedanlığının gelişmesi sonucunda İpek Yolu ticareti deniz ve kara yollarında etkinliği hat safhaya ulaşmıştır. İlk yüzyıllarında, İpek Yolları ve Güney Denizleri aracılığıyla ticaret gelişmiştir. Başkent Chang, Asya'nın tüm halklarının buluşma noktası haline gelmiştir. Bunlar; Türkler, Uygurlar, Tibetliler, Koreliler,

[80] Ögel Bahaddin (2022), ***Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II.*** Ankara: TTK, s. 267.
[81] Zhang, 2020: 59-64.
[82] Yang, 2023: 100.
[83] Zhang, 2020: 67.
[84] Kuzakçı B. (2023) ***Soğdlar Ve Türkler İpek Yolunun Tüccarları ve Hâkimleri.*** İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, s. 96.

Khotan ve Kucha halkları, Soğdlar, Keşmirliler, Persler, Araplar, Hintliler, Seylanlılar'dır[85]. Böylelikle ticaret Pasifik Okyanusu, Hint Okyanusu ve Akdeniz'i aştı. Birçok farklı ülkeden sanatkâr, zanaakâr, din adamı, müzisyen, elçiler ülkenin başkentine gelmeye başlamıştır. Böylece ülkede kültür sentezi yaşanmıştır[86]. Tang Hanedanlığına birçok Arap ve Fars tüccar yerleşmiştir. Ayrıca hanedanlık Arabistan ile sıkı ticaret ilişkisi içine girmiştir. Bu döneminde İpek Yolu üzerinden Türk topraklarından 38.000 sansar postu geldiğinden bahsetmiştir. Tang hanedanlığı döneminde ticaret yoluyla ülkedeki metal ticareti artmış ve dışarıya aktığını fazlalaşmıştır[87]. Yine bu dönemde, Dunhuang[88] (敦煌)'daki el yazmaları, Batı Gansu'daki Çin ve Tibet metinleri ile Uygur, Sogdian, Sanskrit ve Prakrit dillerinde yazılmış belgeler bulunmuştur[89]. Bu belgeler bölgenin siyasi ve ekonomisi hakkında detaylı bilgi edinilmesini sağlamıştır.

İpek Yolu boyunca gelen tüccarlar ve elçiler ayrıca post, yünlü kumaş, pamuklu kumaş, brokar, halılar, aromatikler, ilaçlar, boyalar, altın ve gümüş kaplar, cam eşyalar ve değerli ya da yarı değerli taşlar getirmiştir.

Tang Hanedanlığı ticari ve dolayısı ile ekonomik olarak hat safhaya ulaşmıştır. Ancak her alanda ve her dönemde görüldüğü gibi doruk noktasına ulaştıktan sonra gerileme yaşanmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri An Lushan (安祿山)[90] isyanı olmuştur. An Lushan: Tang Hanedanlığı son dönemlerine gelindiğinde

---

[85] Beaujard, 2019: 24.
[86] Yang, 2023: 100.
[87] Kuzakçı, 2023: 128.
[88] Dunhuang (敦煌): Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Gansu eyaletinin Jiu Quan şehrine bağlı bir yerleşim yeridir. Tarihsel ve stratejik öneme sahip olan Dunhuang Şehri, pek Yolu'nun en önemli ticaret ve kültür kavşağıdır. Bknz: Aktaş, 2020: 57.
[89] Beaujard, 2019: 25.
[90] An Lushan; M.S 703 yılında Ying eyaletine bağlı olan Liucheng kentinde doğmuştur. Asıl ismi Ya Luoshan (軋犖山)olarak bilinmektedir. Hükümdarlık yaparken kullandığı isim Xiong Wu'dur (雄武). Bülent Okay'ın aktarımına göre; Soyadı Kang ve Tu Jue soyundandır. Babasının; Xi Yü (西域 Türkistan)'lı veya Kang (康; Semerkand, Marcanda)'lı olduğu düşünülmüştür. Annesi ise Türkler'in (Tujue 突厥) A Shi De (阿史德氏) soyundan falcılık yapan bir şamandır. A Shi De soyu Doğu Türklerinin önemli ailelerindendir. Küçük yaşta babasız ve annesiz kalan An Lushan, yaşanan bir hırsızlık hadisesi yüzünden ölüm cezasına çarptırılmış. Tam idam edilecekken (公不欲灭两蕃邪?何杀我?), "Her iki kuzeyli şeytan rejimini yıkmak istemiyor musunuz, neden beni öldürüyorsunuz?" sözlerini sarf etmesi ile affedilmiş ve bu olay kaderini değiştirmiştir. Bu olaydan sonra saraya alınmış ve zamanla askeri olarak hızla yükselmiştir. Bknz: Şükrü Aktaş (2022) Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山), ***Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Endtitüsü Dergisi.*** s. 169-171; Bülent Okay (2021), Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler, Ankara: ***TTK,*** s.41.

ekonomik refahın verdiği özgüven ile içki ve zevk düşkünü bir yönetim tarzı ile yönetilmiştir. Bunun getirisi olarak sarayda geniş çaplı bir yolsuzluk ve yozlaşma yaşanmıştır. Bu durum, yerel yöneticilerin ve askeri liderlerin gücünü artırarak, merkezi yönetimin zayıflatmış ve siyasi istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Çin'deki köylülerin üzerine yüklenmiş ağır vergi zor çalışma şartları da isyanın patlak vermesinin ve desteklenmesinin önemli sebeplerinden biri olmuştur. Oluşan şartlardan yararlanan An Lushan, askeri yeteneklerini kullanarak büyük bir isyan başlatmış ve birçok bölgeyi ele geçirmiştir[91].

An Lushan İsyanı, Tang Hanedanlığının uzun sürede etki bırakan ekonomik ve sosyal gerilemeyi tetikleyen bir olay olmuştur. İsyanın ardından Tang İmparatorluğunda, ekonomik ve sosyal yapıda köklü değişiklikler yaşanmış ve bu süreç, Çin tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. İsyan Çin ekonomik yapısının bozulmasına neden olmuştur. Bunun neticesi olarak tarımsal üretim düşmüş, ticaret yolları zarar görmüştür. Ayrıca imparatorluğun genel refahını etkilemiş ve savaşlar, köy ve şehirlerin tahrip edilmesine yol açmıştır. Mülklerin yağmalanmış ve insanların topraklarını terk edip göç etmesine yol açmıştır. Bu durum sonucunda toplumsal yapıyı bozulmuştur[92].

[91] Beaujard, 2019: 27; Şükrü Aktaş (2022) Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山), ***Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Endtitüsü Dergis.*** s. 169-171.
[92] Beaujard, 2019: 27.

1. KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Kültür sözcüğü, insanların maddi manevi etik dini ve siyasi faaliyetlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bahsedilen faaliyetler, belirli bir kısmı bir kültürü oluşturur ve onu belirli bir zaman diliminde diğer kültürlerden ayırmıştır. Kültür, genellikle belli bir bölgede gelişir ve bu bölgede kültür temsilcilerinin dinamiklerine paralel olarak gelişmiştir. Aynı zamanda kültür, diğer kültürlerin katkısı ile şekillenmiş veya onlardan etkilenme yeteneği geliştirebilmiştir. Genel bir tabir ile kültür, birkaç gelişim aşamasından geçen zamana bağlı dinamiktir[93]. İpek Yolu, Kültürler arası etkileşime katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri olmuştur.

İpek Yolu güzergâhında farklı toplumlar etkileşim halinde olmasından dolayı bu etkileşim sonucunda toplumların bilgi birikimleri, deneyim ve taşıdıkları kültürler de birbirine aktarılmıştır. Bunlar arasında en önemli olanlarına konumuzda yer verdik.

1.1. Ticari ürünler

İpek Yolu'nda belirlenen güzergâhlar, ticari ürünlerin dağıtılması, taşınması ve kolaylıkla tanıtımları yapılabilecek stratejik öneme sahip şehirler, pazarlar, caddeler üzerine konumlanmış geniş bir ağdan oluşmuştur. Ortaya çıkan bu ticari oluşum, kapitalizmin erken dönemine öncülük etmiştir[94]. Başlangıçta İpek Yolu'nda yapılan ticarette ödeme aracı olarak ipek kumaşlar ve değerli materyaller değişim aracı olarak kullanılmıştır. Bronz ve bakır paraların kullanımı sınırlı olmuştur[95]. Madeni paralar sınırlı kullanılmıştır. Bunun sebebi hacimli olması ve yeteri kadar değere sahip olmamasından kaynaklanmıştır. İpek devlet memurlarının maaş ödemelerinde de kullanılmıştır. Hiçbir para birimi ipek kadar değer görmemiştir[96]. Ayrıca ipek, en çok tercih edilen diplomatik hediye olmuştur. Çin elçilik heyeti yanında yüklü miktarda ipek taşımıştır[97].

Kültürler arasındaki ilk düzenli etkileşimin nasıl gerçekleştiği net olmamakla birlikte, ticaretin evrenselleştirildiği bu sistemde alım satım yapılan ürünler arasında; besi hayvanları, tahıllar, sanat eserleri, meyve, sebze, savaş aletleri, değerli taşlar,

---

[93] Christoph B. (2016), ***The History Of Central Asia The Age Of The Steppe Warriors,*** New York: I.B. Tauris, s.1.
[94] Michael A. P. (2021) "The Ancient Silk Road And The Birth Of Merchant Capitalism", ***Educational Philosophy And Theory.*** 955-961.
[95] Joseph N. (2004), ***Secience and Cıvılısation ın Chına,*** Cambridge University Press, s.120.
[96] Höllmannn O. T. (2023) ***İpek Yolu,*** Çev. Mehmet Yıldırım, İstanbul: Runik Yayınları, s. 84.
[97] Kuzakçı, 2023: 33.

deriler, kıyafet, ipek, baharat ve bilimsel icatlar (pusula, yağmurölçer, kağıt, baskı, dişli tekerlek, dümen vb.) yer almıştır. Bu ürünler arasında en önemli olanın ipek olduğuna daha önce değinilmiştir.

1.1.1. İpek

İpek Yoluna adını veren ipeğin üretimi ilk olarak hangi tarihte başlandığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte arkeolojik buluntular sonucunda ipeğin kökeni yaklaşık 5000 yıl öncesi, Neolitik Çağ'ın sonlarına dayandırılmıştır. Bu tarihlendirme sonucunda Antik Çin halklarının dut yaprakları kullanarak yapılan ipekböcekçiliği, iplik yapımı ve ipekten dokuma yapmayı bildikleri sonucunda varılmıştır[98].

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İpek Yolu'na adını veren en çok taşınan ticaret ürün ipek olmuştur. İpek; Çin'de "si/sı" olarak söylenmekte, "san gu" yani "üçüncü teyze" manasına gelen üretim tanrıçası olarak kutsanmıştır[99]. İpek, dikiş ipi, kumaş, savaşta kullanılmak için zırh, (zırh ipek nasıl kullanıldı) çalgılı aletlerde tel ve kâğıt üretimlerinde ham madde olarak kullanılmıştır. Çin'de ipekten üretilen kâğıda "Hanbalık", Hindistan'da ipekten üretilen kâğıda "abadi" denilmiştir[100].

Çin'de ipeğin kökeni ve nasıl bulunduğu hakkında birçok efsane bulunmaktadır. Bunlardan biri; Çin'in atası sayılan Sarı İmparatorun yanına bir tören esnasında gökten güzel bir kız iner, bir elinde gümüşler diğer elinde sarı ipek vardır. Bunu gören imparator, sarı ipekten güzel kıyafetler yapılmasını emretmiştir. Güzel kıza ise "İpekböceği Tanrıçası" adını vermiştir. Başka bir efsaneye göre ipeği Sarı İmparatorun gözdesi Lei Zu (Xiling) keşfedip halka öğrettiğine inanılmıştır[101]. Bu efsaneye göre; kraliçe sarayın bahçesinde dut ağaçlarının altında fincan ile çay içerken birden ağaçtan bir koza fincana düşmüş, refleks olarak rahatsız edici olan bu maddeyi çıkarmaya çalıştığında sıcak çayın bu maddeyi çözdüğüne şahit olmuş ve şaşırmıştır. İmparatoriçe, ipeğin görünüşünü ve dokusunu çok beğenmiş. Bu olaydan sonra ipeği bahçedeki çiçeklerin üzerine yayılması için emir vermiş, sisli bir görünüm elde edilmesini sağlamıştır. Bu olay sonunda ipek yapımının bulunduğuna inanılmıştır.

[98] Zhang, 2020: 9.
[99] Eberhard, 2000: 149.
[100] Höllmann, 2023: 7-10.
[101] Kassia St. C. (1923), ***The Golden Thread: How Fabric Changed History,*** New York: Liveright Publishing Corporation, s.36; Zhang, 2020: 10-11.

Kassia St. Clair anlatımına göre; Çin'in Sarı Nehir havzası, ipek böceğinin doğal yaşam alanı ve evcilleştirildiği yerdir[102].

Valerie Hansan'ın "The Silk Road" adlı eserine göre M.Ö 2500 gibi erken bir dönemde Kızıldereliler yabani bir ipek türünün güvesinden ipek ördüklerini aktarmıştır. Üretilen bu ipeğin yabani böceklerden elde edilmiş olması nedeni ile Çin'de üretilen ipeğin ilk olduğu kabul edilmiştir.

Çin'de ipek üretmek için koza kaynatılır bu işlem sonucunda içindeki solucanlar ölür[103]. Oldukça zarif görünen kumaşların yapımında kullanılan ipeğin oluşumunun dört evresi bulunmuştur. Bunlar, yumurta, tırtıla (larva), krizalitlere (pupa), güve olmadan önce ise imgo olmuştur.

Yüzlerce kozanın toplanması ile makaraya sarılır bu aşamada ipin kopmaması oldukça önemlidir[104]. Wolfram Eberhard, Güney Çin'de üretilen ilk ipeklerde ipekböceği tırtılı dışındaki tırtıllardan da faydalanıldığını düşünmüştür. İpekten üretilen ipliğin sağlam ve esnek olabilmesi için ipek böceğinin dut yaprakları ile beslenmesi gereklidir. Ayrıca 90 m çapındaki ipliğin oldukça hafif olması gereklidir[105].Güney Çin'de Han Hanedanlığından olmayan halklar ipek yapımı için çeşitli tırtılları tercih etmiştir. Çin'de yaşayan çiftçiler tarlada iş yaparken evde kadınlar ipek böceği yetiştiriciliği yapmıştır. İnanışa göre 15 yaşına gelmiş tüm kızlar ipek böceği yetiştirmeliydi[106] İpek böceğinden elde edilen bu kumaş, Doğu'dan Batı'ya kadar geniş bir alanda ve oldukça eski dönemlerden bu yana büyük talep görmüştür.

Batı dünyası ipek ile tanışmadan önce kıyafet yapımında keten ve yün kullanmıştır. İpek, tüccarlar vasıtası ile Batı'ya özellikle Roma İmparatorluğuna tanıtılmıştır. Tüccarlar vasıtası ile taşınan ipek oldukça maliyetli olmuştur. İpek Yolu boyunca birçok gümrükten geçtiği için Batı'ya yetiştiğinde altın kadar değerli olmuştur. Büyük Roma İmparatorluğunda ipek kıyafetleri kraliyet aileleri ve soylular giyebilmiştir. İpeğin fiyatı Roma'da yüksek olmasına rağmen Romalılar ipeğe oldukça fazla ilgi duymuştur. Çünkü ipek kumaşı dokusundan ziyade soyluluk göstergesi

[102] Kassia, 1923: 36.
[103] Hansen, V. (2012), ***The Silk Road, Oxford University Press,*** USA, s. 19.
[104] Zhang, 2020: 11; Kassia, 1923: 37.
[105] Höllmannn, 2023: 11.
[106] Eberhard, 2000: 149.

olmuştur. Bu nedenle imparator Tiberius erkekler arasında ipeğin kullanımını yasaklamıştır.

Çin uzun yıllar boyunca ipek üretiminin yapılışını gizli tutmuştur. Bu dokumanın gizli olması Çin'e üstünlük ve zenginlik kazandırmıştır. Ancak İmparator Justinyanus döneminde (518-565) ipek böcekçiliği Doğu Roma'ya nakledildiği düşünülmektedir.

İpek böcekçiliğinin Doğu Roma'ya getirilmesi hakkında birkaç rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 552 yılında Nesturi, bir rahibin bambu asasının içine ipek böceği yumurtası saklayarak Roma İmparatoruna getirmesi olmuştur. Bir diğeri ise iki tane İran asıllı keşiş uzun süre Çin'de kalmış ipeğin üretimini öğrenmiş ve İmparator Justinyanus'a böceğin kendisinin yolculuğa dayanamayacağını ancak yumurtasını getirebildiklerini anlatıp imparatorun beğenisini kazanmışlardır. Bir diğer rivayete göre; Hindistanlı prensle evlenecek olan Çin prensesi ipek böceği yumurtalarını gizlice yanında götürmüştür. İpeğin Hindistan'a ulaşması incelendiğinde coğrafi engellerle karşılaşmış olması muhtemeldir. M.Ö. 2. yüzyıla bakıldığında Çin'in yakın komşuları olan Orta Asya toplumları dışında kalan halklarla pek ilgili olmadığı düşüldüğünde, Çin ipeğinin Hindistan'a İpek Yolu'nda aracılık yapan halklar vasıtası ile taşındığı düşünülmüştür[107]. İpek Yolu üzerinde ilk olarak Han Hanedanlığı döneminde sistemli bir şekilde ticaret yapılmıştır. Bu bilgi doğrultusunda yapılan ticarette altın, yeşim taşı gibi hammaddeleri ipek ile takası yapılmıştır[108].

Batı'da büyük beğeni kazanan "ipek" için kullanılan ifade, Herodotos'tan itibaren kaynaklarda Grekçe ve Latince de "Seres" olarak geçmiştir. İpeğin üretildiği ülkede yaşayan topluma ise ipek ülkesi veya ipek halkı manasına gelen "Serica" sözcüğü kullanılmıştır[109].

İpekli kıyafetler insanların giyim tarzına etki ettiğinden yukarıda bahsedilmiştir. İnsanların giyim tarzları yaşadıkları çevreye ve zamana göre farklılık

[107] Yılmaz, E. (2021), "İpek Yolu'nda İpeğin Yolculuğunun Kısa Tarihi", ***Asya Araştırmaları Dergisi,*** C.5, S.1, s. 95-103.
[108] Yılmaz, 2021: 95-103.
[109] Peters, M. A. "The Ancient Silk Road And The Birth Of Merchant Capitalism", ***Educational Philosophy And Theory,*** 2021, 955-961; Tezcan, M, (2014), "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve ipek yolu Ticaretine İran Engellemesi", ***Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,*** Ankara, 2014, II, 96-123

göstermiştir. Yani giyim tarzı insanın yaşam felsefesinin simgesi olmuştur. Bazı durumlarda ise giyim tarzının değiştirilmesi gereklilik arz edebilmiştir. Han Hanedanlığı döneminde Hun toplumlarına karşı alınacak önlemler arasında Hun, silahları ve orduda kullanılan kıyafetleri örnek alınmıştır. Çin askerleri uzun kıyafetlerden ziyade Hunlar gibi daha kısa ve düğmeli kıyafetleri tercih etmiştir. Böylelikle seri hareket eden Hun askerleri gibi Çin askerleri de daha seri hareket edebilmiştir. Orduda yapılmış olan kıyafet reformu zaman içerisinde halk arasına da tesir etmiştir[110].

Nil Havzasında, Hindistan'da ve Çin'in Huang He Nehri yakınlarında bulunan toplumlar ağaçtan yapılan ayakkabılar giymekteyken Orta Asya Halklarından olan Hun toplumunda deri çizmeler giymeyi tercih etmiştir[111]. Zaman içerisinde Çin askerleri Hunların giydiği deri çizmelerden giymeye başladığı tespit edilmiştir.

Orta Asya kökenli halklar birçok alanda Çin'den etkilendiği gibi askeri, sosyal, yönetim, tıp, giyim gibi birçok alanda etki altında da bırakmayı başarmıştır. Özellikle Tang Hanedanlığı döneminde Orta Asya kıyafetleri soylu kadınlar tarafından benimsenmiş ve trend olmuştur. Örneğin soylu kadınların ata binerken kullandıkları Mu Li adındaki başlık özellikle 618-649 yıllarında sıkça kullanılmıştır. 655 yıllarından sonra Wei Mao adındaki başlık tercih edilmiştir. Bu iki kıyafet birbirine benzerlik göstermektedir. Aralarındaki fark ise şapkadan sarkan kumaşların uzunluğu olmuştur[112].

Orta Asya kökenli toplumların etkisi ile Çin, giyim kuşam, silah yemek gibi birçok alanda etkilendiği gibi güzellik algısında da değişiklik yaşanmıştır. Tang Hanedanlığı öncesinde ince yüzlü zayıf kadınlar beğenilirken Tang Hanedanlığı döneminde yapılan resimlerden anlaşılacağı üzere, yuvarlak yüzlü ve toplu vücutlu kadınlar beğeni toplamaya başlamıştır. Ayrıca Çinli bayanların makyaj yapma tarzlarının da değiştiği tespit edilmiştir[113]. Buda bize İpek Yolu hakimiyetinde etkin olan uluslarının trend haline geldiğini sonucuna varmamıza yardımcı olmuştur.

---

[110] Ögel, B. (2022) ***Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I,*** Ankara: TTK, s. 45-46.
[111] Aksoy, Y. (2015), ***Si-An'dan Tiran'a Tarihi İpek Yolu,*** İstanbul: Boğaz İçi Yayımları, s. 117-120.
[112] Okay B. (2021) ***Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler,*** Ankara: TTK, s. 103-104.
[113] Okay, 2021: 103-105.

1.1.2. Yeşim Taşı

İpek Yolu ticaretinin en önemli materyallerinden biri yeşim taşıdır. Yeşim taşı dünya çapında İpek Yolu ve Çin ile ilişkilendirilmiştir. Yeşim taşının keşfi Neolitik döneme kadar dayandırılmıştır. Batı'nın altını kadar değer görmüştür. Bahsi geçen taşın yapısı biraz karmaşıktır. Ancak yeşim, mineral açısından oldukça yüksek bir materyal olmuştur. Yapısında az miktarda demir, kalsiyum ve magnezyum bulundurur. Birbirine kenetlenmiş küçük granür olmuştur.

Yeşim taşının rengi, saydam, kahverengi ve yeşil renklerde bulunmaktadır. Renk farkının sebebi "The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith" eserinde bahsedildiğine göre içinde barındırdığı demir oranına göre değişiklik göstermiştir[114]. Ancak "Chinse Jade" adlı eserde yeşimin rengine ek minerallerin ağırlığı doğrultusunda değişim gösterdiği belirtilmiştir. Çin'de zaman içerisinde farklı yapılara sahip farklı renklerden oluşan taşlara da yeşim adı verilmiştir[115]. Yeşim taşının ortaya çıkarılması hakkında birkaç farklı görüş bulunmuştur. Buna göre eski dönemde Çinliler nehir yatağında yeşim toplamak için dolunayı beklenirdi. Ay ışığını yansıtan taşı toplamak daha kolay olmuştur. Bu nedenle Çin'de yeşim taşının ay ışığını temsil ettiği düşünülmüştür[116]. Ayrıca Çin, ülkenin farklı bölgelerinde gümrük kapıları yaptırmıştır. Burada dışarıdan gelen malların kalitesi kontrol edilmiştir. Çin için önemli ticari ürünlerden biri olan yeşim taşı Kuşan Hanedanlığından ithal edilmiştir[117].

Çin'de milattan önceki yıllarda yeşimden yapılmış 6000 civarında süs eşyası ve törenlerde kullanılan farklı yapılarda materyallere rastlanmıştır. Yeşim işlemeciliği, ince iş ve ustalık gerektiren zanaatt erbaplığıdır. Bu nedenle de oldukça pahalıdır daha çok seçkin kişiler tarafından tercih edilen bir eşya olmuştur[118]

Yeşim taşı süs eşyası dışında birçok alanda tercih edilmektedir. Bunlardan biri ölen kişinin ağzına yeşim taşından yapılmış ağustos böceğinin yerleştirilmesidir. Efsaneye göre Doğu Çin'de bulunan Qi Hanedanlığı kraliçesi ölümünden sonra ağustos böceğine dönüşür. Ölünün ağzına yeşim taşının yerleştirilmesi ile cesedin çürümeyeceğine inanılırdı. Bu sebeple yeşim taşından yapılan ağustos böceği ölülerin

[114] Michael, 2016: 955-961.
[115] Rawson, J. (1995), ***Chinese Jade,*** London: British Museum Press, s. 5.
[116] Whitfield S. (2018), ***Sims Willems Ursula,*** s. 44.
[117] Şahin, 2020: 73-76.
[118] Whitfield S., Ursula S. W. (2004), ***The Silk Road: Trade, Travel,*** War and Faith, Hong Kong: British Library, Serindia, s.45.

ağzına yerleştirilirdi. Zamanla ağustos böceği simgesi dürüst insan manası taşımıştır[119]. Ayrıca yengeçlerin yeşim taşından ortaya çıktığına inanılmaktadır. Yeşim taşının bir başka özelliği ise cinselliği sembolize etmesi olmuştur[120].

Tarihçi Sima Qian'ın anlatımına göre; Çin'in önemli ticari ürünü olan yeşim, Hotan bölgesinin en büyük ticari ürünü olmuştur. Kulun Dağları yeşim taşının çıkarıldığı yer olarak tanımlanmıştır. Çin sınırı olarak işaretlenen yere de yeşim kapısı adı verilmiştir[121]. Hotan bölgesi Çin'in başlıca nefrit yatağıdır. Buna istinaden nefritin yeşim taşının ham maddesi olma ihtimali yüksektir.

Yeşim taşı, Çin kültürünün gelişiminde önemli yere sahip olmuştur. Yapılan yeşim taşı oymaları güzel sanat eseri olmaları kadar antik Çin yaşantısına ışık tutan önemli kalıntılar olmaları ile de önemlidir.

Yeşim antik dönemden bu güne kadar Çin dünyasının her alanına giriş yapmıştır. Yeşimden kemer uçları, farklı boyutlarda süs eşyaları, hançer, oyulmuş hayvan figürleri, buluta benzer gök cisimleri de yapılmaktadır. Bunlar insanların günlük yaşantısından izler taşınmaktadır. Yeşim insan üzerinde estetik ve psikolojik işleve sahiptir. Yeşim taşının kötü ruhları kovduğu ve şans getirdiğine de inanılmaktadır. Bunun kökeni doğa ve tanrı inançları ile alakalıdır[122]. Tanrıların armağanı olarak düşünülen ve büyülü güçlere sahip olduğuna inanılan yeşim, Antik Çin'de insanların doğadaki belirsizliklere karşı savunmasız kaldıklarında tanrıların merhametini alabilmek adına aracı olarak kullandıkları cisim oldu[123]. İnsanlar arzularını yeşim taşı üzerine oyulan sembollerle ifade etme yoluna başvurulmuştur. Aynı zamanda Yeşim kullanımı zenginliğin ifadesi olmuştur.

Yeşim Çin'de hiyerarşiyi de ifade etmek için de kullanıldı. Asil ve zenginler için yeşim işlenirdi. Zhou Hanedanlığından itibaren yeşim hiyerarşiyi simgelemektedir. Hanedanlığın sembolü haline geldi. Çin'de daha sonra kurulan hanedanlıklarda sosyal statüye göre yeşim kullanma şansına sahip olundu. Örneğin Tang Hanedanlığı döneminde, saf yeşimi sadece imparator kullanabilirdi. Toplumun alt düzeyinde bulunan insanlar sosyal statülerine eşdeğer olan daha düşük ayarlı yeşim

[119] Eberhard W. (2000), ***Çin Simgeleri Sözlüğü,*** s. 31.
[120] Eberhard, 2000: 331.
[121] Michaelson, C. (2004), "Jade and The Silk Road: Trade and Tribute in The First Millennium" The Silk Road: trade, **travel, war and faith,** s. 43-49.
[122] Min Yu (2011) ***Chinse Jade,*** Cambridge University Press, s. 15.
[123] Min Yu, 2011: 16.

taşı kullanmalarına izin verildi. Qin Hanedanlığı ile birlikte yeşimden oyularak yapılan hanedanlık mührü mevcuttu[124]. Bunun da emperyal gücü temsil ettiğine şüphe olmamıştır.

Yeşim taşı dışında İpek Yolu güzergâhlarında farklı materyallerden yapılan takı ve mühür türlerine de rastlanmıştır. Bunlar; Sarazm prensesinin mezarında lapis, lazuli ve deniz kabukları, kare şeklindeki kil mühürler gibi diğer buluntular keşfedilmiştir. Sarazm'ın[125] yalnızca Altın Tepe ve Kopet Dağ gibi topraklar dışında Afganistan ve İndus Vadisi Uygarlıklarının şehirleriyle de ticaret yaptığını göstergesi olmuştur. Altın Tepe'de keşfedilen kil mühürler ve ithal edilmiş fildişinden yapılmış nesneler, İndus Vadisi Uygarlığı ile olan ticari ilişkileri, özellikle Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Shortugai'deki ticaret karakolunu vurgulamıştır. Güneydoğu Orta Asya'daki bu yerleşim, Amu Derya ve Kokcha nehirlerinin birleşme noktasına yakın olup, daha sonra Seleukos I (MÖ 305-281) tarafından yeniden bir Yunan şehri olarak inşa edilen Ai Khanum'a yakındır. Shortugai çevresinde ayrıca olağanüstü zengin lapis lazuli ve turkuaz rezervleri bulunmuştur[126]. Bu nesneler arasında akik boncuklar, agat taşları, gergedan figürleri ve İndus Vadisi Uygarlığı'na özgü ideogramlarla oyulmuş sabun taşı mühürleri de bulunmuştur. Ayrıca, deniz kabuklarından yapılmış bilezikler, kil oyun parçaları (minyatür zebular, develer ve arabalar vb.), özel olarak boyanmış kaplar, altın, turkuaz ve fayans nesneler, İndus Vadisi Uygarlığı'nın teknikleri ve zevkine göre yerel zanaatkarları tarafından işlenmiştir[127].

1.1.3. Baharat ve Yemek Kültürü

Baharat kullanımı Antik Çin dönemlerine dayandırılmıştır. Yerli Çin baharatları kurumuş bitkilerden yapılmıştır. Çin baharatları ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde kullanmıştı[128]. Çin'de baharatın çeşitlenmesi Han Hanedanlığı döneminde İpek Yolu ticaretinin kurulması ile sağlamıştır. Han Hanedanlığı döneminde Chang'an (长安) susam, incir, salatalık, havuç, sarımsak, soğan, fasulye,

[124] Min Yu, 2011: 20.
[125] Sarazm: Soğd İlinin Panjakent ilçesinde yer alan antik bir yerleşim ve idari birimidir. Şehrin tarihi M.Ö 4 bin yılına kadar dayandırılmıştır.
[126] Baumer, 2012: 73.
[127] Baumer, 2012: 73.
[128] Peibei, H. (2023), "Popularization of Spice Culture and its influence in Tang Dynasty", ***Humanities and Social Sciences,*** s. 709″

Xiyu'dan (Xi yu- 西域) ihraç edilmiştir. Batı bölgelerinden gelen ürünler Gansu'dan getirilmiştir. Gansu'da yıllar boyunca fasulye, ceviz ve çeşitli sebze tarımı yapılmıştır. Nar Çin'in merkezi olan Chang'da yetiştirilmiştir. Nar, Chang'dan 25 km uzaklıkta olan Lintong'a ulaşmıştır[129].

Günümüze kadar gelen Lintong narı Çin'in en ünlü ürünlerinden biridir. Gelişen ticaret ile birlikte zencefil, tarçın ve şifalı bitki kökleri Çin'den Xiyu'ya ihraç edilmiştir. Bu ürünlerin taşınmasında iki yol izlenmiştir. Bunlardan ilki İpek Yolu üzerinden Shaanxi'den（陕西）Gansu'ya Qinghai'den（青海） Xinjiang'a（新疆）oradan da Pers ülkelerine ulaşmaktaydı. Bir diğer yol ise Sichuan'dan（四川） Yunnan （云南） üzerinden Burma'ya oradan da Kuzey Hindistan'a ve Pers ülkelerinin doğusuna geçmekteydi[130]. Bu yol güzergâhlarının adı zamanla "Baharat Yolu" şeklini aldı[131]. Tüm bu gelişmelere rağmen baharat kullanımı sınırlıydı.

Tang Hanedanlığı dönemi öncesinde kısıtlı olan baharat kullanımı İpek Yolu ticaretinin gelişmesinin ardından kullanımı ve çeşitliliği arttı. Hindistan ile yapılan en önemli ticari unsurlardan biri baharat oldu. Kullanım alanları başlangıçta sınırlı olmasına rağmen Tang Hanedanlığı baharat kültürünün gelişmesine öncülük ettiği göz ardı edilemez.

Baharat ticaretinin artması ile kozmetik ve tıbbi tedaviler için bitkisel ilaçlar geliştirilmiştir[132]. İpek Yolu'nda deniz kolunun gelişmesi aracılığı ile Hindistan'dan baharatların taşınması daha kolay olmuştur. Ayrıca baharat çeşitliliği artmıştır. Gelen baharat, yemeklerde pek kullanılmıyordu. Daha çok tıbbi, kozmetik dini alanlarda tercih edilmiştir. Tang Hanedanlığı döneminde baharat vergi aracı olarak kullanılmıştır. 657 yılında Buhara'da bulunan yöneticiler vergilerini Tang Hanedanlığına baharat ile ödemişlerdir. Bu tarihten sonra baharat diplomatik hediye haline gelmiştir. Tang Hanedanlığı ile Abbasi halifeliği arasında yapılan savaş sonunda Abbasi halifesi savaş vergisi olarak çeşitli baharatlar yollanmıştır[133]. Bu

[129] Zhang, 2020: 41.
[130] Zhang, 2020: 42-43.
[131] Reid, S. (1994**),** ***Inventions and Trade: The Silk and Spice Routes,*** James Lorimer & Company, s. 8.
[132] Peibei H. (2023), "Popularization of Spice Culture and its İnfluence in Tang Dynasty", ***Humanities and Social Sciences,*** s. 709.
[133] Peibei, 2023: 710.

bilgilerden hareketle savaşın baharat elde etmek için bir araç olduğu sonucuna varılmıştır.

Çin ve Hindistan arasında yapılan baharat ticareti sonucunda Çin'de Budizm yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte Budist rahiplerin getirdiği ve ayin esnasında kullanılan tütsüler de Çin kültürünün bir parçası oldu. Budizm dışında Taoizm ve Maniheizm gibi inanışların ritüellerini yerine getirirken de baharat kullanımı yaygınlaşmıştır. Ayrıca Tang Hanedanlığı döneminde baharatlar egzotik kültüre etki ettiğine inanılmıştır. Baharatın birçok farklı alanda kullanılması zamanla zenginliğin ve yaşam kalitesinin göstergesi haline geldi. Bunun sonucunda baharat kullanımı inşaat sektörüne de indirgenmiştir. Aloavera Tang Hanedanlığı döneminde inşaat malzemesi olarak kullanıldı. Yine bu dönemde duvarlar sedefle boyanmıştır[134].

Baharat kültürü ayrıca Çin'de tıbbın gelişmesine de etki etti. Budist tıp bilgilerine dayanan tedavi yöntemleri kullanıldı. Örneğin sandal ağacından yapılan konserve susuzluğa iyi gelmekteydi.

İpek Yolu'nda yemek kültürü en az ticaret yolunun kendisi kadar geniş ve çeşitlidir. Yemek kültürünün bir yanı çadıra diğer yanı ise saray mutfaklarına dayanmaktadır. Öyle ki Semarkant'da pişirilen Özbek pilavı Anadolu sofralarında kendisine yer edinmiştir. Orta Asya toplumlarında yaygın olarak için kımız, yapımı farklılık gösterse de yayılma alanı elde etmiştir. Kırgız, Tatar, Kazak halkları at sütünden yaparken Özbekler deve sütünden kımızı elde etmektedir. Çin'in ünlü pirinci birçok coğrafyaya yayılmış, mutfaklarında yer edinmiştir[135]. Günümüze kadar dünya mutfağında adı geçen Çin mutfağı oldukça çeşitlilik arz eder. Onlar deniz ve hayvan avcılığından bitki yetiştiriciliğine kadar birçok iş ile meşgul olduklarından dolayı sofralarında da çeşitlilik artmaktadır. Çin'de "uyumluluk" ve "disiplin" ilkesi benimsendiğinden bu sofralarına da yansır. Doğanın sunduğu birçok bitki ve hayvana yemeklerinde yer verdiler[136].

Çin inanış ve felsefesinde uyumluluk ve disiplin ilkesine istinaden sofra düzen ve adaplarını dayandırmaktadırlar. Sofrada kullandıkları masa, tabaklar ve kâseler yuvarlak tercih edilmektedir. Böylece uyumu yakaladıkları düşünülmektedir. Çin'de yapılan kavurma ve sebze yemekleri mevsimlere ve özel günlere göre değişir. Bahar

[134] Peibei, 2023: 713.
[135] Aksoy, 2015: 115-117.
[136] Yang, 2023: 178.

Bayramlarında Ülkede refahın sağlanacağına olan inanca göre, bahar bayramlarında balık tüketilirdi. Güz Ortası Festivalinde Ay keklerinden yemek birlik beraberlik manasını taşır. Doğum günlerinde Uzun el eriştesi yenir. Burada eriştenin boyu önemlidir ne kadar uzun kesilirse ömrü o kadar uzun olacağına inanılır [137]. Çin mutfağı anlaşılacağı üzere ülkenin birliği ve kültürünün temsilcisidir. Çin mutfağında ilaç özelliği taşıyan yemekler de bulunmuştur

1.2. İcatların Yayılması

İnsanlar hayatta kalmaya odaklanmış ve metaroloji, ulaşım ticaret gibi hayati alanlarda teknolojik keşiflerin kolaylaşmasını sağlamıştır. İnsanlar zaman içerisinde zor koşullara uyum sağlaması gerektiğinin farkına varmış ve avcı, toplayıcı, balıkçı, yerleşik ve konar göçer hayvan yetiştiricisi, çiftçi ya da zanaatkar olarak yaşamlarını idam etmişlerdir.

Güney Orta Asya'da çok erken dönemlerde proto-şehir kültürleri ve ticaret ağları gelişmiştir. Bu durum Mezopotamya, günümüz Pakistan'da bulunan İndus Vadisi Uygarlığı ve Çin gibi çok uzak coğrafya ve kültürlerin temaslarının ve mal alışverişi yapmasını sağlamıştır. Orta Asya'nın geniş bölgelerinde yaşam için gerekli olan hareketlilik, belirli hammaddelerin erken ticaretini açıkça teşvik etmiştir; İpek Yolları'ndan çok önce, yeşim taşı, lapis lazuli ve kalay yolları var olmuştur[138].

Çin binlerce yıllık geçmişi ile en eski medeniyetlerden biridir. Bu nedenle geçmişten bu yana insanlık tarihinde deneyim ve tecrübelerden yola çıkarak bilgi aktarımı yapması mümkündür. Ayrıca Çin kültürü diye adlandırdığımız konu yerel kültürlerin bir araya gelmesi ile oluşmuştur.

Çin'in antik çağlarda gelişmişlik seviyesini gösteren ve günümüz insanlığına miras bıraktığı dört önemli buluşu vardır. Bunlar; matbaa, barut, kâğıt ve pusuladır. Bu icatları modern bilimin temeli olarak nitelendirebiliriz. Çin, bu icatların dışında eksenel dümen, astronomik ve meteorolojik aletler (yağmurölçer), dişli tekerlek, yüksek fırın, krank, sismogrof gibi buluşlara da öncülük etti[139]. Çin'in buluşlarına bakıldığında ölçüme ve sistematik çalışmaya önem verdikleri anlaşılmaktadır. Çin bilimi Batı'ya kıyasla çok daha erken dönemlerde gelişme gösterdiği bellidir.

[137] Yang, 2023: 179.
[138] Baumer, 2016: 1.
[139] Science, 54.

1.2.1. Porselen

Resim: Gerritsen, Anne (2020), The city of blue and white: chinese porcelain and the early modern World, Cambridge University Press, s.16.

Porselen adı ilk olarak; Kubilay Han'ın sarayını ziyarete giden Venedikli gezgin Marco Polo tarafından gördüğü pürüzsüz, parlak ve sert seramik parçaları adlandırmak amacı ile deniz kabuğu manasına gelen porcellana ismini vermesi ile türetilmiştir[140].

Su, hava, ateş ve toprağın bir araya gelmesi ile meydana çıkan çömlek yapımının ilk olarak balçık ile sıvanmış bir sepetin yangın esnasında pişerek ortaya çıktığı düşünülmüştür [141] . Çanak yapma fikri ise insanların avuç içlerini kullanmalarından ortaya çıkmıştır. Bu gelişim sonucunda zaman içerisinde gelişen teknik aracılığı ile porselen yapı ortaya çıkmıştır.

Çin'de üretilen en eski porselen örneklerine seladon[142] adı verilmiştir. Shang Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmış olan porselen, İlkbahar ve Sonbahar, Savaşan

[140] https://www.luxartasia.com/2014/09/retracing-story-of-porcelain-through, 14.07.2024.
[141] Birsen, A. (2011), ***Çin Porselen Sanatı (Ateşin Toprakla Dansı),*** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinoloji Anabilim Dalı, s. III.
[142] Seladon: Çin'de üretilen ilk porselen örneklerine verilen isimdir. Bunlar soluk yeşil renge sahip olup kökenleri Shang Hanedanlığına dayandırılmıştır. Yani 3500 yıldan daha fazla geçmişe sahip olmuştur.

Devletler dönemlerinde gelişmiştir. Başta yapılan bu materyal soluk ve kalınlığı düzensiz olmuştur. Renkler soluk yeşil, sarı ve kahverengi olmuştur. Zamanla pürüzsüz ve renkli bir hal almıştır. Gerçek anlamda seladonlar Doğu Han Hanedanlığı döneminde ortaya çıkmış olup, ticari ürün olarak oldukça talep görmüştür. Shangyu ve Zejiang'daki diğer yerlerde yapılan seladon kaplar, saf kilden ve doğru ateşleme yöntemi ile yapılmış olup camsı mavi ve yeşil renkleri ile gerçek anlamda porselen olma özelliğini taşımıştır[143].

Üretilen en önemli materyaller arasında; kulplu bardaklar, kavanozlar, tahıl saklama kapları, tütsü brülörleri, kabartmalı hayvan maskeleri olmuştur. İlerleyen dönemlerde tavuk ağzı ibriği, hazne kabı, keçi şeklinde mumluk, kurbağa şeklinde kâse ve kabartma desenli kâseler önem görmüştür. Üç Kırallık (San Guo-三国) döneminde kabartmalı eşyalar daha da önem kazanmıştır. Han Hanedanlığı döneminde porselen işçiliği gelişmiş Çin'deki seramik ustaları becerilerini geliştirmekle kalmamış Tang Hanedanlığı döneminde yeni zirvelere ulaşmıştır. Bu dönemde porselen üretiminin merkezinde Zhejiang'ın doğu kesiminde Ningpo ve Shaojing bulunuyordu. Budizm'in yayılması ile bu dönmede porselenlere genellikle lotus çiçeği şekli verilmiştir[144]. Seladon yapımının zirve yaptığı dönemde diğer porselenlere Xing olarak adlandırılmıştır. Bu ismin verilmesinin nedeni, Hubei (湖北) şehrinde bulunan Xing fırınlarında pişirilmiş olmasıdır[145].

Çin seramiklerinin ticareti, geç Tang Hanedanlığı döneminde sistemli bir şekilde başlamış, Song Hanedanlığı ve Yuan Hanedanlığı dönemlerinde hızlı bir şekilde artmış, erken Ming Hanedanlığı döneminde ise imparatorluk ticaret politikası nedeniyle azalmış ve 1430 ile 1488 yılları arasında neredeyse tamamen durmuştur[146]. Çinli tüccarlar ve seramik üreticilerinin yerel pazarların zevklerine uyum sağlamak zorunda oldukları da önemli bir gerçektir. Porselen ile alakalı yabancılara ait ilk bulgular Tang Hanedanlığına gelen gezgin Arapların notlarında bulunmuştur.

Bakınız: Gerritsen, A. (2020), ***The City of Blue and White: Chinese Porcelain and the Early Modern World,*** Cambridge University Press, s. 3.

[143] Gerritsen, 2020: 5.

[144] Gerritsen, 2020: 5.

[145] Birsen, 2011: 3.

[146] Miksic, J. N. (2022), ***Chinese Cramics On The Maritime Silk Road,*** Amsterdam: Amsterdam Universtesi Press, s. 185.

Aldıkları kayıtlarda bahsettiklerine göre en iyi kilin Çin'de bulunduğunu not etmişlerdir[147].

1.2.2. Barutun Bulunması

Çin'de bulunan simyacıların bilinen birbirlerine yakın iki hedefi tespit edilmiştir. Bunlardan; biri yaşam süresini uzatma, diğeri ise ölümsüzlüğü bulmak olmuştur. Bu doğrultuda simyacılar oldukça fazla deney yapmıştır. Yapılan bu deneyler sonucunda barutun bulunma ihtimali yüksek olmuştur. Kesin olmamakla birlikte M.S. 9. yüzyılda güherçile, sülfür ve odun kömürünün birleşimi ile barutun bulunduğu düşünülmüştür[148]. Çin'in en önemli buluşlarından biri olan barutun ne zaman bulunduğu kesin olarak bilinmediğine yukarıda değinilmiştir. Ancak en geç Tang Hanedanlığı döneminde bulunduğu düşünülmüştür. Tang Hanedanlığı zamanında askeri alanda kullanılan ateşli silahlara "uçan ateş" adı verilmiştir[149].

İpek Yolu vasıtası ile Arap toplumu barut kullanımını M.S. 7-8. yüzyılda öğrenmiş ve savaşlarda kullanmaya başlamıştır. Arap tarihçileri barutu "Çin Karı" diye kaydetmektedir. İran halkları ise "Çin Tozu" olarak kaydetmiştir. M.S. 13. yüzyılda ise ateşli silah kullanımı ve yapımı Araplardan Avrupa'ya geçmiştir[150]. M.S. 13. yüzyılda Moğol orduları barutu Orta Asya toplumları ile tanıştırmıştır. Avrupa M.S. 13. yüzyılda barut ile tanışmıştır.

Savaş tarihinde yadsınamaz yere sahip bu buluş, önceleri alev püskürtme ve silahları ateşlemek için kullanılmıştır. Song Hanedanlığı （宋代）döneminde ise bomba, top mermisi gibi farklı ateşli savaş aletlerinde kullanılmaya başlanmıştır. 11. yüzyılda ise mancınıklarla fırlatılan patlayıcılar kullanılmıştır. Bunlara; "çelik gagalı ateş atmaca" veya "zehirli duman topu" adı verilmiştir. Zehirli top adı verilen savaş aleti yarattığı patlamadan ziyade etrafa yaydığı zehirli maddeye istinaden bu ismi almıştır. Bunlar kimyasal savaş metodunun öncüsü olmuştur[151].

[147] Birsen, 2011: 5.
[148] Höllmann, 111.
[149] Zhang, s.135.
[150] Yang, s. 268.
[151] Höllmann, s. 111.

1.2.3. Pusulanın Kullanımı

Song Hanedanlığı döneminde pusulanın icat edildiği bilinmektedir. Rehber balıkların yol göstermeleri doğrultusunda pusulanın bulunduğu düşünülmüştür. Bir başka görüşe göre ise Çin'de M.Ö. 3. Ve 2. yüzyıllarda kahin Feng Shni tarafından astronomi ve astroloji aleti olarak Shih (kahin tahtası) baz alınarak icat edildiği düşünülmüştür[152]. Pusulanın bulunması ile deniz ticaretinde ivme kazanmıştır. Hint Okyanusuna açılan gemiler Arap tüccarlarında ilgisini kazanmıştır. Çin gemileri ile seyahat eden Arap tüccarlar pusula yapımını öğrenmiştir. Ayrıca Avrupa'ya taşınmasında öncülük etmiştir[153]. Şüphe yok ki Avrupa'ya taşınan pusula orada hızlı bir gelişim göstermiştir. Avrupalılar rüzgârgülü ve manyetik iğneyi birleştirmiş ortaya gelişmiş bir bussola[154] çıkmıştır[155].

İnsanlar yolculuk yaparken geceleri yıldızların gündüz ise güneşin yardımı ile yollarını bulmuştur. Kötü, güneşsiz havalarda güneyi gösteren iğneden veya ucunda kanca olan otuz metrelik bir ip yardımı ile yönlerini belirlemiştir. Suda seyahat ederken su üzerinde yüzen tahta ya da mantar üzerine yerleştirilmiş iğneden yardım alınmıştır[156].

Manyetik pusula uzun süre geometrik alet olarak kullanıldı. Başlangıçta kâhinler pusulanın yön bulma özelliğini mezar yapımı için uygun yeri bulmak amacı ile kullanmışlardır [157] . Denizde kullanımı keşfedildikten sonra 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir[158].

1.2.4. Kâğıt Yapımı

Dini ve insani öğretilerin yayılması bilginin aktarımı ve kalıcılığını sağlamak için yapılması gereken en iyi eylem onu kaydetmek olmuştur. Bunun için dayanıklı, masrafsız ve az hacimli bir materyale ihtiyaç duyulmuştur. Çin, Han Hanedanlığı dönemine kadar kayıtlarını bambu, ahşap tabletler ve ipek kumaşlar üzerine tutmuştur. Bu malzemelerden biri not almayı zorlaştırırken diğeri ise oldukça maliyetli olmuştur.

---

[152] Unat Y. (2007), Pusula, ***Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,*** C. 33, s.363-364.
[153] Yang, 2021: 268.
[154] Bussola: İtalyanca küçük kutu manasına gelen sözcükten türetilmiştir. Bknz: Yavuz Unat (2007), Pusula, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 33, s.363.
[155] Höllmann, 2023: 110.
[156] Höllmann, 2023: 110.
[157] Höllmann, 2023: 110.
[158] Secience s.74.

Çin kâğıdı, diğer toplumlara yayılmadan önce; Güneydoğu Asya ülkeleri yazmak için ahşap kullanılmıştır. Eski Mısır'da papirüs üzerine yazı yazılmıştır. Eski Roma ve Eski Yunan toplumları ise Mısır'dan aldıkları papirüsü kullanmıştır[159].

İlk olarak Han Hanedanlığı döneminde M.S 105 yılında saraydaki tarih yazımı atölyesinde çalışan Cai Lun isimli kişi kendinden önce bulunmuş olan bitkilerin liflerinden yapılan kâğıt tekniğini geliştirmiştir. Arkeolojik buluntulara göre kâğıt, milattan önce bitki lifleri yardımı ile bulunduğu desteklenmiştir[160].

Kâğıdın yapımı ilk olarak kenevir bitkisinin liflerinden elde edilmiştir. Zaman içerisinde yöntem değiştirilerek, dut ağacı ve bambu liflerinden elde edilmeye başlanmıştır. Daha sonra içerisine ipek kumaşlarda karıştırılıp katmanlar halinde kâğıt elde edilmiştir[161].

Çin, kâğıdı ilk dönemlerde dini öğretiler için kullanılırken, daha sonraları ise tarihi notları tutmak için kullanılmıştır. Kâğıdın üretimi M.S 7. Yüzyılda İpek Yolu vasıtası ile Hindistan'a taşınmıştır. Bazı Orta Asya araştırmacıları buradaki toplumlara kâğıdın 704 yılında yani Tang Hanedanlığı döneminde ulaştığını belirtmiştir[162]. Arkeolojik buluntulara göre Sogdlular tarafından kullanılan kâğıt Batı Gansu civarında bulunmuştur[163]. Bir rivayete göre, Tang Hanedanlığı döneminde kâğıt yapımı İpek Yolu aracılığı ile Arabistan'a kadar ulaşmıştır. M.S 11. yüzyılda Araplar İspanya'yı ele geçirmiş ve orada kâğıt fabrikası kurmuştur. Böylelikle kâğıt yapımı İspanya'ya kadar ulaşmıştır[164]. Tang Hanedanlığı yıllıklarına göre 751 yılının Temmuz ayında Çin Tang Hanedanlığı generali Gao Xianzhi[165] (高仙芝) Talas'ta Arap ordularına yenilmiştir. Alınan esirler arasında zanaatkâr ve kâğıt yapım ustaları da vardır. Araplar bu esirlerden kâğıdı öğrenmiş ve böylelikle Avrupa'ya taşımıştır[166].

---

[159] Zhang, 2020: 133.
[160] Höllmann, 2023: 108.
[161] Höllmann, 2023: 108.
[162] Zhang, 2020: 134.
[163] Zhang, 2020: 134.
[164] Yang, s. 267.
[165] Gao Xianzhi (高仙芝): Tang Hanedanlığının önemli generallerindendir. Gaogouli soyundan olduğu bilinmektedir. Gaogouli, Çin'in kuzeydoğunsunda yaşamış bir devlettir. Gaogouli, Kuzey Qi, Sui ve Tang Hanedanlıklarında Gaoli (高丽) olarak bahsedilmiştir. Babasının adı Gao Zheji (高舍鸡)'dir. Yetenekli bir asker olan Gao Zheji, Tang Hanedanlığı ordusuna kabul edilmiştir. Hexi'de (河西) general olarak görev yapmıştır. Baknz: Öztürk, N. P. (2018) "Tang Hanedanlığı Generallerinden Gao Xıanzhı'nın Hayatı ve Askeri Görevleri", İstanbul: ***Kesit Yayınları,*** s. 139-141.
[166] Höllmann, s. 108.

1.2.5. Matbaanın (Pergel) İcadı

Kâğıt insanlık tarihinde önemi yadsınamaz buluşlardan biri olmuştur. Ancak kâğıt kadar değerli bir başka buluş ise matbaadır. Matbaa, iletişimin kolaylaşması, bilginin çoğalması ve dağıtılmasında önemli bir icat olmuştur. Matbaa baskı tekniğinin bulunması Sui Hanedanlığı dönemine uzanmıştır.

Metin ve resimler taş baskılar veya el basmaları ile çoğaltılabilmiştir. Baskının daha kolay ve fazla çoğaltılması için baskı örneği tersten yazılan ağaç mekanizma içerisine konulup elde edilmiştir. M.S 7. Yüzyıldan itibaren baskı levhaları yardımı ile önce dini metinler ardından takvim ve ilanlar çoğaltılmıştır. Zaman içerisinde felsefi düşünceler ve ansiklopediler ardından da gelişen teknoloji ile birlikte kitaplar basılmaya başlanmıştır. Matbaa sisteminin ortaya çıktığı ilk yıllarda Bi Sheng pişmiş kilden karakterler yapmıştır[167]. Ardından seramik, sonra ağaç ve en sonda bakırdan yapılan hareketli harfler kullanılmaya başlanmıştır. M.S 11. Yüzyılda ise kâğıt paranın basımı ile kullanımı da yaygınlaşmıştır[168].

Çin icadı matbaa, İpek Yolu üzerinden Batı bölgelere taşınmıştır. Sonra da Arap topraklarına girmiştir. M.S. 900'lü yıllarda seyyahlar Çin'e kitap ve takvimleri hangi teknikle çoğalttıklarını öğrenmek için gelmiştir. Bu durum Tang Hanedanlığının son yıllarına tekabül etmiştir[169].

[167] Zhang, 2020:134.
[168] Höllmann, 2023: 108.
[169] Zhang, 2020: 135.

2. İPEK YOLU ARACILIĞI İLE İNANÇ ÖĞELERİNİN ETKİLEŞİMİ

İpek Yolu vasıtası ile taşınan en önemli olgulardan biri inanç sistemidir. Budizm'in Doğu'ya doğru göç hareketine girişmesi ile beraberinde Hindistan'dan Budist masalları da getirmiştir. Gelen bu masallar aracılığı ile Çin ve Orta Asya'da zamanla mitolojik karakterler arasında Hindistan'daki karakterler ile benzerlik ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu bölgedeki halkların beslenme şeklinden, dinledikleri müziğe, düşünce yapısına ve hatta hastalıkları tedavi etme şekillerine kadar birçok alanda hayatlarında değişimler yaşanmıştır.

2.1. Mitoloji

İnsanlar yaradılıştan bu yana yaşadığı çevreyi tanımaya çalışmıştır. Anlam veremediği ve güç yettiremediği doğa olaylarına karşı korku ve hayranlık duymuş bunun neticesinde insanlar doğa olaylarını benimsemiş ve bu doğa olaylarına tanrısal güç atfetmiştir. Myth ve Logos sözcüklerinden oluşan "Mitoloji" terimi, Hint-Avrupa dillerindeki kökenine dayandığında, "mırıldanmak, homurdanmak, kendi kendine söylemek" anlamına gelen "Mu" hecesi ile ilişkilidir. Yunanca yazımı itibariyle "Mythos" sözcüğü ve Yunanca karşılığı "Logos" (doktrin, sıralı söylem) olan sözcüklerin birleşiminden meydana gelmiştir. Ayrıca, "Efsane" sözcüğünün Çincesi Chuan qi (传奇), "Destan" sözcüğünün ise Shi shi (史诗) şeklindedir[170]. Bunun sonucunda da doğa tanrıları ortaya çıkmıştır. Bu süreç ise beraberinde inanç sistemlerini oluşturmuştur. Oluşturulan bu sistematik ise, dinlerin ortaya çıkışının zeminini hazırlamıştır. Mitoloji, bu sürecin bir parçası olarak ele alınamaya çalışılmıştır.

Mitoloji, dünya üzerinde yaşamış tüm toplumların kültürünün bir parçası olmuştur. Mitoloji, insanların nasıl var olduğunu, doğa olaylarının nasıl ortaya çıktığını, medeniyetlerin nasıl kurulduğunu, kahramanlıkları, tanrıları, kıtlık ve savaş gibi olayların nasıl cereyan ettiğini incelemek için önemli bir araç olma niteliğini taşımaktadır. Kısaca mitoloji insan yaşamını etkileyen her alanı konu edinmiştir. Mit sözcüğü Batı toplumları arasında "kutsal anlatı" manasını taşımıştır[171].

---

[170] Aktaş, Ş. (2021) ***" Ana Hatlarıyla Çin Mitolojisi", İnterdisipliner Araştırmalar Mehmet Cüneyt Taşır Armağan Kitabı,*** Bursa: Ekin Kitap Evi Basım Dağıtım, s. 98-99.
[171] Anne, B. (2012), ***Çin Mitolojisi,*** Çev. Melisa Pancar, s. 7.

Yukarıda yapılan tanıma istinaden bilim insanları mitoloji sözcüğünün manası üzerine uzun süre tartışmıştır. Kapsamı gereği geniş manaya sahip olan mitoloji sözcüğü için yapılan tartışmalar sonunda kabul gören tanım yukarıda yaptığımızdan farlı olmamıştır. Mana bakımından en yaygın argümanlar, efsanelerin tanrılar ve yaradılış hakkındaki hikâyeleri, efsanelerin kutsal hikâyeler olduğu, ya da mitlerin insan düşüncelerini ve hislerini, dünyayı nasıl algıladığını yansıttığı düşünülmüştür[172].

Mitoloji üzerine yapılan yorumlardan birkaçına örnek verecek olursak; Levi Straussa'a göre mitin amacı doğa ve toplum üzerindeki tutarsızlıkları, örf ve adet üzerinde açıklamalarda bulunarak ve bu konuda tartışarak bir tür işlevsel dil düzeyinde yönetmiştir. Yani mit, insanın varoluşunu, yaşam ve ölüm gibi çözümlenmeyen karmaşık durumları ve insanın doğadaki yerini açıklamaya çalışmıştır[173].

W. van Binsbergen tarafından verilen oldukça kapsamlı bir tanıma göre; Mitler, dünyanın ve insanların kökeni, doğası ve nihai kaderi, bu arada onların toplumları, ritüelleri ve festivalleriyle ilgili soruları ele alan, yüksek değer verilen, az çok standartlaşmış, seküler olmayan hikâye bütünüdür. Bunun dışında birçok başka tanımlama da yapılmıştır[174].

Genel bir tabir ile kozmolojik mitler; dünyanın doğuşunu, yaratılışı ve düzenini açıklamıştır. Etiyolojik mitler, doğal olayların ortaya çıkış nedenlerini açıklamıştır. Kurucu mitler ise bir halkın doğuşunun veya onların beşiği olan şehir ve krallıkların yaratılma koşullarını anlatmıştır. Bu tür mitler başka bir deyimle köken hikâyeleri, tarih öncesine ait olup, doğaüstü ve kutsal bir düzende, bir varlığın nasıl ortaya çıktığını açıklamıştır[175].

Dünya üzerinde farklı bölgelerde yaşayan insanların mitlerinde, yaradılış mitlerinde ve tufan efsanelerinde benzerlikler bulunmuştur. Bizde bu meseleyi konumuz çerçevesinde Çin, Orta Asya ve Hint toplumlarının yaradılış mitlerini ve tufan efsanelerini değerlendirerek ele almaya çalışacağız. Bahsi geçen toplumlara ait mitlerdeki yaradılış efsanelerine bakıldığında hepsi temelinde su öğesi bulundurmuştur.

---

[172] Yang, L. D. A. (2008), Handbook of Chinese Mythology, USA: ***Oxford University Press,*** s. 1.
[173] Messer, R. (1980), "A Structuralist's View of an Indian Creation Myth" ***Anthropologica,*** s. 195-235.
[174] Witzel, M. (2006), "Creation myths."Proceedings of the pre-symposium" ***of RIHN,*** s. 284-318.
[175] Jack, C. (1994) "West Indian Myhology And Its Literary Illustrations", ***Indian University Press,*** s.132.

2.1.1. Çin Mitolojisi

Çin dilinde mit veya mitoloji sözcüğüne shenhua (神话) sözcüğü karşılık gelmiştir. İlk hece shen (神), kutsal, tanrı, ilahi, tanrısal, kutsal manasını taşımıştır. İkinci hece hua (话) ise söylev, masal sözlü anlatı, öykü anlamına gelmektedir[176]. Çin mitolojisindeki evrenin oluşumu meselesi hiçlikten var olduğuna karanlık kaplı sulardan oluştuğuna inanılmıştır.

Güney Çin ve Tayvan'dan çıkmış olan yaradılış efsanesine göre ilkel boşluk ve karanlıktan bahsedilmektedir. Maori efsanesinde, olumsuzluk veya hiçlik, karanlığı doğurur ve burada cennet olgusunu gökyüzü taşımıştır. Başlangıçta evren her yerde suyla kaplı karanlık bir halde bulunmuştur. Burada ışık belirtisi yoktu[177]. Hareketsiz kalmayı sonlandırabilmek için tanrı Io şu sözleri söylemiştir:

Karanlık, ışığa sahip bir karanlık ol!
Ve anında ışık ortaya çıktı…
Sonra o kendini çevreleyen sulara baktı dördüncü defa şöyle dedi;
Tai-Kama'nın suları açılın!
Gökyüzü şekillensin!
Ve gökyüzü asılı hale geldi.
Tupua-hora-nuku'yu meydana getirin.
Ve anında hareket eden dünya uzanmış bir şekilde yatıyordu[178]

Çin yaradılışına göre evren kaotik bir yumurta gibiydi. Bu yumurtanın var oluşu da farklı bir efsaneyi içerir. Eski zamanlarda hiç bir şey yokken küçük bir hava kütlesi vardı. Hava zamanla buluta, bulut ise yuvarlanarak küçük bir küreye dönüşür. Küre zamanla büyür ve kocaman kırmızı renkli yumurta halini alır[179]. İlk varlık Pangu (evrenin yaratıcısı: 盘古) bu kırmızı yumurtanın içinde büyür[180]. Yaklaşık 18000 yıl bu yumurtanın içerisinde uyudu. Çin inanışlarında dokuz kutsal bir sayıdır. Önemli bir şey anlatılırken dokuzun katları kullanılır[181]. Muhtemelen 18000 yıl uyumasının

[176] Aktaş, 2021: 98-100; Birrell, 2020: 7.
[177] Witzel, 2006: 284-318.
[178] Witzel, 2006: 284-318.
[179] Yang, 2023: 18.
[180] Aktaş, 2021: 231.
[181] Yang, 2023: 18.

nedeni budur. Uyandığında sıcak ve karanlık olan bu yerden sıkıldı ve vücudundan bir balta ile yumurtayı parçalara ayırdı. Yumurtanın içindeki hafif olan parçalar yukarı uçtu ve gökyüzü oluştu. Ağır olan parçalar ise alçaldı ve yeryüzü oluştu. Pangu'nun sayesinde şekillenen evrende yeryüzü ve gökyüzü birbirinden ayrılmıştı ama çokta uzak değillerdi. Pangu, gökyüzünü kolları ile yukarı kaldırdı[182]. Böylece gökyüzü her gün 3 metre yükselirken yeryüzü 3 metre kalınlaştı. 18000 yıl göğü havada tutan Pangu'nun boyu 90000 mili ulaşmıştı[183]. Bu yüzden yer ile gök arası 90000 mildir ve göğün 18 katmanı bulunmaktadır. Türk efsanelerinde de göğün 18 katı bulunmaktadır. Pangu, gülse güneş açar, kızsa gök bulutlanır, sevinse gök aydınlanırdı. Nefes alsa rüzgâr eser, ağlasa gözyaşları yağmura dönüşürdü[184].

Binlerce yıl göğü havada tutmaya gayret gösteren Pangu, çok yoruldu ve yere uzandı. Yorgunluktan hayatını kaybetti. Gövdesi büyülü bir hal aldı sol gözü güneş, sağ gözü ay, saçları yıldız elleri ayakları dünyanın 4 kutbu ve Wuyue[185] oldu. Kanı deniz ve nehirlere dönüştü, derisi otlara ormanlara, teri yağmura ve son nefesi ise yağmur ve rüzgâra dönüşmüştür[186]. Başı, Doğudaki Taishan Dağına (泰山), ayakları Batıdaki Huashan Dağına (华山), karnı orta düzlükteki Songshan Dağına (嵩山), sol bileği Güneydeki Hengshan Dağına（衡山）, sağ bileği ise Kuzeydeki Henshan Dağına dönüştü. Pangu'nun ölümü ile dünya bugünkü görüntüsüne benzer bir hal aldı. Ortaya yayılan değişik gazların sonucunda da alt familyadan; kuşlar, böcekler, balıklar, hayvanlar gibi canlılar oluştu[187]. Ölen Pangu'nun uzuvları doğa olaylarının ve yeryüzü şekkillerini oluşmasını sağlamıştır[188]. Böylece Çin'de hâkim olan topraklara sahip çıkma içgüdüsünün Baba Pangu'dan miras kaldığına inanılmaktadır.

Cennet ve Dünya arası canlılık bulunca bedeni yılan, başı insan, şefkatli ana olarak tasvir edilen Nüva（女娲）, diğer bir adı ile tanrıça Nü Gua (女媧)[189] var oldu. Burada birçok mitte karşılaşılacağı gibi hiçlikten var olma konusu geçmektedir. Nüva, yeryüzünde yürüdüğünde ağaçlar çiçekler canlanıyor, nehirler çağlıyordu. Nüva için

[182] Yang, 2023: 19.
[183] Yang, 2023: 19.
[184] Yang, 2023: 19.
[185] Çin'de kullanılan 5 dağa verilen isimdir.
[186] Aktaş, 2021: 231; Yang, 2023: 19.
[187] Aktaş, 2021: 231; Yang, 2023: 19.
[188] Aktaş, 2021: 231.
[189] Aktaş, 2021: 211-234.

bereketin ve bolluğun sembolü diyebiliriz. Ancak Nüva yalnız olduğu için sıkılmıştı. Çünkü hayvanlar ve bitkiler onu anlamıyor cevap vermiyordu. Bir gün su kenarında otururken suda kendi yansımasını gördü ve şaşkınlık içindeydi. Çünkü kendisi gibi bir varlık yoktu. Nüva, suyun kenarından çamur aldı yansımasına benzer biçimde şekillendirdi. Sonra ona nefes üfledi. Böylece kendi gibi birini yarattı. Daha sonra Nüva bir ağaçtan dal aldı ve çamura batırdı. Sonra daldan sıçrayan her çamur parçası bir insan oldu. Böylece çok sayıda insan yarattı. Ancak bir gün Nüva ormanda dolanırken yerde hareketsiz yatan insanları fark etti ne olduğunu anlamak için baktığında saçları beyazlamış insanların öldüğünü fark etti. Böylece sürekli insanları yaratması gerektiğini anladı. Bu duruma farklı bir çözüm bulması gerekiyordu. Hayvanlarda olduğu gibi insanlarında kendi arasında çoğalmalarını sağlamıştır.

İnsanlar mutluluk içinde yaşarken birden gökte boşluklar oluştu ve yeryüzü sularla doldu. Efsaneye göre bunun nedeni; Ateş tanrısı Zhourong ve Su Tanrısı Gonggong savaş yapar. Gonggong savaşı kaybeder ve Zhourong'dan kaçarken Buzhou Dağına çarpar. Buzhou Dağı, gökyüzünü tutan dört sütundan biridir. Dağa çarpması ile gökte büyük bir boşluk oluşur. Sular dökülmeye başlar yer sallanır ve yangın çıkar. Fırsat yakalayan ejderha da ortalıkta ateş saçmaya başlar[190]. Sadece birkaç şanslı insan yüksek dağların zirvesine tırmanarak hayatta kalabildi. Artık yeryüzü eskisi gibi değildi. Burada bahsi geçen olay her toplumda karşımıza çıkan Tufan efsanesidir. Neredeyse tüm mitlerde yaradılıştan sonra yeryüzü sular altında kalmaktadır. Nüva, gökyüzüne yama yapar ve yağmuru durdur ve ejderhayı ormana yollar. Pangu'nun uzuvlarından olan göğü havada tutan 4 dağ artık göğü havada tutmakta zorlanıyordu. Nüva, bir kaplumbağa yakaladı ve dört dağ yerine o kaplumbağanın ayaklarını kesip kullandı. Bu arada dünyada insanlara musallat olan kara ejderhayı da ormanın derinliklerine sürdü. Dünyadaki işini bitiren Nüva, Long[191]'a binerek cennete gitmiştir.

Çin'deki yaradılış ve tufan efsanelerini anlatmaya gayret gösterdik. Çin'in bu efsanelerinde Orta Asya toplumlarından etkilendiği düşünülmektedir. Ata olarak Saydıkları Sarı İmparator'un da Orta Asya kökenli olma ihtimali vardır. Çin'deki mitolojik metinler Han Hanedanlığı döneminde kaleme alınmıştır[192].

[190] Yang, 2023: 24.
[191] Long; ejderhaların çektiği bir tür tahtıravan.
[192] Alimcan, İ. "Mitostrateji ve Huangdi (Sarı İmparator)", s.6.

2.1.2. Orta Asya Türk Mitolojisi

Orta Asya toplumlarından Altay yaradılışına göre; Tanrıların en büyüğü olan Kayra Han, her yersularla kaplı iken suyun içinden bir ses ona yarat der. Kayra Han, kendine yoldaşlık edecek bir varlık yaratır. Buna 'kişi' adını verir. Kişi ve Kayra Han birlikte suyun üzerinde sakin sakin uçarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Ancak Kişi bu durumdan memnun değildir, Kayra Han'dan yukarı uçmaya başlar ve uçma özelliğini kaybedip suya yuvarlanır. Boğulacakken Kayra Han'dan yardım ister. Kayra Han, ona sudan çıkmasını emreder[193]. Ancak Kişi'nin uçma özelliğini alır.

Uçma özelliğini kaybeden kişinin oturması için yeryüzünü yaratır. Bunun için kişiye derinlere dalarak toprak çıkarmasını söyler. Kişi toprak getirirken kendine gizli bir arazi yapmak amacıyla ağzına toprak gizler. Ancak yukarı çıkınca ağzındaki toprak şişer ve onu boğar. Kayra Han ağzındaki toprağı tükürmesini emreder. Etrafa sıçrayan topraklar bataklıkları ve dağları oluşturdu. Oysa Kayra Kan'ın yarattığı yer düzlüktü. Bu duruma sinirlenen Kayra Han, kişiye Erlik adını verdi ve onu ışık diyarından kovdu. Kayra Han, yerden dokuz dallı ağaç büyüttü. Her dalın altında bir insan yarattı. Bu dokuz kişi dokuz Oğuz boyunun ataları oldular Erlik Han, Kayra Han'dan insanları emrine vermesini istedi. Kayra Kan bu isteği kabul etmeyince insanları kolaylıkla kandırıp yoldan çıkardı[194].

İnsanların Erlik Han'a inanmasına kızan Kayra Han, Erlik Han'ı yeraltı dünyasının üçüncü katına sürdü. Kayra Han'da ışık diyarının on yedinci katına çekildi. İnsanları koruması için May-Tara'yı bıraktı. Sonra Erlik Han, Kayra Kan'dan izin alarak kendine bir sema yaptı. Burada Erlik Han ve yoldan çıkan kötü ruhlar birlikte rahatça yaşamaya başladı. Bu duruma kızan Kayra Han, Mandışira Bahadırı yolladı. Erlik Han'ın semasını yıktırdı. Mandışira Bahadır'ın darbeleriyle yıkılan semanın parçaları yeryüzüne döküldü. Bundan dolayı yeryüzünde uçurumlar, aşılması zor ormanlar ortaya çıktı. Kayra Han, Erlik Han'a sonsuza kadar güneşin ve ayın olmadığı yerin altında kalmasını emret[195]. Orta Asya ve Sibirya halk mitolojilerinin çoğunluğunda yeryüzü yaratılmadan önce büyük bir okyanustan ibaretti. Yukarıda bahsedilen Altay yaradılış efsanesini Bahaddin Ögel şöyle anlatmaktadır[196].

---

[193] Radloff, W. (2012), ***Türklük ve Şamanlık,*** Örgün Yayınevi, İstanbul 2012, s. 18-22.
[194] Radlof, 2012: 18-20.
[195] Radloff, 2012: 18-22.
[196] Radloff, 2012: 18-22.

Yerin yer olduğunda, sular yeri sarardı,
Ne gök ne ay ne güneş, nede bir dünya vardı.
Tanrı uçar dururdu, insanoğluysa tekti,
O'da uçar, uçardı, sanki Tanrıyla eşti.
Uçar, hep uçarlardı, yer yoktu konamazlardı,
Tanrı idiler çünkü ondan yorulmazlardı.
Yoktu Tanrının hiçbir, başında düşüncesi,
İnsanoğlunun ise, durmadı hiç hilesi[197].

Yaradılış mitlerinde sıkça suya yer verildiğini farklı toplumların mitleri ile aktarmaya çalışıyoruz. Şimdiye kadar Çin ve Altay toplumlarının mitlerinde fark edildiği gibi insanlar çevrelerini tanımaya çalışırken de farklı toplumların fikirlerinden etkilenmektedir.

Türk toplumlarındaki tufanı haber veren boynuzlu bir keçidir (gök boynuzlu teke). Hint mitolojisinde ise tek boynuzu olan altın renkli balık kılığına giren tanrı Vişnu'dur.

Altay tufan efsanesinde; Yeryüzünde Tengiz (Deniz) adında bir yönetici vardı. Tangiz'in hâkimiyeti altında Nama adında bir adam üç oğlu "Sozu Uul, Sar Uul, Balik" ile yaşarmış. Tanrı Ülgen bu adama tufanın olacağını ve bir gemi yapması gerektiğini söyler. Nama bu işi yapmasını oğullarından ister bir tepe üzerinde gemiyi yaparlar. Nama oğullardan gemiyi 80 kulaç uzunluğundaki iple bağlamalarını ister. Ailesi ve her hayvan türünden bir çift alarak gemiye binerler[198].

Tufan gerçekleştiğinde yeryüzü sularla kaplanır, dağlardan denizlerden sular fışkırır. Gökyüzü kararır sel gibi gökten yağmur yağar. Yedi gün sonra gemiyi bağladıkları halatlar kopar anlaşılır ki su 80 kulaç olmuş. Bir yedi gün daha geçer ortalık durulmuştur. Nama oğluna pencereyi açmasını söyler. Bakarlar ki uçsuz bucaksız sudan başka bir şey yok. Su üzerinde yüzen gemi Çomoday ve Tuluttu dağlarında karaya oturur[199].

Nama, geminin penceresinden kuzgunu dışarı yollar ancak kuzgun geri gelmez. İkinci gün kargayı yollar, üçüncü gün saksağanı yollar ama hiç biri gelmez. En son güvercini yollar ağzında ince bir yapraklı dal ile döner. Nama diğerlerinin neden

[197] Ögel, B. (1997), ***Türk Mitolojisi I,*** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 76
[198] Çığ, M. İ. (2008), ***Sümerlerde Tufan Tufan'da Türkler,*** İstanbul: Kaynak yayınları, s. 87.
[199] Çığ, 2008: 87.

dönmediğini sorar, güvercin onların leş yediğini söyler. Sinirlenen Nama, şuan ne yapıyorlarsa dünyanın sonuna kadar onu yapsınlar der[200].

Nama tufandan kurtardığı insanları karısının kışkırtması ile öldürür. Yaşlandığı zaman karsını öldürür ve oğlu Sozu Uu'lu yanına alıp göğe çıkar. Bu hadiselerden sonra Tanrı Ülgen insanı yeniden yaratmaya karar verir. İnsanı yaratmak için kabın içine gök renkli bir gül koyar. Ancak Erlik bu gülden bir yaprak çalar bu duruma kızan Ülgen senin yarattıkların kara kayış kuşaklı olsun. Benim yarattıklarım doğuya senin yarattıkların batıya gitsin der. Erlik'in yarattıkları deriden bir davul yapar[201]. Bunun sonucunda ilk Şaman öğretisinin ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Altay mitlerinde anlatılın başka bir tufan efsanesi daha vardır. Yukarıda bahsedildiği üzere bu efsanede Hint tufan efsanesine benzer yanlar vardır. Tufanı boynuzlu teke haber vermekteydi.

Tufan olacağını boynuzlu gök teke haber aldı.
Yedi gün yeryüzünü dolaştı ve bağırdı.
Yedi gün zelzele oldu
Yedi gün dağlar ateş saçtı
Yedi gün yağmur yağdı
Yedi gün fırtına ve dolu oldu
Yedi gün kar yağdı
Bundan sonra çok soğuk oldu.
Yedi tane ulu kardeş vardı bunlar tufanın olacağını anladılar.
Bu kardeşlerin büyük olanları biri Erlik diğeri Ülgen adındaydı.
Yedikardeş gemi yaptı her cins hayvandan bu gemiye bindirdiler[202].

Tufan çekilince Ülgen, bir horoz saldı o dondu. Sonra bir kaz saldı geri gelmedi. Kuzgunu saldı o da leş bulup yemeye başladı. Geri dönmedi. Yedikardeş gemiden çıktı ve Ülgen insanları yaratmaya başladı. Erlin, Ülgen'in insanları yaratmak için fincana koyduğu gülden çaldı. Ülgen bu duruma sinirlenip senin yarattıkları kara

[200] Çığ, 2008: 87.
[201] Çığ, 2008: 88.
[202] Akmaz, G. (2019), "Hint, Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi", ***DTCF Dergisi,*** s. 825-843.

kuşaklı olsun batıya gitsin, benim yarattıklarım ak olsun doğu yana gitsin dedi[203]. Erlik'in yarattığı insanlar ilk şaman ayinlerini başlattığı bu efsanede de geçmiştir.

2.1.3. Hint Mitolojisi

Hindistan denildiğinde akla ilk olarak bereketli toprakları ve dünyanın hiçbir yerinde rastlanamayacak inanç sistemi gelmektedir. Hindistan inanç sistemini etkileyen ve kast sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynayan Orta Asya kökenli topluluk olan Arilerdir. Ariler Hindistan'a kuzeyden gelen beyaz tenli insanlardır. Kast sistemini de ten rengini baz alarak oluşturmuşlardır[204]. Hindistan'da bulunan kutsal metinler en eski kutsal metinler olarak kabul edilmektedir.

Vedalar arasında en önemlisi ve en eski olan Rig Vedalardır. Kelime manası "ilahi bilgisi" dir. Rig Vedalarda 1028 veda bulunur genelde tek tanrıya yer verilse de birçok tanrıdan söz edilebilir. En çok ismi geçen tanrılar Agni ve İndra'dır[205]. En eski Hint metinlerinden olan Rig Vedalar, yaklaşık olarak M.Ö 1500-1200 yıllarında yazıldığı düşünülmektedir[206]. Bu Vedalar dünyanın ve insanlığın hiçlikten doğduğunu yazmaktadır. Büyük boşluk ve karanlıklardan bahsedilmektedir. Rig Vedalar tanrıların başlangıçta var olup olmadıklarını sorgular[207].

Veda metinlerinde başlangıçta oldukça ilkel ve soyut bir yaradılış kavramı geçmektedir. Olmayandan ortaya çıkmak fikri hâkimdir. Bazen ise ortaya çıkma veya yaradılış kavramı ilkel sularla ilişkilidir. Hindistan'da bulunan Rig Vedalarda da bu durum bilinmektedir. Bu versiyon, daha "felsefi" ve spekülatif ilahiler arasında yer alır[208].

Hindistan'da yaradılış konulu mitlerde geçen bir önemli unsur da gök, yer, sular ve insanlar yaratılmadan önce "Kutsal Ruh" var olduğu söylemi yer almaktadır. Tüm varlıkları bu Kutsal Ruh var etmiştir[209].

---

[203] Akmaz, 2019: 825-843.
[204] Demirel, Ş. (2013), ***Hint İnanç Sisteminde Tanrı Kavramı,*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Hindoloji) Ana Bilim Dalı, s.1-5.
[205] Budda, Ö. H. (1935), ***Dinler Tarihi,*** İstanbul: s. 12; Demirel, 2013: 27.
[206] Witzel, M. "Creation myths." ***Proceedings of the pre-symposiu m of RIHN,*** 7 (2006): 284-318.
[207] Witzel, 2006: 284-318.
[208] Witzel, 2006: 284-318.
[209] Yang, 2023: 18.

İlkel su fikri, ilkel karanlık veya kaos fikirleri birbirleri ile bağlantılıdır. Bu yüzden kaos terimi sulu bir boşlukla bağdaştırılmaktadır. Sudan doğuş mitleri Asya, Afrika, Amerika ve Hindistan toplumlarında yer almaktadır.

Bu durum mantıken yüzen dünya miti ile ilkel suların dibinden çıkarılan dünya fikirleri ile uyuşmaktadır. En eski yazılı dini metinlerin Hindistan'daki vedalar olduğundan bahsetmiştik. Burada geçen metinlerde başlangıçta bahsi geçen su, tuzlu sudur. Buna paralel olarak Çin'de anlatılan mitlerde de tuzlu (okyanus) ve tatlı (nehir) sularından bahsedilmektedir.

Hint tufan efsanesine göre Güneş tanrısının oğlu Manu (Vaivasvata), on bin yılını Vadrika'da bulunan Hünnap ağacı ormanında ibadet ederek geçirdi. Burası Kritanaka Nehir'ine yakınbir yerdi. Manu bir gün nehrin kenarına gelir. Orada küçük bir balıkla karşılaşır. Küçük balık Manu'ya seslenir ve büyük balıklardan korktuğunu onu korumasını ister. Manu küçük balığı gölden alır ve onun için çamurdan yaptığı kaba koyar. Zaman içinde hızla büyüyen balığı başka bir kaba koyar. Zamanla kocaman olan balığı nehre bırakmak zorunda kalır. Nehre de sığamayan balığı okyanusa bırakan Manu balığa sorar;

Kimsin sen? Tanrı Vişnu olmalısın

Balık; ben kötüleri cezalandırmaya iyileri korumaya geldim. Dünya sular altında kalacak seni koruyacağım bir gemi yap yedi bilgeyi de yanına al. Sular yükseldiğinde yanına geleceğim gemiyi benim boynuma bağlayacaksın, yanına tahıl tohumlarından almayı unutma.

Her şey balığın anlattığı gibi oldu. Tufan gerçekleşti. Sonra Vişnu bir yılan görünümüne dönüşür bir ip gibi gemiye sarılır ve gemiyi korur[210]. Sel durup sular çekilince gemi Himalaya dağlarına yerleşti. İnsanlık ve diğer canlılar burada yeniden çoğaldı[211]. Bu sırada ifrit olan Hayagriva, Brahmanın ağzından Vedaları çalar. Vişnu, Hyagriva'yı öldürür ve Vedaları Brahma'ya götürür[212].

Yukarıda geçen metinde anlatılan insanın atası sayılan Manu ve tanrı Vişnu'nun Matsya (balık) şeklindeki ilk avatarı[213] arasında geçenlerdir. Tufan mitinin bir diğer özelliği ise insan ve doğa arasında geçen çatışmanın temeli niteliğindedir.

[210] Demirel, 2013: 131.
[211] Akmaz, 2019: 825-843.
[212] Demirel, 2013: 1-5.
[213] Demirel, 2013: 131.

Tanrı Vişnu, insan ırkını koruya bilmek için çok farklı tasvirler ile dünyaya gelmiştir. İlk avatarı Matsya (balık), dünyayı sulardan korumuştur. Daha sonra üst üste gerçekleşen tufanlar sonunda yaşamı kurtarmak için Kurma (kaplumbağa) şeklinde dünyaya inmiştir. Vişnu, ifrit Hirayaksha tarafından okyanusun dibine batırılan dünyayı kurtarmak için Varaha (domuz) olarak dünyaya inmiştir[214].

Yeryüzünün yaradılışı ve tufan mitleri arasındaki benzerlikleri aktarmaya çalıştık. Ancak, dünyanın karanlıktan ve ilkel sulardan ortaya çıkmasının yanı sıra, ilkel bir dev veya yumurta versiyonları da vardır. Bu dev, dünya ortaya çıkmadan önce var olmuştur. Bu devler bir şekilde öldü ve parçalara ayrıldı. Çeşitli vücut kısımlarından gökyüzü, yeryüzü ve hatta insanlar ortaya çıkmıştır. Çin mitolojisindeki Pangu mitine benzemiştir.

2.2. Felsefe

Klasik Çin mantığı hem evrensel hem de kültürel olarak belirlenmiş unsurları içerdiği öncülünü alarak, Çin mantığının tarihsel arka planını, Çin mantıksal düşüncesinin anaokulları aktarılmaya çalışılacaktır. Çin düşünce tarzı farklı dönemlerde farklı etkiler altında kalmıştır.

Çin düşünce tarzı Taozim ile başlamaktadır. Bu düşüncenin kurucusu ve savunucusu Lao Tzu (Lao Zi- 老子), asıl adı ise Tao Te Çing'dir (Dao De Jing- 道德经). Burada savunulan düşünceye göre pozitif bilgiyi arttırmak yerine zihnin işlevselliği yüceltilmiştir. Daha sonraki dönemlerde etkili olan önemli düşünce tarzı Konfüçyanizm olmuştur. Kurucusu Qui Kang, lakabı ise Zhangni'dir. Konfüçyüs, Çin'de ilk öğretmen olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceler ilahi bir güç tarafından yollanmasa da zaman içerinde dini öğreti halini almıştır[215]. Konfüçyanizm'in etki alanı Çin ile sınırlı kalmayıp; Kore, Japonya ve Doğu Asya ülkeleri arasında yayılmıştır[216].

Çin felsefesinin en önemli başka bir unsur ise Budizm ile gerçekleşmiştir. Hint Budizm'in her alanda olduğu Çin felsefesini de etkisi altına almayı başarmıştır.

---

[214] Demirel, 2013: 131-133.
[215] Eberhard, W, Berk İ. (1944), "Eski Çin Felsefesinin Esasları", ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,*** s. 265-276.
[216] Okay B. (2017), ***Konfüşyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri,*** İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayım Evi, s. 19.

2.3. Din

İpek Yolu sayesinde yüz yıllar boyu süren temas sayesinde ticaretin yanı sıra birçok alanda toplumlar arası etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan en önemlisi dinlerin yayılmasıdır.

2.3.1. Budizm

Budizmin kurucusu Gautama Siddharta'dır[217]. Buda adını erdikten sonra almıştır. Y. Hikmet Bayur'a göre; Buda Sakalardandır dolayısı ile Türk olduğunu savunmuştur[218]. Budizm, Brahman sınıfının gücüne karşı çıkmış ve tanrılara yapılan kurban törenlerinin birileri tarafından yönetilmesini gereksiz bulmuştur. Buda'nın yaşadığı döneme ait yazılı bir metin bulunmamıştır. Bu nedenledir ki Buda'nın yaşantısı hakkında verilen bilgilerin ne derece güvenilir olduğu tartışmalı bir konu olmuştur. Çünkü hakkındaki bilgiler yaşadığı dönemdeki insanlar tarafından yüzyıllar boyunca sözlü olarak nakledilmiştir. Bu bilgiler M.Ö 80 yılında Pali dilinde yazıya aktarılmıştır[219].

Buda hakkında ilk geniş bilgiye Budist ozan Aşoga tarafından ulaşılmıştır. Aşoga'nın yazdığı metinler Çince ve Tibetçe'ye çevrilmiştir. Buda hakkında yazılan Uygurca iki tane metin bulunmuştur. Uygurca yazılan metinlerin asılları Sanskritçesi olmadığı için nereden aktarıldıkları bilinmemektedir. Buda'nın yaşamı ile ilgili birçok Sanskrit metin mevcuttur. Ancak bunlar Aşvagoşa'dan çok önce kulaktan aktarılanları kaleme almıştır[220].

Budist metinlerde anlatıldığına göre, babası Sakya Kralı annesi ise kraliçe Maya'dır. Budda'nın adı Pali dilinde Siddhatta'dır Ailesi ise Gotamadır. Sanskrit dilinde ise Buda'nın adı Siddharta Gautama olarak geçmiştir[221].

Siddharta, prenses Yaşadhara ile evlenmiştir. Halktan habersiz bir şekilde sarayında yaşamını sürdürürken bir gün hasta birini, yaşlı bir adamı ve yakılmak üzere götürülen ölü bir dilenciyi görmüş ve yaşamdaki kısa süreli mutluluk veren her şeyin

---

[217] Bayur, Y. H. (1987), ***Hindistan tarihi I İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526),*** Ankara: TTK, s. 42; Demirel Ş. (2017), "Hinduizm'in Tarihsel Serüveni", ***Sosyal Bilimler Dergisi,*** S. 18, s. 561-577.
[218] Bayur, 1987: 42.
[219] Ruben, 2000: 79; Demirel, 2017: 561-577.
[220] Ruben, 2000: 79.
[221] Demirel, 2017: 561-577.

manasız olduğunu düşünerek tüm varlığını terk etmiştir. Bu dönemde Buda, henüz 29 yaşındadır[222]. Uzun süre kendini bulmaya çalışan Siddharta, aydınlanmış ve insanlar arasında ayrım yapmadan öğretilerini yaymaya çalışmıştır. Siddharta'nın 80 yaşına geldiğinde Uttar Pradeş'te öldüğü tespit edilmiştir[223].

Buda'nın öğretileri, ölümden sonrası için değil yaşarken uygulanması için yapılmıştır. Bu öğretiler ile insanların çektiği acıya son vermeyi amaçlamıştır. Budizm temel kuralları; Canlı olan hiçbir varlığa zarar vermemek. Keyif verici maddeler kullanmamak. Hırsızlık yapmamak. Yalan söylememek. Başkasının kadınına el sürmemek[224]. Başka bir amacı ise doğum ve ölüm döngüsüne bir çıkış yolu bulmak ve Nirvana'ya ulaşmak olmuştur[225].

Budizm en parlak dönemlerini M.Ö 272 ile 231 yıllarında hükümdar Chandragupta'nın torunu Aşoka döneminde yaşamıştır[226]. Aşoka, Buda inancına mensup keşişlerle toplantı yapmıştır [227] Hindistan'da bulunan önemli yol güzergâhlarına Budizm hakkında bilgi veren taş sütunlar diktirmiştir. Budizmi insanlara aşılamak amacı ile birçok anıt, taş üzerine Budizme ait öğütleri yazdırmıştır. Bu yazıtlar Budizm hakkındaki bilgilerin sonraki dönemlere aktarılmasında oldukça önemli yere sahip olmuştur. Aşoka, Hindistan'da bu şekilde ilk yazıtlar yazdıran hükümdar olma niteliğini taşımıştır. Buda inancına ait ilk kubbeli eserler bu dönemde inşa edilmiştir. Brahmanlar da bu dönemde öğretilerini yazıya geçirmiştir[228].

Her inançta olduğu gibi zamanla Budist öğretiler arasında da görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bunlar üç gruba ayrılmıştır. Birincisi Mahayana (Büyük Araç) bu görüş Budizmin tüm toplumu aydınlatacağından yana olmuştur. İkincisi; Hinayana (Küçük Araç) Burada kişinin kurtuluşu temel alır katı kurallara sahip manastır yaşamını savunmuştur. Üçüncüsü ise Vacrayana (Sert Araç veya Elmas Araç); disiplini ve serbestliği bir arada sunan bir tarikattır. İmparator Aşoka döneminde yapılan bir toplantıda Tripitaka (üç sepet) adıyla bilinen bir derleme yapılmıştır[229].

---

[222] Bayur, 1987: 42.
[223] Ruben, 2000: 26; Demirel, 2017: 561-577.
[224] Demirel, 2017: 561-577.
[225] Höllmannn, 2023: 87.
[226] Ataöv T. (2014), ***Keşmir, Hindistan ve Komşuları: Öykü, Terör, Barış,*** Ankara: TTK, s. 30-31.
[227] Ruben, 2000: 25.
[228] Ruben, 2000: 25.
[229] Herman K, Dietmar R. (2001), ***Hindistan Tarihi,*** Çev Müfit Günay, Ankara: İmge Yayın Evi, s, 80; Demirel, 2017: 561-577.

Aşoka'dan sonra Budizm'in yayılmasına katkı sağlayan Yuezhi hükümdarı Kanişka (迦膩色伽) olmuştur. Kanişka, Budizm'i yaymak amacı ile Hindistan'ın kuzeybatı topraklarına Budist keşişler yollamıştır[230]. Bu dönemde Peşaver ve Gandhara Budizm'in merkezi konumuna gelmiştir. Kanishka, Budizm'in büyük bir destekçi olarak onurlandırılmıştır. Onun, Kuzey Hindistan'ın Sarvastivada okulunda dördüncü Budist Konseyi'ni topladığı ve Peshawar'da devasa bir stupa inşa ettiği söylenmiştir. Ancak Kanishka'nın bu tartışmalı konseyle olan ilişkisi büyük ihtimalle bir efsane niteliği taşımaktadır. Buna karşın onun döneminde Sarvastivada Okulunda, Mahayana'nın öncüsü olarak, Gandhari Prakrit dilinde yazılmış Budist metinleri Sanskritçe'ye çevrilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, Brahmi alfabesiyle yazılmış Budist Karma Sanskritçe, Orta Asya'nın İpek Yolları boyunca yaygın bir Budist dili haline gelmiştir[231]. Kanişka'dan sonra Budizm duraklama dönemine girmiştir. Budizm'i benimseyen son hükümdar Harsha olmuştur[232].

Budizm dışında yaygın olan birkaç inanış daha mevcuttur. Bunlardan biri Brahmanizm'e karşı çıkan ilk görüş Canizm'dir. Canizim'in kurucusu Mahavira'dır. Budda'nın yaptığı gibi halk arasında dolaşıp düşüncelerini yaymak yerine Canizm'e mensup kişiler ile ormanda inzivaya çekilmişlerdir. Bundan dolayı Budizm kadar yayılma alanı bulamadı[233].

İnanç, kültür ve kast sistemi ile kendine has olan Hindistan, Budizm'in doğduğu topraklardır. Ancak Budizm burada uzun süre varlığını devam ettirememiştir. Bunun nedenlerinden biri Budizm'in Hinduizm'in potasında erimiş olarak kabul edilmiştir. İlerleyen dönemlerde Budizm'in kurucusu olan Budda tanrı Vişnu'nun bir tasviri olarak kabul edilmiş ve Budda, Karşı çıktığı sistemin bir parçası olup tanrılaşmaktan kurtulamamıştır[234].

Budizm, Hindistan'da uzun soluklu varlığını devam ettiremese de İpek Yolu'nun kara güzergâhı vasıtası ile Orta Asya ve Çin'de[235] kendini kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu topraklarda yayılma gösteren Budizm'in Mahayana mezhebidir[236].

[230] Demirel, Ş. (2015), "Budizm'in Doğduğu Topraklarda Barınamaması Üzerine", s. 131.
[231] Baumer, 2012: 52.
[232] Demirel, 2015: 131-138.
[233] Demirel, 2015: 131-138.
[234] Demirel, 2015: 131-138.
[235] Höllmannn, 2023: 88.
[236] Demirel, 2015: 131-138.

Buda'nın genel şecere kaydı (佛祖统纪) Zhu Shixing'in (朱士行) kayıtları Buda'nın yıllıklarının otuz beşinci cildinde, "Buda'nın kayıtları (经录) ve "beyaz at tapınağı kayıtları (白马寺记)"na göre; M.Ö 242 yılında Batı bölgeden 18 kişinin Sanskritçe metinleri Çin'in Xianyang bölgesine getirdiği düşünülmüştür. Ancak bu dönemde Budizm Çin'de yayılma göstermemiştir[237]. Buradan anlaşılacağı üzere misyonerlik faaliyetleri yapılmamıştır. Budizm'in VI. yüzyılda Çin'in Hotan bölgesi üzerinden yayılmaya başlamıştır. Budizm'in Doğu Orta Asya'da ve oradan da Çin ve Moğolistan'a yayılmıştır. Orta Asya'nın ticaret yollarından sadece egzotik mallarla dolu kervanlar geçmekle kalmadı, aynı zamanda sanatsal fikirler ve başka dünya dinleri de yaymıştır[238].

Budizm'in Hotan'da yayılması üzerine birkaç rivayet bulunmaktadır. Bunlar; Huisheng yıllıklarında bazı Hintli tüccarlar Buda'nın ruhunu gösteren Bhikkhu Vairotchana'yı hükümdara göstermişlerdir. Hotan hükümdarı şehrin güneyinde yer alan şeftali ağaçlarının altında Budist rahipler için tapınak yaptırmıştır. Xuanzang'ın seyahat yazılarında da bu hikâyeye benzer bir durum yer almıştır. Bir başka rivayete göre; Wei tarihi Batı Bölgeleri yıllıklarında (魏书-西域传) Hotan'ın elli mil güneyinde Zanmo tapınağı (赞摩寺) Bhikhu Lujai'ın Budizm'in yayıldığı yer olarak belirlenmiştir. Budizm'in Hotan'a gelmesi üzerine Sanskrit metinleri Çin yazım teknikleri (hareketli harf sistemi, matbaa) ile kısa sürede çok sayıda kopyalanmıştır. Ancak henüz Çinceye çevirisi yapılmamıştır[239]. Başka bir rivayette ise Hotan hükümdarı rüyasında tanrıyı göz kamaştırıcı bir parlaklıkta göğe doğru yükseldiğini görmüştür. Bir sonraki gün bilge birine rüyasını danışmıştır. Bilge kişi, Hindistan'da Buda adlı tanrı olabileceğini söylemiştir. Hükümdar Hint topraklarına Budayı araştırmak için bir grup araştırmacı yollamıştır. Yola çıkan grup misyonerlik faaliyeti yapan keşişlerle karşılaşmıştır. Birlikte Çin'e döndüklerinde hükümdar onlara tapınak

---

[237] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，第 78 页).***

[238] Baumer, 2012: 306.

[239] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，第 78 页).***

yaptırmıştır[240]. "Sui ve Tang hanedanlarında, toplamda devlet desteği ile on sekiz resmi çeviri bürosu kurulmuştur: beşi Sui döneminde ve on üçü Tang döneminde yapılmıştır. Baş çevirmen olarak genellikle prestijli yabancı bir seçilmiştir[241].

Orta Asya'yı geçen Çinli Budist keşişler özellikle Faxian ve Xuanzang'ın seyahat günlükleri, geçtikleri bölgeyi incelediklerinden dolayı, Orta Asya'nın kültürel tarihi hakkında değerli bilgiler sunmuştur[242].

Batı Han Hanedanlığı hükümdarı, M.Ö. 2. yüzyılda tıp öğrencisi olan Jing Lu (景),'dan Budizm'e ait bilgileri sözlü olarak aldı. Yuezhi hükümdarı Yicun (伊 存)'a elçi olarak yollandı. Bu dönemde Yuezhiler, Qiu Jiuxi'nin (邱就卻) hâkimiyetinde, Jibin (罽宾) topraklarını da kapsayan bölgeye yaşamaktaydı. Jibin'de yayılan Budizm'i o dönem için oldukça gelişmiş durumdaydı[243]. Han Hanedanlığı yönetici grubu Budizm öğretilerinin yayılmasına ve doğru anlaşılmasına oldukça önem verirdi.

Doğu Han Hanedanı Ming Hükümdarı Yongping ve Chu Beyliği hükümdarı Ying (英崇奉浮屠-佛陀) Bu'da dinine mensuptu. Buda'ya dua edidip günahlarına kefaret olması için bir odada inzivaya çekildi. Upasaka ve Cramana'ya oruç tuttu ve kurbanlar sundu. Bu münasebetle Ming hükümdarı rüyasında başında beyaz ışıklı altın adam taşıdığını görür. Rüyanın etkisi ile Hindistan Budizm'ine özgü heykeller yaptırır. Ming hükümdarı Yuezhilerden Budizm'e ait resim ve klasikleri öğrenmek üzere 18 kişiyi görevlendirir. Giden bu ekip Kasyapa, Mantaga (天 竺沙门摄摩) ve Dharmaratna'larla (竺法兰) yanlarına alarakLuoyan'ga dönerler. Burada Beyaz At Tapınağı'nı kurarlar[244].

Tapınağın kuruluşunda payı olan Shema Teng, getirilen yazılardan "42 Bölüm Klasiğin" tercümesini yaptı ve bunların on dört tane taşa kaydetti. Bunlardan bir

---

[240] Zhang, 46-47.

[241] Phlippe, B. (2019), ***The Worlds Of The Indian Ocean II,*** "Capter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads", Cambridge: Cambridge University Press, s.30.

[242] Baumer, 2012: 306.

[243] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，弟 78 页).***

[244] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，弟 79 页).***

pagoda dikildi[245]. Budizm'in yayılması ile beraber Budist metinlerin tercümesine olan ihtiyaç artmıştır. Diğer yandan, Batı bölgesinden Hindistan, Yueshi, Anxi, Kangju Gao, bölgelerinden ziyade Budizm Doğuya doğru kaymıştır. Luoyang ve Han Hanedanlığından birçok Budist keşiş (汉族沙门) ile birlikte salt inananlar arasında iş birliği yapılmıştır. Böylece Sanskritçe Buda öğretileri çevrilmeye başlanmıştır. Tang-Song dönemine dek eski dönem Çin'de yapılan en büyük tercüme işi olmuştur[246].

Budizm'in Doğu Han Hanedanlığı döneminde Çin'de yayılma gösterdiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Ling Hükümdarı Guanghe, Sanskritçe metinlerden "dao xing jing-道行经" Luoyang'a ulaştı ve bunlardan ikisini tercüme ettirmiştir. Doğu Han hanedanlığının son dönemlerinde ise Hintli Wei Zhinan (维祇难), Zhu Luyan (竺律炎), Zhu Dali (竺大力), Tan Guo (昙), Tanke Jialuo (昙柯迦罗) gibi diğer isimler Luoyang'a gidip Budist metinleri tercüme etmiştir. Zhu Dali (竺大力), Tan Guoceng (昙果曾) ve Kang Mengxiang (康孟祥) birlikte hareket ederek tercüme yapmıştır[247].

Doğu Han Hanedanlığının Guanghe ve Zhongpingjian dönemlerinde 18 tane, Lokaksema 14 tane yazma Luoyang'a tercüme etmek için getirilmiştir[248]. Başka tercüme işi ile uğraşan Zhi Chen'ın, Yuezhi vatandaşı Zhi Yao (支) ve Zhi Liang (支亮) adlı kişiler Huandi ve Lingdi dönemlerinde Çin'e gelip klasik metin tercümesi

---

[245] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，第 79 页).***

[246] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，第 79 页).***

[247] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，第 79 页).***

[248] Lokaksema'nın Çincesi zhī lóu jiā chàn 支娄迦谶'dır. Zhi Chen 支谶 olarak da bilinmektedir. TEISER, STEPHEN F. ***"Ornamenting the Departed: Notes on the Language of Chinese Buddhist Ritual Texts."*** Asia Major, vol. 22, no. 1, 2009, pp. 201–37. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/41649970. Accessed 16 Apr. 2024.; p.212

yapmışlardır. Zhi qian'in (支)[249] 'in tercüme yaptığı birçok Budist metin bulunmuştur[250].

Budizm, yapılan çeviriler, anlatımlar vasıtası ile tüm Çin'de yaygın hale gelmiştir. Çin'e giren Budizm'de fazla çeşitlilik vardı halk arasında yayılan Budizm ile saray çevresindeki Budizm oldukça farklı olmuştur. Budist unsurlar Halk inanışları arasında kendine yer bulma fırsatı yakalamıştır. Budizm, Çin'de yayılan düşünce Konfüçyonizm ve Taoizm'den sonra üçüncü düşünce akımı olmuştur[251].

[249] Zhi Qian, çok fazla Hint Budist yazılarını Çince'ye çevirdi. Yuezhilere mensup Çinli Budist rahipti. O, Yuezhi ülkesinden gelen göçmen Fadu (法 度)'nun torunuydu.

[250] Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，弟 79 页).***

[251] Helwig, 2022: 53-55.

3. BİLİMSEL YÖNTEMLERİN ETKİLEŞİMİ

Antik Çağlarda bilimin gelişmesinde en önemli unsur gökyüzü cisimlerinin hareketleri olmuştur. Ayrıca yaşanan mevsim değişikliği de insanlar üzerinde merak uyandırmış ve bununla beraber hesap yapma yetilerinin gelişmesine de öncülük etmiştir. Gökteki hareketlerin kestirilebilmesi insanları hesap yapmaya itmiştir. Böylece matematik ardından da astronomi ve buna bağlı olarak astroloji bilimi ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlarla eş zamanlı olarak da tıp bilimi gelişme göstermiş ve hastalıklar ile birlikte tedavi yöntemleri ortaya çıkmıştır.

3.1. Matematik

Matematik bilimi, diğer bilim dallarının gelişmesinde öncülük etmiştir. Hesap yapma konusunda oldukça önemlidir. Özellikle yerleşik hayattaki toplumların tarım yapması için veya göçebe halkların nereye, ne zaman ve hangi yöne gideceklerine dair hesaplamalar yapmalarında önemli bir metod olmuştur. Çalışmamızda günümüz matematiğinin temel kavramları nasıl ortaya çıktığına dair bilgiler verilmiştir. Bunun için matematiğin ilk gelişim gösterdiği toplumlardan olan Çin ve Hint matematiği incelenecektir.

Antik Hint bilim insanlarından olan Aryabhaya, matamatik ve astronomi alanında araştırmalar yapmıştır. Meşhur eseri Aryabhatiya'da verdiği bilgilere göre pi sayısının değerini hesaplamıştır. O dönemde yapılan hesaplamalara oranla en iyi pi değerini vermiştir. O, pi sayısını 3.1416 olarak hesaplamıştır. Aynı dönemde genel olarak, Çin'de kabul edilen değer 3.06 olmuştur. Eski Mezopotamya'da ve Eski Mısır'da verilen değerlerle karşılaştırıldığında Aryabhata'nın pi için verdiği değer farklı olmuştur[252].

Aryabhaya gibi önemli bir başka Hint astronomu Brahmagupta'dır. Brahmagupta, astronomi hesaplamalarında trigonometrik işlemleri kullanmıştır. Bilindiği gibi, Hint'te trigonometrik işlemler, günümüzdeki gibi sinüs, cosinüs şeklinde belirlenmiştir. Brahmagupta'nın bütün bilgilerini kapsayan meşhur eseri Siddhanta'da Ay, Güneş, gezegenler, onların harekeleri konusunda ayrıntılı bilgi vermiştir. Hindistan'da Erken dönemde 10 üzeri 4'e kadar sayılar bulunmuştur. Ancak

[252] Kâhya E, Macun İ. (2001), " Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bie Değerlendirmesi", C 65, S 242, ***Belleten,*** s. 63-74.

Budist dönemde 10 üzeri 53'e kadar ilerlemiştir. Sayıların ifadesi için kullanılan semboller de gelişme göstermiştir. Ayrıca sıfır ilk defa Hintli matematikçiler tarafından kullanılmıştır. 'Hiçlik', 'boşluk', 'yokluk' gibi terimlerle karşılanan sıfırın M.Ö.1. yüzyıldan itibaren kullanıldığı tahmin edilmiştir. Hint sayı sistemi günümüz sistemimizin temelini teşkil etmiştir.

Antik Çin matematiği, Mezapotamya ve Hindistan matematiği ile açıkça benzerlik göstermektedir[253]. Çin'de Qin Hanedanlığı döneminde en çok beğenilen matematikçi, Mei Weding hakkında dokuz ciltlik yazı günümüze ulaşmıştır[254].

3.2.Tıp

Tıp, insan sağlığını koruma, hastalıkları önleme, teşhis ve tedavi etme amacıyla uygulanan bilim ve sanat dalı olmuştur. Tıp bilimi, tarih boyunca büyük gelişim göstermiş ve farklı dallara ayrılmıştır. Tıp biliminin bazı ana dalları şu şekildedir; Anatomi, fizyoloji, pataloji, farmmakoloji vb. Bilinen en eski tıp yöntemleri Geleneksel Hint olarak bilinmektedir.

Yukarıda Vedalar'ın önemine vurgu yapılmıştır. Vadalar eski Hint felsefesinin ve doğa felsefesinin şekillenmesine de ilham olmuştur. Veda döneminde çeşitli bilgi, düşünce ve efsaneleri tanımlayan dört büyük Veda bulunmaktadır; bunlar Rigveda, Samaveda, Yajurveda ve Ayurveda'dır. Bunlar arasında, Ayurveda, insan yapısı, fizyolojisi, embriyolar, hastalık, tıp ve tedavi hakkında bilgiler de içeren birçok tıbbi bilgiyi bünyesinde barındırmıştır. Farklı birçok alanda olduğu gibi tıp alanında da en eski bilgileri bünyesinde barındıran Ayurveda'da verilen bilgiler geleneksel tıpta en yaygın kullanılan sistem olmuştur. Hint tıbbı, bütünsel tıbbı vurgulamıştır. Yani beden, zihin ve ruh bir bütünü oluşturulmuştur. Verilmek istenen prensibe göre; insan doğal yaşam yoluyla fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığa kavuşmuştur. Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki tıbbi bilgiye sahip ve uygulayıcısı olanlar din adamları olmuştur. Çünkü büyük çoğunluğu dini metinlerden oluşan Vedalar'ı halkın okuyamadığı bilinmektedir. Buradan dönemin doktorları aynı zamanda din adanları olduğu sonucuna varılmıştır. Tıbbi bilgiye sahip hekimlerin başlangıçta nereden eğitim aldığına dair kesin bir bilgi bulunmamıştır[255].

---

[253] Martzloff, J. C. (2007), ***A history of Chinese Mathematics.*** Springer, s.44.
[254] Martzloff, 2007: 44.
[255] Kavak, M. (2019), ***Antik Dönem Hint Tp Anlayışı (Suśruta – Caraka – Vāgbhaṭa Dönemi),*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı s. 25.

Hint tıbbında temel teori beş elementtir. Ayrıca üç humoralizm teorisi vardır. Vedik kültüründe tıpta kullanılan doğal bir felsefe olmuştur. Beş element teorisi insan fizyolojisini destekler dünyadaki her şey beş temel unsurdan oluşmaktadır. Prithvi (toprak), Jala (su), Agni (ateş), Vayu (hava) ve Akasha (eter). Bunlara karşılık gelecek insan vücudundaki üç element, humoralizm teorisine göre; (Tridosha) gaz (Vata), safra (Pitta) ve mukus (Kapha)'dur [256]. İnsanın vücudundaki hastalıklar bu üçünün dengesinin bozulmasından kaynaklanmıştır. Bu üç elementin dengesizliğine yol açan iç ve dış faktörler olmuştur. Mizahalizm ve tedavi bunların dengesini yeniden sağlamaktır. Daha sonra yedi çeşit dokunun (Saptadhatus) (Rasa, Rakta, Mamsa, Meda, Asthi, Majja ve Shukrad yani kile, kan, et, yağ, kemik, kemik iliği ve sperm/yumurta) tamamı gıdalardan elde edildiği düşünülmüştür[257]. Ayrıca, zamanla kimyasal maddelerle tedaviyi öngören Rasacikitsa Tıp Okulunun açıldığı da dönemin kaynaklarında yer almıştır. Bu okula göre canlılar cansız unsurlardan meydana gelmiştir. Bu nedenle tedavilerde aynı doğrultuda olmalıdır. Tedavi yöntemi olarak inorganik tedaviyi tercih etmişlerdir. Hindistan'da kurulan önemli tıp okullarından biride Yoga Okulu olmuştur. Burada; tedavi olmaktan çok sağlıklı kalabilmek üzerinde durulmuştur. Bu okul mensupları egzersiz yapmalı, sağlıklı beslenmelidirler. Diğer bir okul ise Nadivijnana Tıp Okulu'dur. Burada nabız ve nabzın gösterdiği özelliklere dayalı olarak geliştirilmiş bir tedavi sistemi bulunmuştur. Bu yöntem özellikle de Çin tıbbıyla yakın ilişkili olarak gelişmiştir[258].

Hint tıbbına göre; kişinin sağlıklı ya da hasta olması vücudun iyi durumda olmasına bağlanmıştır. Vücudun tüm bölümlerinin dengede olup olmadığı dış etkenlerle de kontrol edilmiştir. Aşırı yeme, kötü alışkanlıklar ve sağlıklı yaşam kurallarının göz ardı edilmesinden kaynaklanan yaşam şekli vücudun dengesini bozmuştur. Aynı zamanda anormal mevsimler, yanlış egzersiz, ve vücudun olumsuz etkileri, zihin de mevcut normal dengeyi bozacaktır. Zihinde ve vücutta ortaya çıkan olumsuzlukları doğal yollarla tedavi etmek mümkün olmuştur[259].

[256] Borins, M. (1987), "Traditional medicine in India", ***Canadian Family Physician,*** s.1061-1065; Kâhya, Macun, 2001: 63-74.
[257] Shi, Yu, Chao Zhang, Xiaodong Li (2021), "Traditional medicine in India." Journal of Traditional Chinese ***Medical Sciences,*** 8, s.51-65.
[258] Kâhya, Macun, 2001: 63-74.
[259] Zhang, 2021: 51-55; Borins, 1987: 1061-1065.

Tedaviler basit tedavi yöntemleri ile halledilmiştir. Bunlar; "vücut temizliği" ve "zihin temizliği" olarak özetlenebilmektedir. Diyeti ayarlayarak vücut ve zihin sisteminde dengeyi yeniden sağlanabilmektedir. Bu yöntem ile kötü alışkanlıklar ve davranışlar ortadan kaldırılabilir.

Ayurvedalarda ise hastalıklar iki kategoriye ayırılmıştır. Bunlar; tıbbi tedavi ve cerrahi tedaviye uygun olanlar ve yukarıda belirtilen üç nedene atfedilebilecek zihinsel ve fiziksel ağrıya neden olanlardır. Doktor teşhis koymadan önce hastanın yaşı, yaşam ortamı, sosyal ve kültürel geçmişi ve hastanın yapısı dikkate alınmştır. Tedaviyi belirleme yöntemleri dil tabakası, cilt rengi, gözler, dışkı ve idrar teşhis için oldukça önem taşımıştır[260]. Teşhis ve tedavi yöntemleri, esas olarak vücudun işlevini güçlendirmek için önemli olmuştur. İlaç, diyet, egzersiz ve sağlık korumasını sağlamak, vücut sisteminin ve bileşenlerinin dengesizliğine neden olan faktörleri ortadan kaldırmak, dengeyi geri getirmek, fiziksel yapıyı güçlendirmek ve hastalığın ortaya çıkmasını önlemek veya azaltmak tedavide oldukça önemli olmuştur.

Kullanılan ilaçlar ağırlıklı olarak hayvanlar, mineraller ve deniz ürünlerinden elde edilmiştir. İlaçların özellikleri, organların işlevlerini uyarır, tıbbi bitkilerin doğal aktivitelerini ortaya çıkarır ve vücudun doğal iyileşme gücünü teşvik etmiştir. Bu tedavi, esas olarak bitkilerden elde edilen yağları kullanarak vücuttaki toksinleri uzaklaştırmayı ve vücudu doğal bir dengeye geri getirmeyi amaçlamıştır[261].

Ayurveda tıbbı, insanların zihinlerini sakinleştirir ve zihinsel enerjiyi üç türe ayırır: Satva, Rajas ve Tamas. Bu üç tür enerjinin uyumu, insanları hastalıklardan koruyabilir, insanların algılarını harekete geçirebilmiş ve insanların barış arayışında mutlu olmalarını sağlayabildiği düşünülmüştür. Hintli doktorlar, insan sağlığının her şeyden önce zihnin sağlığı olduğunu ve bunun doğrudan bedeni etkilediğini düşünmüştür. Örneğin, müzik insanların ruhlarını boşluğa taşıyabilmiş; müzik meditasyonu ile doğru düşünme, sağlıklı bir beden ve uyumlu insan ilişkileri sağlayabilmiştir[262].

Klasik Hint Sushruta Samhita'da yer alan sekiz çeşit cerrahi yöntem bulunmuştur. Bunlar; rezeksiyon, insizyon, delme, ponksiyon, çıkarma, ponksiyon ve kollateraller, dikiş ve bandajlamadır.

[260] Zhang, 2021: 51-55; Borins, 1987: 1061-1065.
[261] Zhang, 2021: 51-55.
[262] Zhang, 2021: 51-55.

Dünyanın en eski tıp bilgisine sahip Ayurvedalar sekiz uzmanlık dalını içerir, bunlar yukarda belirttiğimiz gibi, iç hastalıkları (Kayacikitsa), cerrahi (Salya Tantra), kulak burun boğaz (Salakya), jinekoloji ve pediatri (Kaumarabhrtya), psikiyatri (Bhutavidya), toksikoloji (Agada Tantra), gerontoloji (Rasayana Tantra) ve öjenik (Vajikarana). Ayurveda'nın ana özelliği, beden ve zihin arasındaki yakın ilişkiye odaklanarak, tüm vücut parçalarının dengesini korumanın, dış patojenik faktörleri ortadan kaldırmaktan daha önemli olduğunu vurgulayan bütünsel tedavi olmuştur.

Ayurveda, tedavisinde "Pançakarma" yöntemi de kullanılmıştır. Pançakarma terapisi ve vücudun yenilenmesi, arındırılması ve yaşam süresinin uzatılması süreçlerinde kullanılmıştır[263].

Pançakarma, vücut dokularından toksinleri uzaklaştırmak için kullanılan beş karma (eylem) içermiştir. Bunlar: Virechan (toz, macun veya dekoksiyon kullanarak arındırma), Vaman (belirli ilaçlar kullanarak kusturma), Basti (tıbbi yağdan yapılan lavman kullanımı), Rakta moksha (kan aldırma), Nasya (burun yoluyla uygulama, dekoksiyon, yağ ve duman gibi). Ayrıca Ayurveda tıbbında Rasayana yöntemi (gençleştirme yöntemi), uzun ömürlülüğü teşvik etmiş ve yaşlanma sürecini uzatmıştır. Pançakarma (arındırma terapisi) ise vücudu toksinlerden ve atıklardan arındırarak hastalıklardan tamamen temizleyebilmiştir. Ayurvedik tıpta kullanılan bazı bileşikler, soğuk algınlığı, ateş, ülser, öksürük, ishal, karaciğer hastalıkları, rahim kanaması, idrar yolu enfeksiyonu, astım ve göz hastalıkları gibi çeşitli yaygın hastalıklar için çok etkili olmuştur. Ayrıca kanser, iltihaplı hastalıklar ve böbrek hastalıkları gibi bazı kronik hastalıkların tedavilerinde de olumlu sonuçlar elde edilmiştir[264].

Ayurvedik tıbbın neredeyse tüm dünya tıp sistemlerini zenginleştirdiğine dair kanıtlar bulunmuştur. Hindistan ile deniz ticareti yoluyla, Mısırlılar Ayurvedik tıbbı öğrenmiştir. İskender'in istilası aynı şekilde Yunanları ve Romalıları Ayurvedik tıpla tanıştırmıştır. Benzer şekilde, Budizm'in Doğu'ya yayılmasıyla, Ayurvedik tıp Doğu'ya ulaşmıştır.

Yapılan çalışmalar neticesinde Hint, Çin ve Orta Asya kökenli toplumların benzer doğal tedavi yöntemleri kullanıldıklarına saptanmıştır. Çin'le ilgili olarak

[263] Zhang, 2021: 51-55.
[264] Zhang, 2021: 51-55.

özellikle matematik ve tıp alanında bu etki belirlenebilmiştir. Hint'ten alınan bazı matematik ve tıp bilgilerinin Sanskrit metinlerde yarıda kesilmişse Çince nüshasında da aynı yerde bırakılmış olmasından anlaşılmaktadır[265]. Sanskritçe metinlerin İpek Yolu üzerinden Budist keşişler tarafından Hindistan'dan Çin'e geçirildiği bilinmektedir[266].

Budizm öncesinde gelişen Doğu tıbbına bakıldığında; Çin'nde antik tarihi, tabular, gelenekler, törenler ve farklı kültür birleşimlerinin diğer ilişkili adetlerini tanımlayan efsane ve mitlerle kaplanmıştır. Bu gelenekler göç eden kabileler arasında, binlerce yıl boyunca, kişiden kişiye ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılmıştır; halk sanatları, halk hikâyeleri, halk dansları ve şarkılarının bazıları ise başka şekillerde iletilmiştir. Antik dönemde kemikler üzerinde yazıya benzer buluntular ile bu geçmiş döneme ait ibadetler hakkında bilgi edinilmiştir[267].

Çin tıbbının kökeni konar-göçer yaşam süren Orta Asya toplumlarında görülen bitkisel yöntemlere benzer yöntemler içermiştir. Orta Asya toplumlarında yaygın olan Şaman inancı gereğince Şaman dini ayinler dışında bitkisel yöntemlerle insanın ruh ve beden sağlığını iyileştirmekten sorumlu olmuştur.

Çin tıp tarihinin en önemli dönemi olarak kabul edilen Han Hanedanlığının kuruluşu ve bu dönemde Çin'in şimdiye kadar tıbbı bilimsel bir temele yerleştiren en büyük doktorlarından üçünün yaşamış olması gerçeğiyle özellikle önemli sayılmıştır. İlerleme sonra Tang Hanedanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Hint etkisi nedeniyle hastalıkların tedavisinin büyü ve büyüden oluşan bir sistemin kapsamına girmesiyle farklılaşmıştır.

Bu etkileşimin ana kaynağı İpek Yolu vasıtası ile gelen Budizm inancı ve tedavi şekilleri olmuştur. Yaşanan önemli etkileşim dönemlerinden biri Kral Aśoka devrinde Benares, Takşilla, Vidarbha (Berar) ve Nalanda gibi tıp okullarında yetişen hekimler, misyonerlik faaliyette bulunmak için Grek, Çin ve Tibet gibi uzak bölgelere seyahat gerçekleştirilmiştir. Budizm'i yaymalarının yanı sıra, Hint tıbbına ait mâlûmatı, yazmaları ve tıbbî bitkileri de gittikleri yerlere taşımıştır[268]. Çin'de yetişen

[265] Kâhya, Macun, 2001: 63-74.
[266] Ruben, W. (2000), ***Eski Metinlere Göre Budizm,*** Çev. Lütfü Bozkurt, İstanbul: Okyanus Yayımları, s.26;
[267] Schıffeler, J. W, Yıldız A. K. (2015), "Çin Halk Tıbbının Kökeni", ***Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,*** s. 114-125.
[268] Kavak, 2019: 43.

önemli doktorlar; Ts'ang, Chang ve Hua'dır. Bunların arasında Hua, en ünlüsüdür. Çünkü olağanüstü becere sahip cerrah olarak beyin tümörlerini başarılı bir şekilde tedavi etti ve İmparatorluk Sarayı için hadım yetiştirmek amacıyla hadım etme operasyonunu başlatmıştır. Efervesan bir toz kullanarak anesteziyi sağlamış, ancak bu bir yenilik olmamıştır[269].

Orta Asya toplumlarından Moğol tıbbında; tarih öncesi çağlardan Hunların kuruluşuna yani MÖ 209'a kadar uzanan dönem, dom denilen Moğol halk tıbbının uygulandığı dönem olmuştur. Tedavi yöntemleri arasında sınıkçılık, moksa, kanalma ve bö ritüelleri bulunmuştur. Burada bahsedilen bö yöntemleri Şamanist inancı temsil etmiştir. Çünkü Moğollar Şaman'a bö adını vermiştir[270]. MÖ 209-1206 arasında Moğol tıbbına, artık Yin-Yang ve Beş Element gibi Çin tıbbı kavramları girmiştir. İlk Moğol farmakopesi de bu dönemde hazırlanmıştır[271].

Orta Asya'da Şamanizm'i benimseyen topluluklar arasında Türklerde bulunmaktadır. Şamanizm inancının en belirgin özelliği tabiat ile toplumun bir bütün oluşturmasıdır. Bu bakımdan Şamanlık "doğa dini" olarak nitelendirilmektedir. Tedavi yöntemleri de bu inanç ile doğru orantılı olarak doğal yöntemlerle uygulanmıştır[272].

Çalışmamızda anlatmaya çalıştığımız üzere Çin ve Orta Asya toplumlarının Budizm etkisinden önce benimsedikleri belli başlı tıbbi yöntemler mevcut olmuştur. Budizm'in etkisiyle tıp alanında bir gerileme yaşanmıştır. Bunun nedeni inançtan kaynaklı etik kurallara uyum sağlayan Buda ve takipçilerinin, insan ve hayvanlar üzerinde cerrahî müdahalelere izin vermemesi olmuştur. Bu durum anatomi ve cerrahînin gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüştür. Tüm bu yasaklamalara rağmen bazı tıp alanlarının (eczacılık, hastaneler vs.) desteklendiği görülmüştür. Budizm'in hâkim olduğu Tang Hanedanlığı dönemde ülkenin her tarafında insanlar ve hayvanlar için hastane ve tedavi merkezleri kurulmuştur. Ülke genelinde 17 hastane

[269] Wong, K. C, Wu Lien-teh W. (1932), ***"History of Chinese Medicine. Being a Chronicle of Medical Happenings in China from Ancient Times to the Present Period",*** s. 25-706.
[270] Radlof, W. (2012) ***Türklük ve Şamanlık,*** İstanbul: Örgün Yayınevi, s. 108.
[271] Acar H. V. (2017), "Geleneksel Moğol Tıbbı ve Türk Tıbbı İle Bağlantıları, Moğol ve Türk Tıbbı", Ankara: **Lokman Hekim Dergisi,** s. 6-14.
[272] İnan, A. (1986), ***Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar,*** Ankara: TTK, s. 186.

açılmıştır. Ayrıca hastaların steril ortamda iyileştirilmiş, ilaç, taze sebze-meyve verilmiş ve gerekli görülen hastalara masaj yapılmıştır[273].

3.3. Astronomi

Astronomi çalışmaları insanların etrafındaki doğa olayları karşısında öğrenme, onları anlamlandırma meraklarından doğmuştur. Etraflarında olanları anlamlandırmaya çalışan insanlar, geceyle gündüzün oluşumunun yanı sıra belli gök cisimlerinin gökyüzünde görülmemesi, aydınlık olması gereken zamanda etrafın kararması gibi durumlardan etkilenmiştir. Gökyüzü merakının sonucunda hesaplama yetileri gelişmiş ve zamanla bu durum astronominin gelişmesinin de öncüsü olmuştur. Astronominin gelişimi beraberinde astrolojinin de gelişmesini sağlamıştır. Bunun neticesinde astroloji; savaş, barış, zafer, hükümdarlık, hastalık ve taşkın gibi önemli olayların habercisi olmuştur[274].

Hindistan'daki erken dönem çalışmaları, diğer Çin ve Mezopotamya gibi eski uygarlıklarda olduğu gibi takvim çalışmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu takvimler Güneş'in hareketlerini esas alarak hazırlanmıştır. Burada Güneş'in yıldızlarla olan açısal konumu önem taşımıştır. Çünkü diğer gök cisimlerine nispeten daha sabit olan yıldızlar gök cisimlerinin hareketlerinin hesaplanmasında ölçüt olarak kullanılmıştır. Mezopotamya uygarlıklarının en önemli gök cismi ay olmuştur. Bunun nedeni ise ay korku ve dehşet veren bir gök cismi olmuştur[275].

Hindistan'da Yajurvedalarda matematik ve astronomi ile ilgili bilgi vermiştir. Zamanla Vedalarda Ay'ın hareketlerini ve Ay tutulması hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Çin astronomisindeki önemli gök cismi yıldız ve yıldız grupları olmuştur[276].

Hintliler astronomisi, uygarlıklarda olduğu gibi, beş gezegen ve hareketleri konusunda bilgi vermişlerdir. Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn'ün hareketlerini inceleyen astronomlar bunların hareketlerindeki düzensizlikler ve hızları hakkında da bilgi vermiştir. Hindistan'da yıldızların astronomi ve astroloji alanında önemli yere

[273] Kavak, 2019: 39.
[274] Sayılı, A. (1966) ***Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Astronomi ve Tıp,*** Ankara: TTK, 324.
[275] Sayılı, 1966: 325.
[276] Kâhya E. (2019), ***Çin'de Felsefe, Matamatik, Astronomi,*** Tıp ve Bitkisel ve Hayvansal İlaçlar, Ankara: Mana Kitap, s.127.

sahip olmuştur. 27 ila 28 olarak belirlenmiş olan yıldız grupları bulunmuştur. Bu yıldız grupları içinde burçların oluşumu diğer eski uygarlıklardaki gibi daha çok mitolojik bir anlatım halini almıştır. Buna göre; Naksatra denen bu yıldız grupları farklı sayıda yıldızdan meydana gelmiştir. Bunlardan birisi olan ve boğa burcunun ortaya çıkışını anlamlandıran yıldız, Tauri'dir. Bu yıldız grubunda 6 yıldız yer almıştır. Onun meydana gelişi hakkında şöyle bir mitolojik hikaye verilmiştir: Prajapati efsanesine göre, Tanrı Prajapati kendi kızı Rohin'e aşık olur; kızı dişi bir geyik şeklinde koşarken, o da arkasından gider. Ancak Tanrı Rudra bu olayı durdurmak ister ve avcı (Mrgavyadha) şekline girip, Prajapati'yi okuyla parçalar. Antilop şeklindeki tanrının kafası 5-6 parçaya ayrılmıştır. Bunlar Mrgasirsa'yı (Boğa Burcu) meydana getirmiştir[277].

Hindistan'da bulunan 27, 28 yıldız grubu zamanla yerini 12 yıldız grubuna bırakmıştır. Mezopotamya ve Çin uygarlıklarının erken tarihlerde bu yıldızlar hakkında bilgi olduğu ve Hint Uygarlığının Mezopotamya'daki çalışmalardan etkilendiği öne sürülmüştür[278]. Bunun dışında sabit halde olan 4 yıldız grubu hakkında Mezopotamya ve Çin'de verilen bilgilerle önemli benzerlikler göstermiştir. Bu yıldız gruplarının açısal konumlan ve adları gibi konulardaki açıklamalar neredeyse aynı olmuştur. Zodiak sistemi diye adlandırılmış olan bu 12'li yıldız sisteminin ilk defa hangi uygarlıkta ele alındığı ve incelendiği konusu ise astronomi tarihinin hâlâ tartışılan bir konusu olmuştur[279].

Çinlilerin en önemli gözlemlerinden biri süpernova olmuştur. Onlar bu olayı misafir yıldız olarak isimlendirmiştir. Çünkü bir yıllık parlamanın ardından yıldız kaybolmuştur. Burada sözü geçen süpernova Yengeç Burcunu temsil etmiştir. Ayrıca Ming Hanedanlığı (明代) döneminde Pekin'de büyük bir gözlem evi inşa edilmiştir. Ancak şöyle bir gerçek vardır ki Hindistan astronomisinin en fazla gelişim gösterdiği dönem M.S. 5. yüzyıldır. Bu dönemde Hint toplumu Çin ile yakın ticari ilişkiler içerisinde olmuştur. Yapılan ticari alışveriş dışındaki bilgi aktarımı arasında astronomik hikâyelerin olması da doğal olacaktır.

[277] Kâhya, Macun, 2001: 63-74.
[278] Kâhya, Macun, 2001: 63-74.
[279] Kâhya, Macun, 2001: 63-74.

5. yüzyıl Hint astronomları arasında Aryabhata, Brahmagupta ve Bhaskara yer almaktadır. Bu astronomlar özellikle Aryaphata ve Brahmagupta'nın belli başlı eserleri başta Arapça ve Farsça olmak üzere bazı yabancı diller çevrilmiştir. Bunlardan Aryabhaya astronominin yanı sıra, matematikle de ilgilenmiştir. Meşhur eseri Aryabhatiya'da o, yer ve şekli, hareketi ve Güneş, Ay ve yıldızlarla ilgili açıklamalar vermiştir. Burada ekliptiğin (tutulma düzlemi) eğimini 24° olarak vermiştir. Daha sonra, ekliptiğin eğimi, İslam Dünyasında Beyruni ve Ebu'l-Vefa tarafından 23° 34' olarak verilmiştir. Günümüzde 23° 27' olarak kabul edilmiştir. Ay ve Güneş tutulmalarını da günümüze benzer şekilde açıklayan Aryabhata, özellikle de yerin hareketi ile ilgili verdiği açıklamalarla daha sonraki çalışmaları etkilemiştir. Genelde olarak, eski astronomlardan birçoğu yeri hareketsiz olarak kabul etmiştir[280].

Bu dönemde göçebe yaşam tarzı sürdüren Orta Asya toplumları arasında da astronomi incelemeleri yaygındır. Nereye doğru göçecekleri sorusuna cevabı diğer toplumlar gibi gökte aramışlardır. Konar-göçer toplumlar yön tayin ederken Venüs ve Merkür'den yararlanmıştır. Ayrıca, On iki Hayvanlı Türk Takvimi'ni oluşturmuşlardır[281].

Yukarıda bahsedilmeye çalışılan toplumların astronomisinin tümünde güneş ve ay dışındaki en önemli yıldız Sirius yıldızı olmuştur[282]

[280] Kâhya, Macun, 2001: 63-74.
[281] Süslü, 2015: 6-16.
[282] Metevelis P. (2005), "The Dog Star and the Multiple Suns motif: an Asian contribution to European mythology" ***Asian folklore studies,*** 64.1, s. 133-137.

SONUÇ

İpek Yolu, Çin'den başlayıp Orta Asya üzerinden Anadolu'ya ve oradan Avrupa'ya kadar uzanan, tarih boyunca ticaretin yapıldığı önemli bir kara ve deniz yoludur. Bu güzergâh, M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren, özellikle Çin'in ipek ve diğer değerli mallarını Batı'ya taşıyan kervanlarla tanınmıştır. Yalnızca ipek değil, baharat, değerli taşlar, kâğıt, matbaa, demir ve porselen gibi ürünler de bu yol üzerinde taşınmıştır. İpek Yolu'nun ekonomik etkilerinin yanı sıra, kültürel ve teknolojik etkileşimlerin de merkezi olmuştur. Farklı medeniyetler arasında din, bilim, sanat ve fikir alışverişine olanak tanımış, bu da İpek Yolu'nun tarihsel önemini artırmıştır. Aynı zamanda, bu güzergâh üzerinde şehirler ve ticaret merkezleri gelişmiş, bu da İpek Yolu'nu dünya tarihindeki en önemli ticaret yollarından biri haline getirmiştir. Bahsi geçen güzergâhın en önemli üç unsuru; tüccarlar, askerler ve elçiler olarak tespit edilmiştir.

Tang Hanedanlığı dönemi, İpek Yolu'nun en parlak ve etkileşimin en fazla olduğu dönemlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde, Çin, Türkistan ve Hindistan arasında gerçekleşen kültürel etkileşimler, sadece bu bölgelerin ticari bağlarını değil, aynı zamanda toplumsal, sanatsal ve dini dokularını da derinlemesine etkilemiştir.

Türkistan, hem coğrafi konumu hem de sahip olduğu zengin kültürel mirasıyla, Çin ve Hindistan arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Bu süreçte, Çin'den gelen ipek, porselen ve diğer değerli mallar, Türkistan üzerinden Hindistan'a ve diğer batı bölgelerine taşınırken, Hint kültürü ve dini düşünceler, özellikle Budizm, bu güzergâh üzerinden Çin'e yayılmıştır. Bunun yanı sıra, Türkistan halklarının kendi kültürel unsurları da bu etkileşimde önemli bir yer tutmuştur.

Tang Hanedanlığı döneminde İpek Yolu'nda yaşanan bu yoğun kültürel etkileşim, sadece mal alışverişiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu üç bölge arasında kalıcı ve derin kültürel bağların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Tang döneminde İpek Yolu'nun; Türkistan, Çin ve Hindistan arasındaki kültürel etkileşimin en önemli aracı olduğu, bu etkileşimlerin günümüze kadar süregelen kültürel mirasın temel taşlarını oluşturduğu söylenebilir. Genel bir tabir ile İpek Yolu, günümüz dünyasını şekillendiren en önemli dinamiklerden biri olma niteliğini taşımıştır.

Bu çalışma, Tang Hanedanlığı dönemi boyunca İpek Yolu'nun sadece bir ticaret yolu olmanın ötesine geçtiğini, kültürel ve dini etkileşimlerin, bu yolun varoluş

sebebi ve devamlılığı açısından en az ticari faaliyetler kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Tang Hanedanlığı döneminde İpek Yolu'ndaki kültürel etkileşimler, dünya tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir ve bu etkinin izleri günümüzde dahi görmek mümkündür.

Ayrıca, bu çalışma ile bahsi geçen Türkistan, Çin ve Hindistan toplumlarının her ne kadar farklı dinamiklere sahip olsalar da herhangi birini incelemeden diğer toplumun karakteristik özelliklerini tam anlamı ile kavramamız mümkün olmayacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmada, İpek Yolu üzerinde Hint, Türkistan ve Çin toplumları arasındaki ticaretin boyutu ve bu ticaretin dünya mirasına katkıları ortaya konulmuştur. Ticari metaların öncülüğünde gerçekleşen bu alışveriş, sadece maddi değerlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu toplumların düşünce yapıları, bilim, tıp, tedavi yöntemleri, inanç sistemleri ve hatta mitolojik unsurlar arasında önemli benzerliklerin oluşmasına yol açmıştır. İpek Yolu aracılığıyla edinilen kültürel ve bilimsel etkileşimler, bu toplumlar tarafından kendi kültürlerine başarılı bir şekilde adapte edilmiştir. Bu sayede, dışarıdan bakıldığında birbirlerinden oldukça farklı görünen bu toplumlar, aslında derinlemesine incelendiğinde pek çok ortak noktaya sahip olmuşlardır.

Günümüzde Çin'in "one belt, one road" projesiyle İpek Yolu'nu yeniden canlandırma çabaları, bu tarihi etkileşimlerin günümüzde de sürdürülmesi ve genişletilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Çin devlet başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında başlattığı bu girişim, İpek Yolu'nun kara, deniz ve demiryolu hatlarıyla daha verimli hale getirilmesini hedeflemiştir. İpek Yolu'nun tarihsel geçmişi irdelendiğinde Türkistan; Çin ve Hindistan arasında elde edilen kazanımlar açıkça görülmüştür. Bu tarihsel perspektiften bakıldığında günümüzde bir kuşak bir yol adıyla tekrar canlandırılmaya çalışan projede yer alacak olan paydaş ülkelerin elde edeceği kazanımların sadece ekonomik değil aynı zamanda kültürel olacağı da açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, İpek Yolu'nun yalnızca bir ticaret yolu değil, aynı zamanda kültürel, bilimsel ve dini açıdan da bir etkileşim aracı olduğu anlaşılmakta ve Çin'in İpek Yolu'na yeniden hayat verme çabası, ticaretin yanı sıra ülkeler arası iş birliğini ve kültürel alışverişi de teşvik etme potansiyeli taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akmaz, Gökhan. "Hint, Yunan, Sümer ve Türk Mitolojilerinde Tufan Mitinin Kültürel Bellek Açısından Önemi". ***DTCF Dergisi***, 2019, 825-843.

Aksoy, Yahya. ***Si-An'dan Tiran'a İpek Yolu.*** İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2015.

Aktaş, Şükrü. "İpek Yolu ve Dunhuang şehri" ***Uluslararası Tükbilim Dergisi.*** 2017, 499-513.

Aktaş, Şükrü. "Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山)". ***Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*** 2022, 169-189.

Aktaş, Şükrü. "Çin Kaynaklarına Göre Asya Hun Devleti'nin Yıkılması Sonrası Geri Kalan Hun (Xiong Nu) Tebaası ve Xianbei (Şiyenbei- Siyen pi) İlişkileri". ***TTK.*** 2022.

Aktaş, Şükrü. "Klasik Çin Edebiyatında "Batıya Yolculuk" Romanı ve Esin Kaynağı Üzerine Mitolojik Bir Okuma", ***Motif Akademi Halk Bilim Dergisi.*** C 15, S 18, 2022, 562-575.

Aktaş, Şükrü. ***Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşeği Hakkında Bir İnceleme "Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi.*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Sinoloji) Anabilim Dalı, 2020.

Aktaş, Şükrü. İnterdisipliner Çalışmalarla Sosyal Bilimlere Farklı Bakışlar, "Kendine Özgü Yapısı İtibariyle Çin Mitolojisi Ve Çin Mitolojisinde İnsanın ve Evrenin Varoluşu", ***Ekin Basım Yay. Dağıtım,*** 2021.

Ataöv, Türkan. ***Keşmir, Hindistan ve Komşuları: Öykü, Terör, Barış,*** Ankara: TTK, 2014.

Atik, Kubilay. "Moğol İmparatorluğu Öncesi İpek Yolu'nun Oluşumu", ***Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*** 2022.

Baumer, Chiristoph. ***The History Of Cantral Asia The Age Of The Steppe Warriors I.*** New York: Co Ltd, 2012.

Baumer, Christoph. ***The History Of Central Asia The Age Of The Steppe Warriors II.*** New York: Co Ltd, 2016.

Bayur, Yusuf Hikmet. ***Hindistan tarihi I İlk Çağlardan Gurkanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar (1526).*** Ankara: TTK, 1987.

Bechwith, Christopher I. ***İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağı'ndan Bugüne Dünya Tarihinde Avrasya.*** (Çev. Sinan Akbaytürk), İstanbul: Selenge, 2023.

Bik, Haji Murad. "Tarihte İpek Yolunda Ortaya Çıkan Dinler". ***Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.*** Konya: 2012.

Birrell, Anne. ***Çin Mitolojisi.*** Çev. Melisa Pancar, 2017.

Birsen, Adile. ***Çin Porselen Sanatı "Toprağın Ateşle Dansı".*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinoloji Anabilim Dalı, Ankara. 2011.

Borins, Mel. "Traditional medicine in India." ***Canadian Family Physician.*** 1987,1061-1072.

Budda, Ömer Hilmi. ***Dinler Tarihi.*** İstanbul: Vakit Gazete Batbaa, 1935.

Ceylan, Ertuğrul. "Antik Çin Tarih Yazıcılığ: Sıma Qıan". Ankara: ***TTK,*** 2022, 569-582.

Çığ, Muazzez İlmiye. ***Sümerlerde Tufan Tufan'da Türkler.*** İstanbul: Kaynak yayınları, 2008.

Demirel, Şengül "İpek Yolu Ticaretinin Babür İmparatorluğu Döneminde Hindistan'a Etkisi". ***Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi.*** C.7, Özel Sayı 1, 2023, 43-57.

Demirel, Şengül. "Budizm'in Doğduğu Topraklarda Barınamaması Üzerine". 2015, 117-138.

Demirel, Şengül. "Hinduizm'in Tarihsel Serüveni", ***Sosyal Bilimler Dergisi.*** S. 18, 2017, 561-577.

Demirel, Şengül. ***Hint İnanç Sisteminde Tanrı Kavramı.*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Hindoloji) Ana Bilim Dalı, 2013.

Eberhard, Wolfram, İkbal Berk. "Eski Çin Felsefesinin Esasları". ***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.*** 1944, 265-276.

Eberhard, Wolfram. ***Çin Simgeleri Sözlüğü.*** Çev. A. Kazancıgil- A. Bereket, İstanbul: Kabalcı Yayımları, 2000.

Eberhard, Wolfram. ***Çin Tarihi.*** Ankara: TTK, 2007.

Gerritsen, Anne. “The city of blue and white: chinese porcelain and the early modern World”. ***Cambridge University Press.*** 2020.

Golden, Peter B. ***Türk Halkları Tarihine Giriş, Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu.*** Çev. Osman Karatay, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

Gülez, Sema Gökenç. “Yeni İpek Yolu'nun İlham Kaynağı “Antik İpek Yolu”: Çin'in İpek Yolu Yöntemi temelinde “Bir Kuşak Bir Yol” Girişimine Bakış”, ***Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*** C.12, S1, 2022, 98-112.

Han, Peibei. “Popularization of Spice Culture and its influence in Tang Dynasty”. ***Humanities and Social Sciences,*** 2023.

Hansen, Valerie. ***The Silk Road.*** USA: Oxford University Press, 2012.

Helwig, Schmidt-Glintzer. ***Eski Çin Başlangıçlardan 19. Yüzyıla Kadar.*** Çev. İclal Cankorel, İstanbul: Runik Yayınları, 2022.

Hölmann, Thomas O. ***İpek Yolu.*** (Çev. Mehmet Yıldırım), İstanbul: Runik Kitap, 2023.

Huff, Toby E. ***Erken Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi.*** (Çev. Melek Dosay Gökdoğan, İnan Kalaycıoğulları, Ertan Tağman, Meriç Nur Bıçakkaya), İstanbul: Runik kitap, 2017.

İkiz, Ahmet. “Tek Kuşak ve Tek Yol Projesi ve Türkiye'ye Olan Olası Etkileri”. ***Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,*** XVIII, S. 72, 2019, 1688-1690.

İnan, Abdulkadir. ***Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar.*** Ankara: TTK, 1986.

İnayet Alimcan, “Mitostrateji ve Huangdi (Sarı İmparator)”. ***Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi.*** S. 12, 2018, 40-54.

İzgi, Özkan. ***Orta Asya Tarihi Araştırmaları.*** Ankara: TTK, 2020.

Jack, Corzani. “West Indian Myhology And Its Literary Illustrations”, ***Indian University Press.*** 1994.

Kâhya Esin, Macun İnci. “ Hint Biliminin Günümüz Bilimine Katkılarının Kısa Bie Değerlendirmesi”, ***Belleten,*** C 65, S 242, 2001, 63-74.

Kâhya, Esin. ***Çin'de Felsefe, Matamatik, Astronomi, Tıp ve Bitkisel ve Hayvansal İlaçlar.*** Ankara: Mana Kitap, 2019.

Kara, Gülnar. ***Tarih Kayıtları ve Han Hanedanı Tarihi Biyografilerine Göre Çin Kayıtlarında Asya Hunları.*** İstanbul: Tarih Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2021.

Kara, Gülnar. ***Tarih Kayıtları Ve Han Hanedanı Tarihi Kayıtlarına Göre Çin Kaynaklarında Asya Hunları.*** İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2021.

Karaca, Özkan. "Tarihin İz Dokunduğu Güzerâh: İpek Yolu", ***Tarih Araştırmaları Dergisi, İstanbul.*** 2022, XLI, 154-173.

Kassia St. Clair. ***The Golden Thread: How Fabric Changed History.*** New York: Liveright Publishing Corporation, 1923.

Kavak, Mehmet. ***Antik Dönem Hint Tp Anlayışı (Suśruta – Caraka – Vāgbhaṭa Dönemi).*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2019.

Klyaştornıy, Sergey Grigoryeviç. ***Kadim Avrasya'nın Bozkuır İmparatorlukları.*** Çev. Serkan Acar (1. Bölüm), İstanbul: Selenge yayımları, 2018.

Kuzakçı, Başak. ***Soğdlar Ve Türkler İpek Yolunun Tüccarları ve Hâkimleri.*** İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

L.N. Gumilev. ***Eski Türkler.*** İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.

Lokaksema'nın Çincesi zhī lóu jiā chàn 支娄迦谶'dır. Zhi Chen 支谶 olarak da bilinmektedir. TEISER, STEPHEN F. ***"Ornamenting the Departed: Notes on the Language of Chinese Buddhist Ritual Texts."*** Asia Major, vol. 22, no. 1, 2009, pp. 201–37. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/41649970. Accessed 16 Apr. 2024.

Martzloff, Jean-Claude. ***A history of Chinese mathematics.*** Springer, 2007.

Messer, Ron. "A Structuralist's View of an Indian Creation Myth". ***Anthropologica.*** 1989, 195-235.

Metevelis, Peter. "The Dog Star and the Multiple Suns motif: an Asian contribution to European mythology". ***Asian folklore studies.*** 2005.

Michael A. Peters. "The Ancient Silk Road And The Birth Of Merchant Capitalism". ***Educational Philosophy And Theory.*** 2021, 955-961.

Miksic, John N. ***Chinese Cramics On The Maritime Silk Road.*** Amsterdam: Amsterdam Universtesi Press, 2022.

Min Yu. ***Chinse Jade.*** Cambridge University Press, 2011.

Mukherji, Priyadarśī, Priyadarśhī Mukherji. “The Santal and Oraon Cosmogonic Myths and Certain Parallels in China: A Reflection of Socio-Cultural Realities”. ***Indian Anthropologist.*** 2006, 23-44.

Needham, Joseph. ***Secience and Cıvılısation ın Chına.*** Cambridge University Press, 2004.

Okay, Bülent. “Çin Kaynaklarına Göre Türk-Çin İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış”. ***Türk Tarih Kurumu Ulusal Sempozyumu.*** 2022, 7-568.

Okay, Bülent. ***Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler.*** Ankara: TTK, 2021.

Okay, Bülent. ***Konfüşyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri.*** İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayım Evi, 2017.

Onat Ayşe, Aksoy Sema, Ercilasun Konuralp. ***Han Hanedanı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi,*** Ankara: TTK, 2020.

Onat, Ayşe. ***Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”.*** Ankara: TTK, 2015.

Onat, Ayşe. ***Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”,*** Ankara: TTK, 2007.

Ögel, Bahaddin. (2022) ***Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I.*** Ankara: TTK, 2022.

Ögel, Bahaddin. (2022), ***Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II.*** Ankara: TTK, 2022.

Ögel, Bahaddin. ***Türk Mitolojisi I.*** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.

Pamuk Öztürk, Nuray. “Tang Hanedanlığı Generallerinden Gao Xıanzhı’nın Hayatı ve Askeri Görevleri”, İstanbul: ***Kesit Yayınları.*** 2018.

Pamuk, Nuray. ***Çin’in Tang Hanedanlığı Döneminde Türklerin Çinliler Üzerindeki Kültürel Etkileri.*** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Sinoloji Bilim Dalı), 2012.

Phlippe Beaujard. ***The Worlds Of The Indian Ocean II, “Capter 1 Tang Chiana And The Rise Of The Silk Roads”.*** Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Radlof, Wılhelm. ***Türklük ve Şamanlık.*** İstanbul: Örgün Yayınevi, 2012.

Rawson, Jessica. ***Chinese Jade.*** London: British Museum Press, 1995.

Reid, Struan. ***Inventions and Trade: The Silk and Spice Routes.*** James Lorimer & Company, 1994.

Rene, Grousset. ***Bozkır İmparatorlukları Attila, Cengiz, Timur.*** Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Yay, 2022.

Rothermund, Herman Kulke Dietmar. ***Hindistan Tarihi.*** Çev Müfit Günay, Ankara: İmge Yayın Evi, 2001.

Sayılı, Aydın. ***Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Astronomi ve Tıp.*** Ankara: TTK, 1966.

Schıffeler John, Yıldız Altın Kübra. "Çin Halk Tıbbının Kökeni", ***Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi.*** 2015, 114-125.

Sema Gökenc Gülez (2023),Çin'in Tang Dönemi İpek Yolu Yönetim Stratejisinde Geçiş İzni Sistemi: "Guosuo Zhidu (过所制度)", ***Orta Çağ Araştırmaları Dergisi.*** 6/1, s. 411-426.

Shen fuwei; zhongxi wenhua jiaoliu shi, shanghai renmin chubanshe, 1988, s.78 ***(沈福伟；中西文化交流, 上海人民出版社，1988，弟 78 页).***

Shi, Yu, Chao Zhang, Xiaodong Li. "Traditional medicine in India." ***Journal of Traditional Chinese Medical Sciences.*** 8, 2021, 51-60.

Su Shu Yang. ***Çin Kültür Tarihine Giriş.*** Çev. Sevilay İsmail, İstanbul: Flant Yayınları, 2023.

Süslü, Ahmet. "Türklerin Bilim Tarihine Katkıları", ***Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi.*** S.1, 2015, 6-16.

Şahin, Erdoğan. "İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü ve Türk Dünyası İçin Önemi". ***Tarih Araştırmaları Dergisi.*** XXXIX, 2020, 73-76.

Şahin, Tahir Erdoğan. "İpek Yolu: Tarihsel Geçmişi, Kültürü ve Türk Dünyası İçin Önemi". ***Tarih Araştırmaları Dergisi.*** Ankara, 2020, XXXIX, 73-76.

Taşağıl, Ahmet. ***Gök-Türkler 1-2-3.*** Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2018.

TEISER, STEPHEN F. "Ornamenting the Departed: Notes on the Language of Chinese Buddhist Ritual Texts." ***Asia Major, vol.*** 22, no. 1, 2009, pp. 201–37. JSTOR, http://www.jstor.org/stable/41649970. Accessed 16 Apr. 2024.; p.212.

Tezcan, Mehmet. "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve ipek yolu Ticaretine İran Engellemesi". ***Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.*** Ankara, 2014, II, 96-123.

Thomas, Höllmann O. ***İpek Yolu.*** Çev. Mehmet Yıldırım, İstanbul: Runik Yayınları, 2023.

Türker, Nurcan. ***Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen He Qin Politikası (Akrabalık İle Sağlanan Barış Politikası) ve Sonuçları.*** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı (Sinoloji) Anabilim Dalı, 2013.

Unat, Yavuz. Pusula. ***Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.*** C. 33, 2007, 363-364.

Volkan, Acar H. "Geleneksel Moğol Tıbbı ve Türk Tıbbı İle Bağlantıları, Moğol ve Türk Tıbbı". Ankara, ***Lokman Hekim Dergisi,*** 2017, 6-14.

Walter, Ruben. ***Eski Metinlere Göre Budizm.*** Çev. Lütfü Bozkurt, İstanbul: Okyanus Yayımları, 2000.

Whitfield Susan, Sims Willems Ursula. ***The Silk Road: Trade, Travel, War and Faith.*** Hong Kong: British Library, Serindia, 2004.

Witzel, Michael. "Creation myths." ***Proceedings of the pre-symposiu m of RIHN.*** 2006.

Wong, K. Chimin, Wu Lien-teh Wu Lien-teh. ***"History of Chinese Medicine. Being a Chronicle of Medical Happenings in China from Ancient Times to the Present Period".*** 1932.

Xiong, Victor Cunrui. ***Emperor Yang of the Sui dynasty: his life, times, and legacy.*** SUNY Press, 2006.

Yang, Jidong. "Transportation, boarding, lodging, and trade along the early Silk Road: a preliminary study of the Xuanquan manuscripts". ***Journal of American Oriental. Society.*** 3, 2015, 421-432.

Yang, Lihui, Deming An. ***Handbook of Chinese Mythology.*** USA: Oxford University Press, 2008.

Yıldırım, Kürşat. ***Çin Tarihi Tarih Öncesinden 21. Yüzyıla.*** İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

Yılmaz, Esra. "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", ***e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi.*** C.9, S.2, 2017, 672-683.

Yılmaz, Esra. "İpek Yolu'nda İpeğin Yolculuğunun Kısa Tarihi". ***Asya Araştırmaları Dergisi.*** C.5, S.1, 2021, 95-103.

Yiping, Zhang. ***İpek Yolunun Öyküsü.*** Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020.

İnternet:

https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-466/ipek-yolu/, 28.05.2024, 18:00.

https://nereye.com.tr/ipek-yolunun-ticaret-rotalari-eski-imparatorluklarin-birlesimi/ipekyolu-detayli-harita-1/ , 28.05.2024, 18:00.

https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/mezar-yazitlari-tang-hanedaninin-sosyal-hareketliligi, 28.05.2024, 18:00.

https://tr.academiachina.org/cgi-sys/suspendedpage.cgi, 28.05.2024, 18:00.

https://arkeofili.com/filozof-ve-egitmen-konfucyus-kimdi, 28.05.2024, 18:00.

https://www.adamsmithworks.org/documents/kwok-ping-tasng-adam-smith-and-sima-qian, 28.05.2024, 18: 10.

https://muratulker.com/y/gocebeyim-gocebe-misiniz-biz-anadolu-turklerinin-psikolojisi, 28.05.2024, 18: 10.

https://www.metmuseum.org/toah/hd/inte/hd_inte.htm, 20.07.2024, 21:10.

https://www.boundless.com/world-history/textbooks/boundless-world-history-textbook, 12.06.2024.

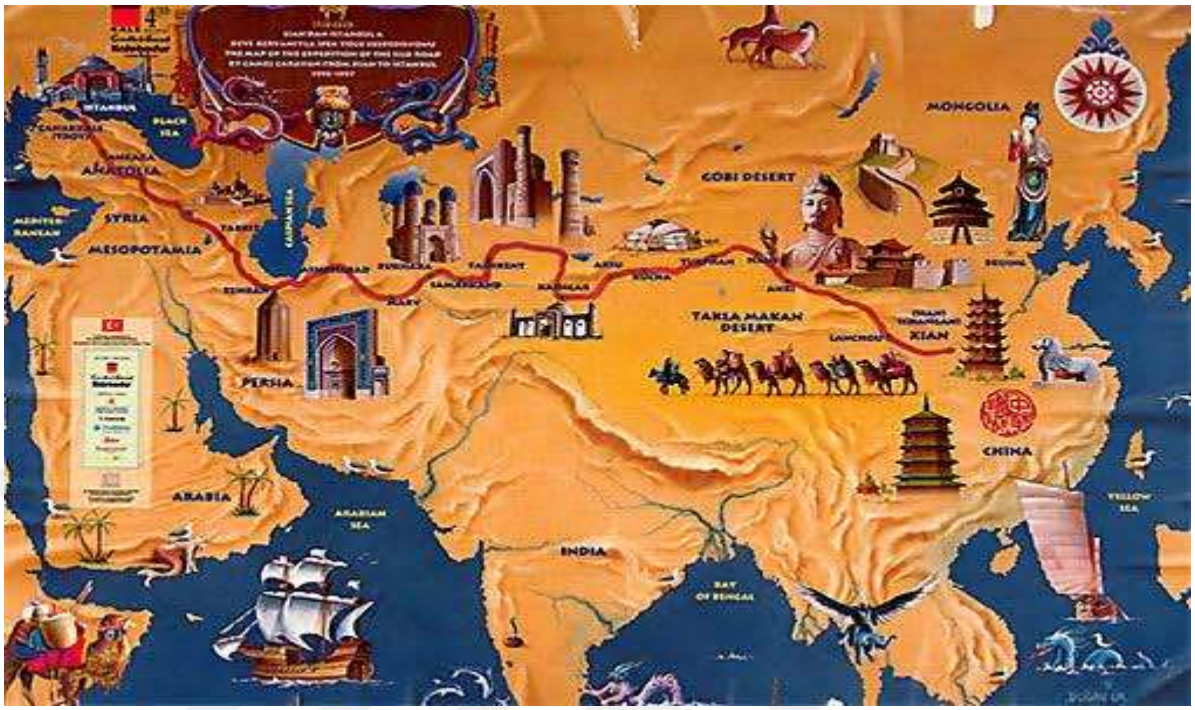
https://www.fotogezgin.com/ipek-yolu-yada-yolu/ipek-yolu-yada-yolu-yesimtasiyolu, 12.06.2024.

EKLER

EK 1: İpek Yolu ticaret merkezleri.

EK 2: İpek Yolu ticaretinde taşınan maddi ve manevi unsurların simgesel haritası.

EK 3: İpek Yolu kervanları.

EK 4: Dunhuang marasında bulunan duvar resimleri

EK 5: Dunhuang Mağarası.

EK 6: Sıma Qıan.

EK 7: Tang Hanedanlığı dönemine ait tabak

EK 8: Konfüçyüz'ün tasfiri.

Ek 9: Tang Hanedanlığına ait heykel

EK 10: Göçebe toplumlar.

EK 11: Tang Hanedanlığı Dönemine ait porselen vazo.

EK 12: İpek Yolu ticaretine istinaden tasarlanan Tang Hanedanlığı Dönemine ait biblo.

EK 13: İpek Yolu ticaretine istinaden tasarlanan tüccarların tasfir edildiği biblo.

EK 14: Tang Hanedanlığı Dönemine ait vazo.

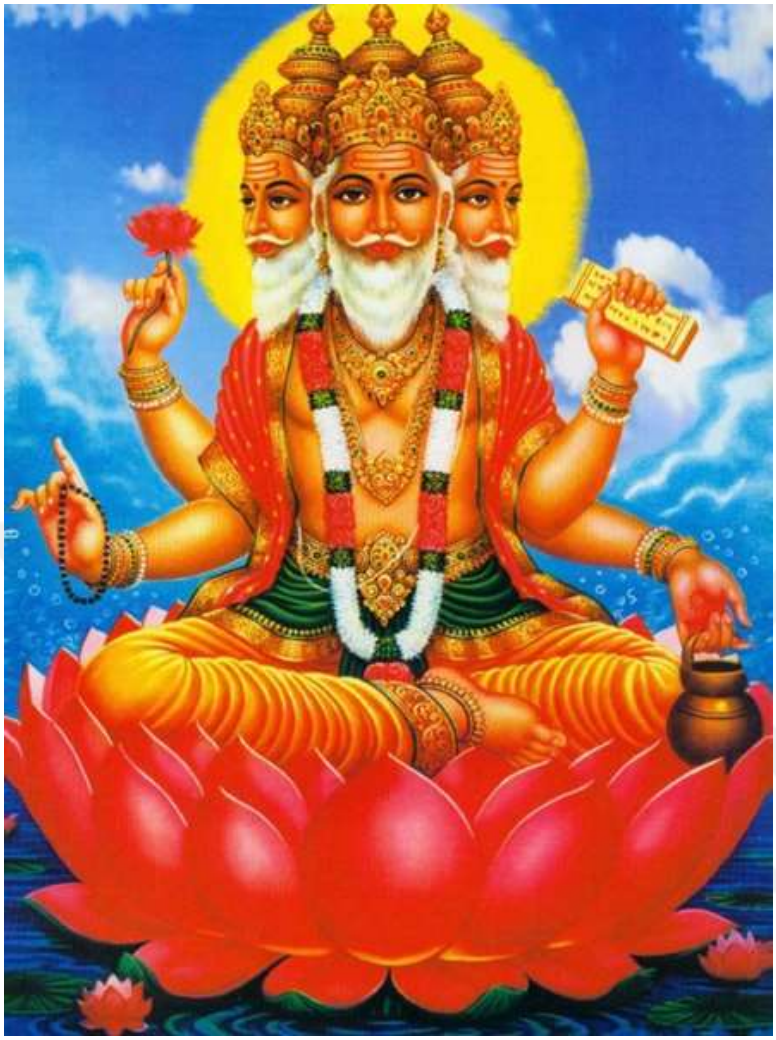
EK 15: Elephanta Mağaraları, Trimurti Tasviri.

EK 16: Tanrı Vişnu.

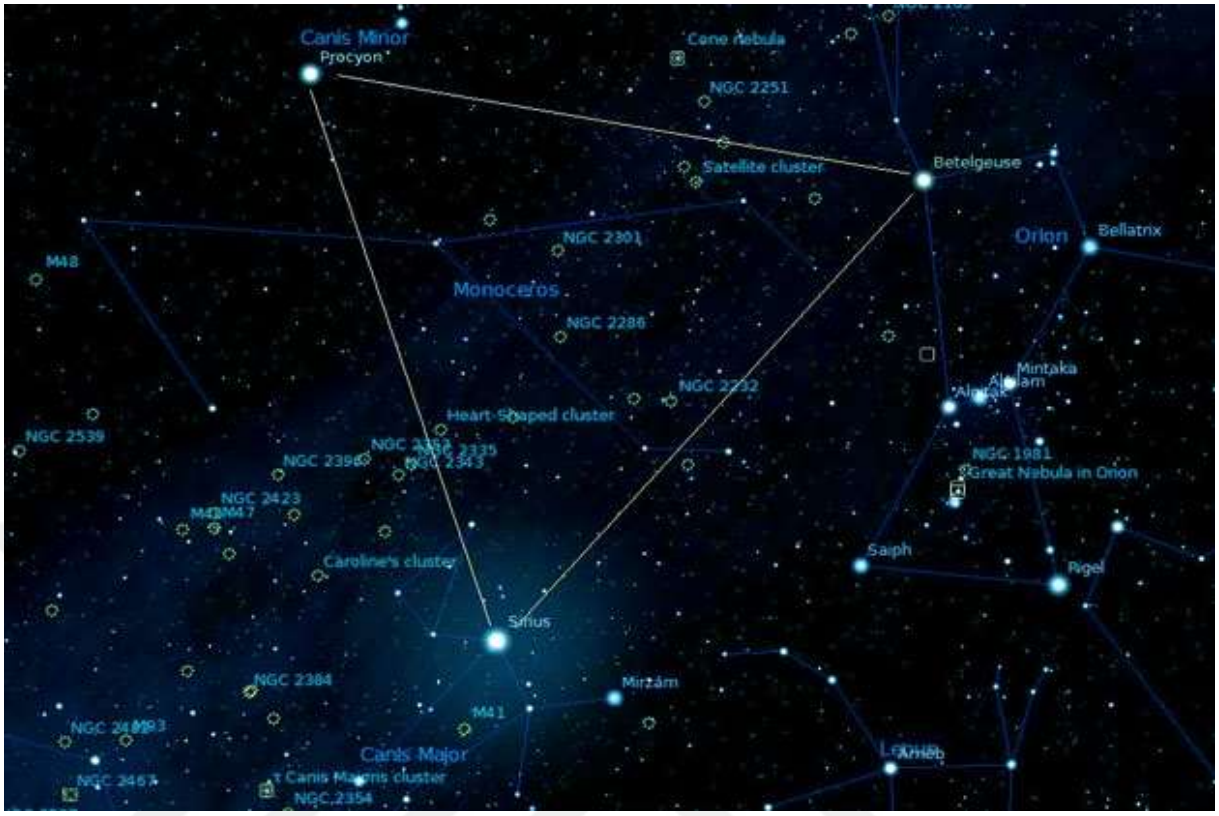
EK 17: Tanrı Brahma tasviri.

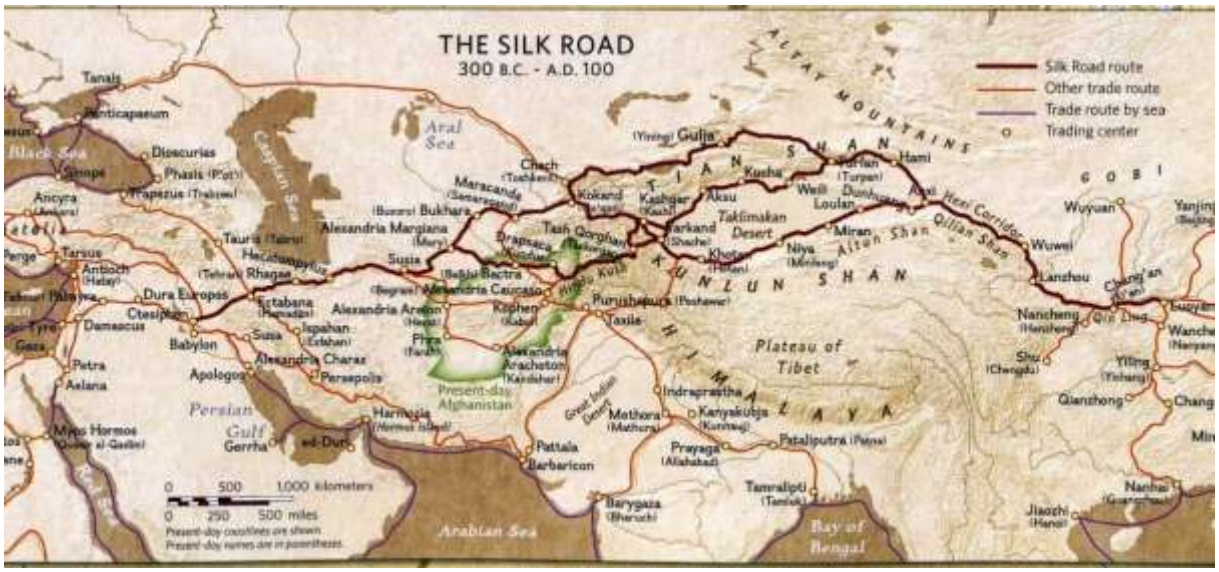
EK 18: İpek Yolu, ticaret kervanları.

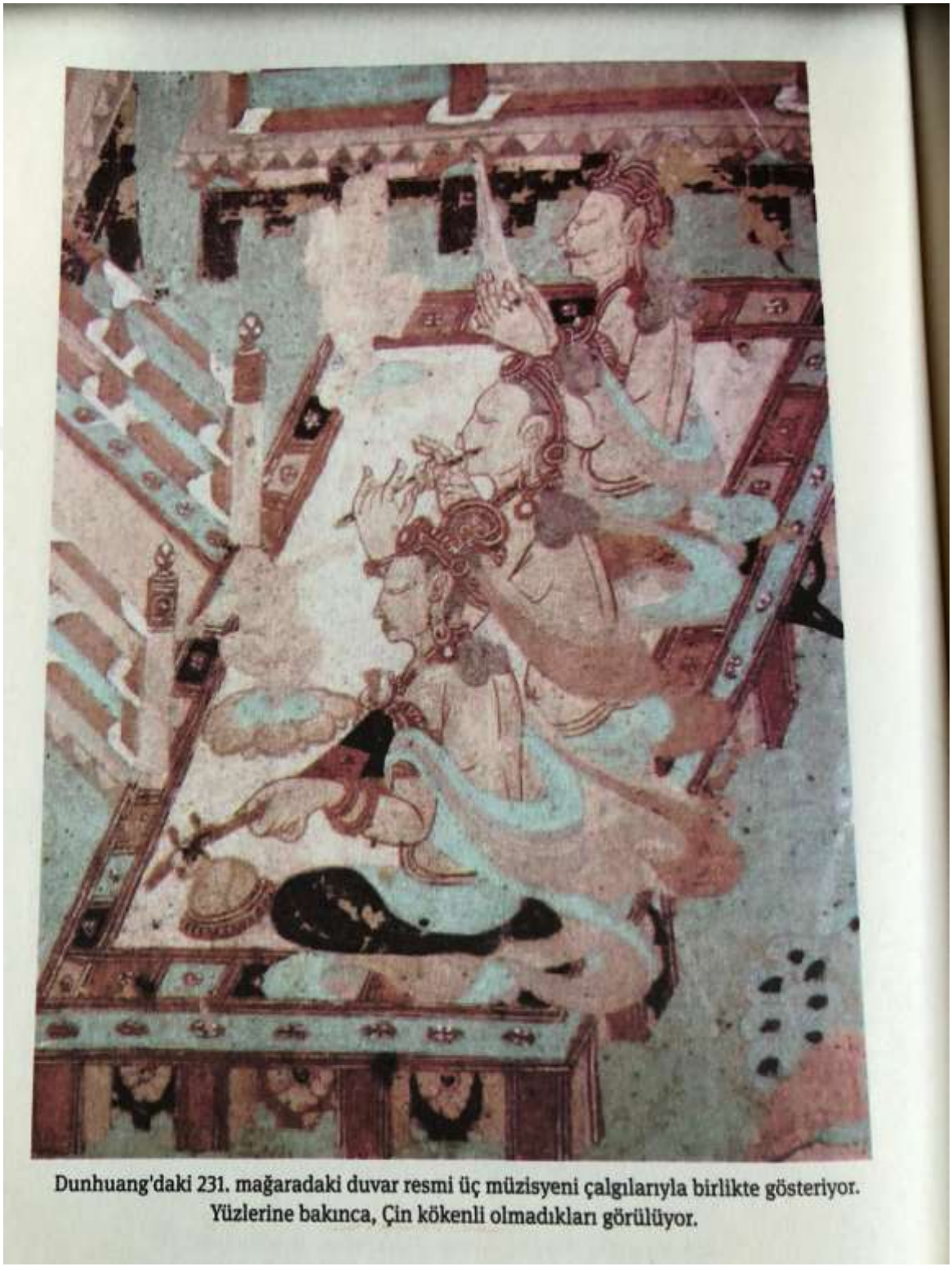
EK 19: Temsili astronomi hesaplamaları.

EK 20: İpek Yolu Haritası.

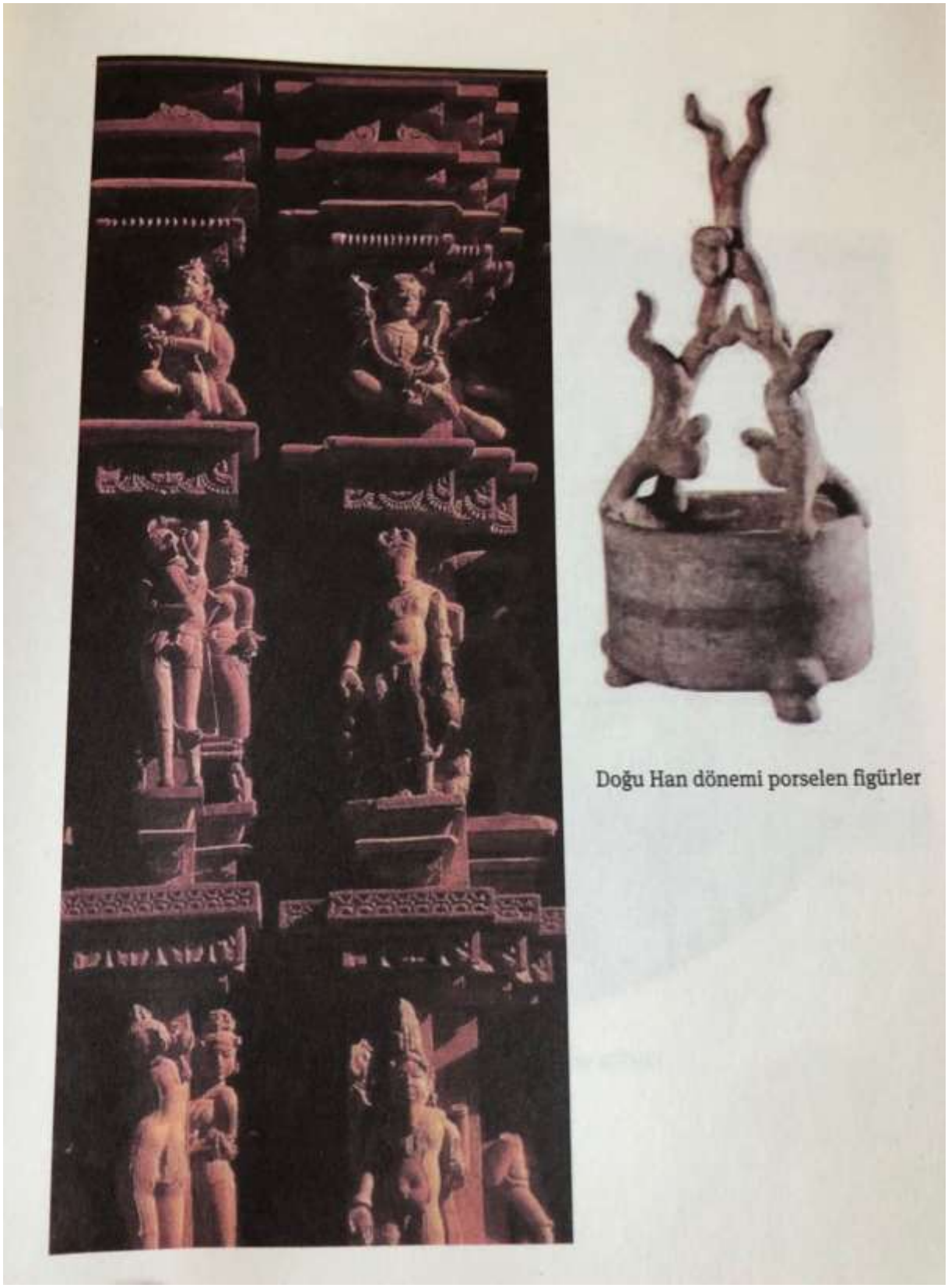

EK 21: Duhuang mağaralarında bulunan duvar resimleri.

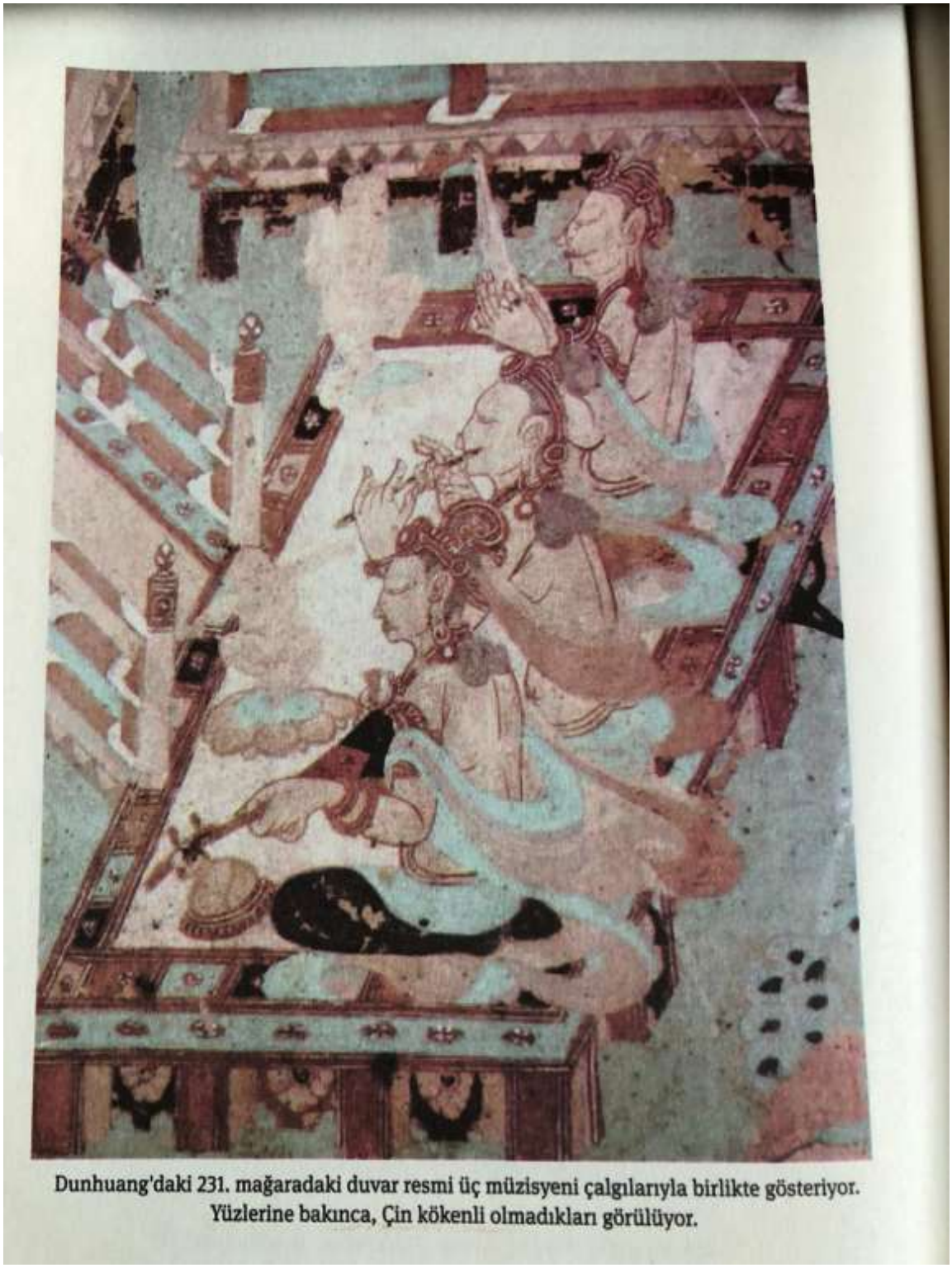
Dunhuang'daki 231. mağaradaki duvar resmi üç müzisyeni çalgılarıyla birlikte gösteriyor. Yüzlerine bakınca, Çin kökenli olmadıkları görülüyor.

EK 22: Han Hanedanlığı dönemine ait porselen figürleri.

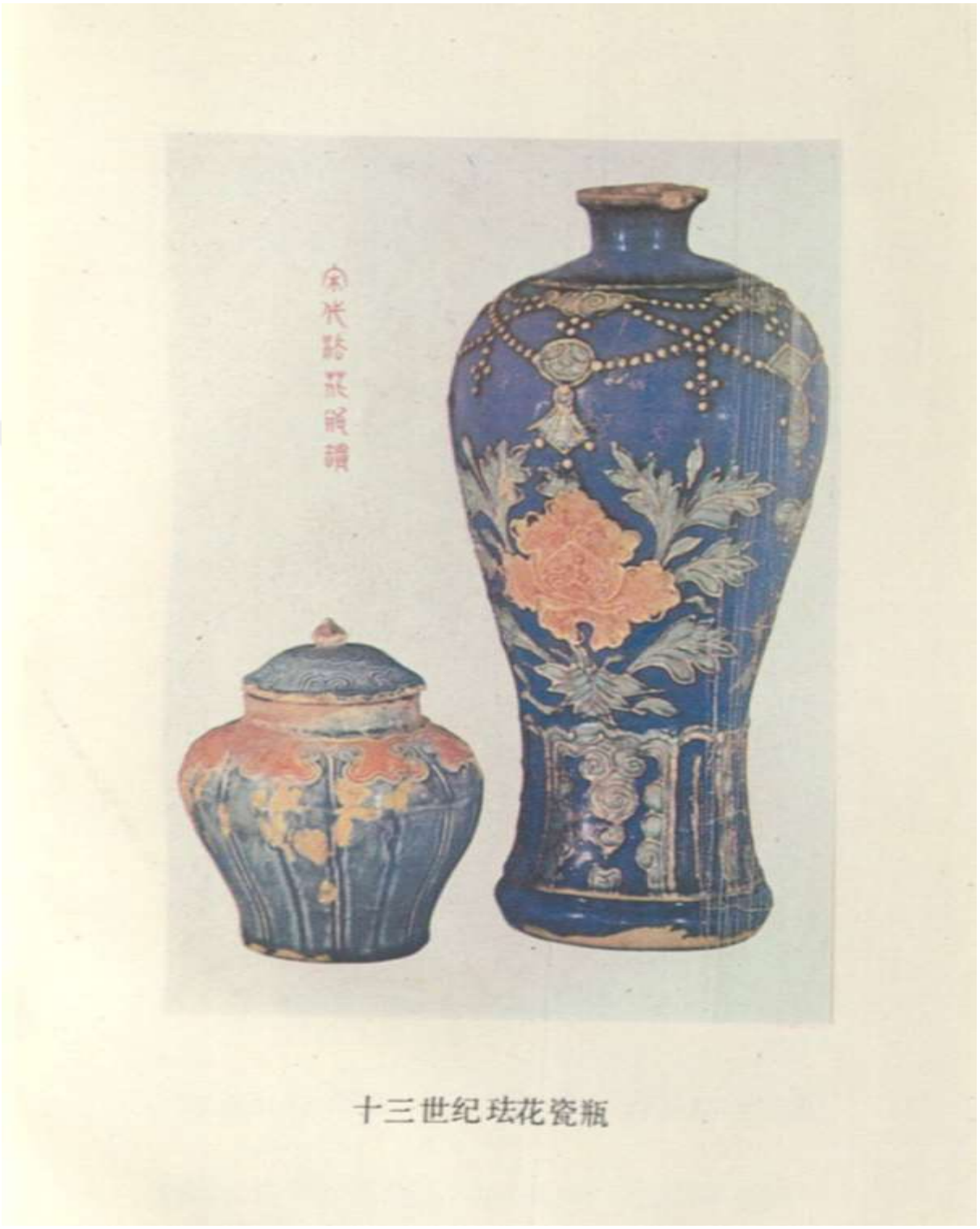
Doğu Han dönemi porselen figürler

EK 23: Duhuang mağaralarında bulunan duvar resimleri.

Dunhuang'daki 231. mağaradaki duvar resmi üç müzisyeni çalgılarıyla birlikte gösteriyor. Yüzlerine bakınca, Çin kökenli olmadıkları görülüyor.

EK 24: 13. yüzyıl, Çin porseleninin geliştirilmiş hali.

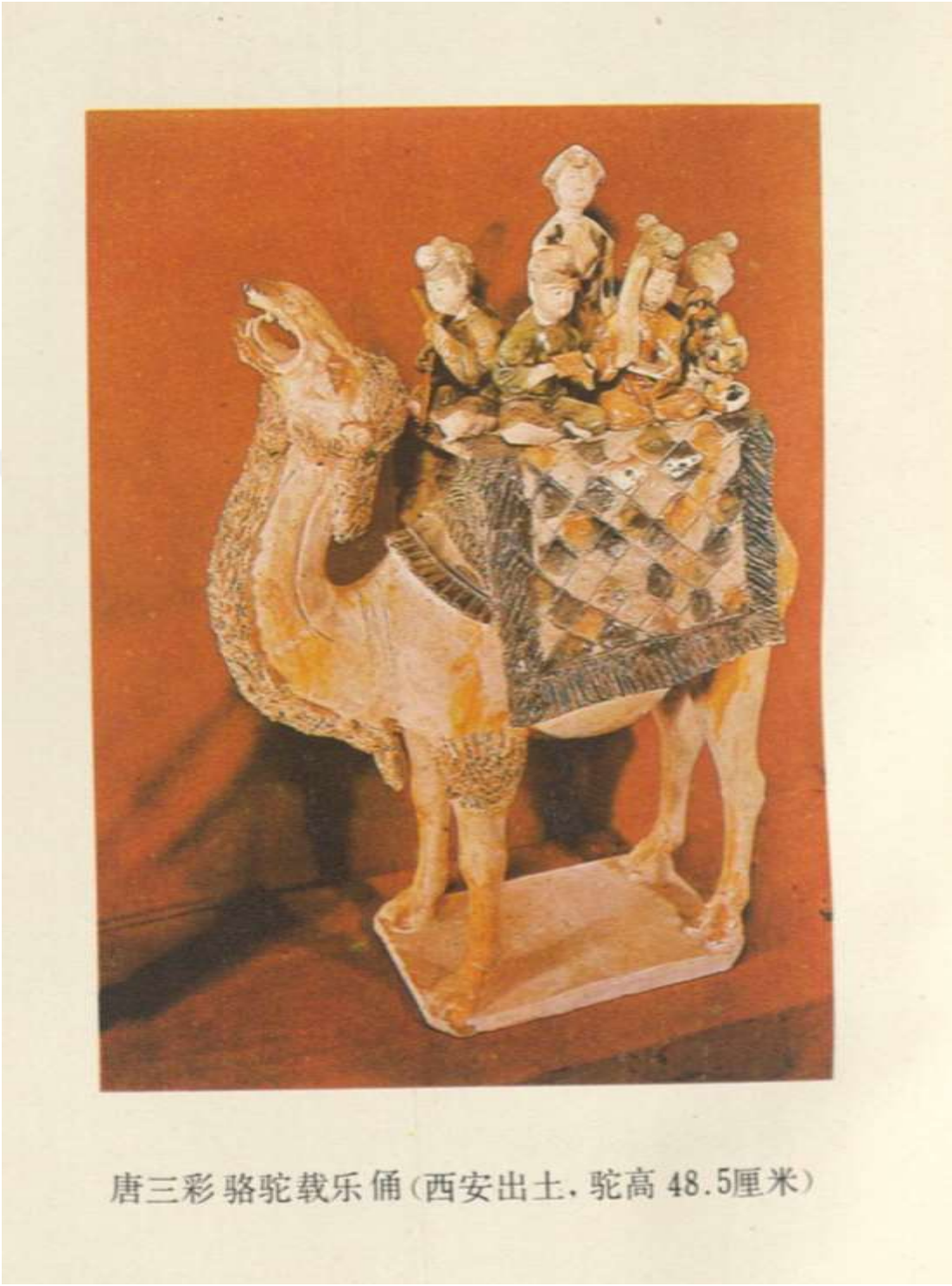

EK 25: Sui Hanedanlığına ait boncuk ve deve desenli brokar kumaş parçası.

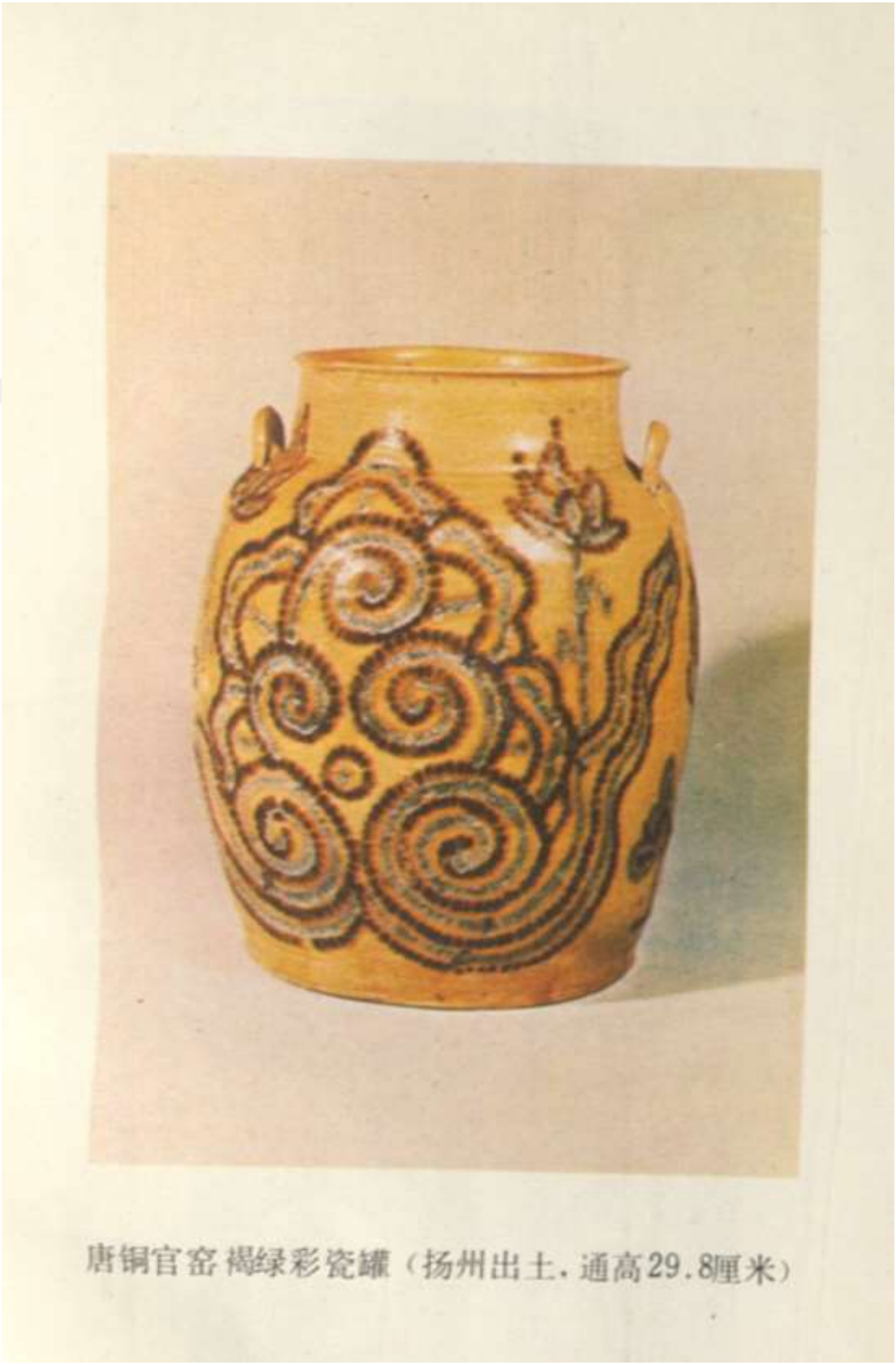
隋“胡王”联珠牵驼纹锦（哈拉和卓阿斯塔那13号墓出土）

EK 26: Tang Hanedanlığı'na ait müzisyenleri taşıyan deve heykeli, biblo.

唐三彩骆驼载乐俑(西安出土，驼高48.5厘米)

EK 27: Tang Hanedanlığı dönemine ait kahverengi ve yeşil renkli porselen kavanoz.

唐铜官窑褐绿彩瓷罐（扬州出土，通高29.8厘米）

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ENDER, Kübra Nur
Uyruğu : T.C.
ORCID : 0009-0003-0208-7197

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Tarih Anabilim Dalı	2024
Lisans	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi/ Fen ve Edebiyat Fakültesi/ Tarih Bölümü	2020

Yabancı Dil

İngilizce

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Kübra Nur ENDER
Öğrenci No	21920006032
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Genel Türk Tarihi
Statüsü	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Tez Bilgileri	
Başlığı/Konusu	Tang Hanedandlığı Döneminde İpek Yolu: Türkistan, Çin ve Hindistan Arasındaki Etkileşim

Tez Orijinallik Raporu Bilgileri*	
Sayfa Sayısı (Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümleri)	112
İntihal Tespit Programı	Turnitin
Benzerlik Oranı (%)	11
Tarih	04.09.2024

*** Orijinallik raporu, aşağıdaki filtreler kullanılarak oluşturulmuştur:**

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal İçemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

	Danışman	Öğrenci
Adı Soyadı	Prof. Dr. Şengül DEMİREL	Kübra Nur ENDER
İmza		
	Tarih	04.09.2024

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kampüs.
Telefon: 444 5 065, 0 432 225 10 52, 0432 225 17 01
e-posta: yyu.sbe@yyu.edu.tr